

Poštnina v kraljevini SHS
v gotovini plačana.

ČAS

**Znanstvena revija
»Leonove družbe«**

Letnik XVI Zvezek 4.

LJUBLJANA, 1922

Tiska Jugoslovanska tiskarna

Vsebina.

I. Razprave in članki:

Starost človeškega rodu v luči prazgodovine. Dr. Lambert Ehrlich — Ljubljana	237
O stabilnosti denarja. Ivan Avsenek — Ljubljana	246
Problem strategične meje. Prof. dr. K. Capuder — Maribor	260
Kvarnersko pitanje. Dr. Fran Binički — Senj	270

II. Iz našega kulturnega življenja:

Načrt zakona o srednjih šolah v kraljevini SHS. Prof. Jos. Osana — Ljubljana	277
Plebanus Joannes. Narte Velikonja — Ljubljana	285
Literarna zgodovina: Začetki Slovenske Matice. Spominski spis k 50letnici. Sestavil dr. Ivan Lah. (Dr. I. Pregelj)	294
Leposloje: Alojz Kraigher: Umetnikova trilogija (A.: J. L.; B: Dr. J. F.). — Čika Jova Zmaj. Malaj in Malon in druge pesmi za deco. Poslovenil Alojz Gradnik (Dr. I. Pregelj). — Staroindijske basni, bajke in pravljice. Priredil Jos. Suchy (Dr. I. Pregelj). — M. I. Lermontov: Junak našega časa. Prevel dr. Vladimir Borštnik (Dr. I. Pregelj)	294
Veroslovje: Jos. Suchy: Uvod v buddhizem (Dr. Lambert Ehrlich). — Josip Gunčević: Silabi moderne zablude (Dr. P. A. Tominec O. F. M.)	298
Cerkveno govorništvo: Opeka, dr. Mih.: O dveh grehih. Trinajst govorov za moralo (— — — n.)	300

III. Kulturne drobtine:

Glasilo framasonske lože v Jugoslaviji (I. D.)	302
Marijina hišica v Loretu (Dr. J. F.)	303
Naša založba v Trstu	304

Ureditev lista (»Čas«, XVI. letnik. Zvezek 4.) je bila zaključena dne 30. marca 1922.

Starost človeškega rodu v luči prazgodovine.

Dr. Lambert Ehrlich — Ljubljana.

Kaj pravi tradicija?

Jasno tradicijo gledé starosti človeškega rodù, ki izraža to starost v decidiranih številkah in se opira pri tem na zgodovinski vir, namreč na Mojzesovo knjigo »Genesis«, ima samo krščanski svet. Legendarične bajke Kaldejcev o 470.000 letih, Indijcev o več milijonih letih, Kitajcev, ki trdijo, da obstoja njihova država že 63.000 let, se ne morejo resno upoštevati.

Krščanska tradicija uči od nekdej, da je človeški rod star približno 4000 let pr. Kr., tako smo brali kot otroci v katekizmu, tako se je nam povedalo v adventu v cerkvi: češ, štiri adventne nedelje so simbol onih 4000 let pr. Kr.

Gledé tradicije je treba najprej omeniti, da ni enotna in da se njene številke precej razlikujejo. Latinski prevod svetega pisma, vulgata, šteje od Adama do Kristusa 4200 let, grški, septuaginta, pa 5199.

Martyrologium Romanum je povzel zadnjo številko, navaja namreč 5190 let kot starost človeškega rodù. Precej različnega mnenja so bili krščanski in judovski pisatelji. Tako navaja Klemens Aleksandrijski 5624 let, Beda 3951, Philo Aleksandrijski 5169, Hillel 3761 let.¹

Eksegeti so danes v tem edini, da za čas pred Abrahamom sv. pismo ne podaje popolne, nepretrgane genealogije in kronologije, cerkev sama se pa tudi ne drži krčevito te ali one številke, ampak dovoljuje v tem oziru precejšnjo svobodo; njej gre samo za to, da ohranja stare častitljive tradicije ter jih izroča poznejšim rodovom. Znanstvenim kronološkim raziskovanjem je torej dana popolnoma svobodna pot.

¹ Prim. Wetzer und Welte's Kirchenlexikon, Chronologie, p. 311.

Zgodovinski viri drugih narodov, kakor Kitajcev, Kaldejcev, Egipčanov, ne posegajo nazaj do izvora človeškega rodü, ker opisujejo le nastanek in razvoj lastnega naroda. Najdalje segajo nazaj podatki o zgodovini Egipta.² Ti podatki so ali zapisani in naslikani na starodavne egiptovske spomenike ali pa se najdejo pri starih pisateljih (Herodot, Diodor, Manetho). Najvažnejši vir za najstarejšo egiptovsko zgodovino je zgodovina, ki jo je spisal v treh delih Manetho, duhovnik in pisar v Heliopolis; v III. stoletju pr. Kr., in sicer na podlagi starih sv. knjig in dokumentov, ki jih je našel v tempelju v Heliopolis. Žalibog se je to delo v originalu zgubilo, samo en del je nam ohranjen v prepisu, in to po zaslugi krščanskih pisateljev Julijana Afrikankega in Evsebija. Po Manethu je vladalo v Egiptu zaporedoma 30 dinastij in prvi kralj v Egiptu je nastopil vlado 5709. leta pr. Kr., imenoval se je Manes. Herodot in Diodor pa datirata kralja Manesa nekoliko drugače, in sicer prvi 11.500 let pr. Kr., drugi 9500 let.

Nekoliko drugače spet govoré egiptovski spomeniki. Posledica tega je, da so si egiptologi gledé kronologije precej v laséh. Manesa premikajo sem in tja med leti 2182 in 6117! Po Marietteu n. pr. je živel Manes 5004 let pr. Kr., po Bruegschu 4555 let, po Petrieu 4715 let. Visoke številke Herodota in Diodora nas ne smejo plašiti: Diodor namreč naivno opozarja, da so egiptovska leta nekoliko krajša, da štejejo namreč samo štiri mesece!!³

Pa ob času Manesa in prvih egiptovskih dinastij je moral človeški rod že imeti častljivo starost, kajti monarhistična država je rezultat daljšega socialnega razvoja. Keops, kralj IV. dinastije, govori nadalje na neki plošči, shranjeni v muzeju v Kairu, o velikem granitnem tempelju, ki je stal poleg piramid, kot o monumentu iz prada v n i h časov.

Tehnika stavbinske umetnosti, ki se kaže v piramidah, je tako visoko razvita, da predpostavlja dolgo dobo razvoja, in vendar so nastale piramide za časa prvih dinastij.

Ako vse to upoštevamo, smemo reči, da kaže egiptovska zgodovina precej jasno v dobo 4000—7000 let pred Kristusom

² Prim. n. pr. Dr. Platz, *Der Mensch, sein Ursprung, seine Rassen und sein Alter*, Leipzig 1898, p. 385 sq.

³ Pravtam.

nazaj. Toda vse druge trditve so problematične. Vidimo torej, da si hebrejska tradicija Mojzesa in egiptovska bistveno ne nasprotujeta.

Kaj pravi prazgodovina?

Ne da se tajiti, da se je prazgodovinska veda v drugi polovici XIX. stoletja, torej v svoji otroški dobi (njeni početki ne segajo preko l. 1850) zelo nagibala k visokim številkam in s tem markirala najstrožji kontrast z dosedanjo tradicijo. Toda kronologije raznih arheologov, geologov in paleontologov nudijo tako pestro, da ne rečem smešno sliko, da končno ne vemo, je-li človeški rod 5000 ali 500.000 let star! Stotisoč let več ali manj, to ne igra pri teh učenjakih prav nobene vloge. Evo nekaj zgledov⁴:

(1915) Nils Olof Holst nastavi 6900 let, (1911) M. Sollas 16.000 let za začetek magdalenske dobe;

(1890) Waldeyer nastavi 15.000—20.000 let za začetek človeštva;

(1914) dr. Schuchhardt nastavi 30.000 let za mousterijsko dobo;

(1911/12) Obermaier nastavi 100.000 let za začetek človeštva;

(1866) Lyell-Lubbock nastavi 100.000 let za človeka v Somme-dolini;

(1904) Rutot nastavi 130.000 let za začetek kvartara;

(1883) Mortillet nastavi 200.000—250.000 let za začetek kvartara;

(1883) Vivien nastavi 260.000 let za človeka v votlini Kent;

(1886) Hildebrandt nastavi 530.000 let za kvartarno dobo;

(1901—1904) Penck nastavi 500.000—1.000.000 let za kvartarno dobo;

1918 M. Keith nastavi 1.500.000 let za razvoj Neandertalca.

Že iz teh zgledov spoznamo, da vlada med prazgodovinarji pravi kaos glede kronologije. Na splošno se opaža, da so se starejši geologi nagibali k visokim številkam⁵: tako so Croll Lyell,

⁴ Prim. Mainage, Les Religions de la Préhistoire, Paris 1921, p. 50, in Dr. Platz, l. c.

⁵ Josef Déchelette, Manuel D'Archéologie Préhistorique, Paris 1908, p. 304.

Lubbock in drugi datirali zadnjo ledeno dobo med 240.000 do 850.000 leti pred našo dobo; človek bi bil še starejši, ker se je pojavil na zemlji p r e d zadnjo ledeno dobo.

Kot baza za tako kronologijo je služila temu učenjaku evolucijska teorija, drugemu astronomija, tretjemu geologija. Glede evolucijske teorije za danes sledeče: Omenil sem na drugem mestu⁶ o pračloveku, da je po mnenju antropologov v starejšem paleolitiku (chelllesska, acheulska in moustierska doba) živel neandertalsko pleme, v mlajšem paleolitiku (v aurignaški, solutrejski, magdalenski dobi) pa cromagnonsko pleme. Človeške okamenice prvih treh dob spadajo več ali manj v tip Neandertalca; toda to ni tako razumeti kot bi bil tip Neandertalca enoten; lobanja iz Olmo (l. 1863), okamenice človeka v Galley Hill (l. 1888) so variacije, ki spominjajo deloma že na cromagnonsko pleme. Da je pa obstajalo neandertalsko pleme in da je, ako sodimo po plasteh, v katerih se nahaja, starejše od cromagnonskega, se bo dalo težko tajiti: tako sodijo prvovrstni arheologi kot abbé Breuil, Déchelette. Toda evolucionisti so na podlagi teorije nepretrganega razvoja organizmov v rastoči vrsti navzgor sklepali, da se je cromagnonsko pleme polagoma razvilo iz Neandertalca, ta spet se je razvil iz nekega bitja, pol človeka — pol opice, katerega okameneli ostanki so se našli l. 1891—92 na otoku Java in ki slovi pod imenom Pithecanthropus. V zadnjih časih je med drugimi to teorijo ognjevitno zagovarjal Schwalbe.⁷ Tak razvoj pa seveda nujno zahteva silno dolgo vrsto let.

Glede tega argumenta omenim samo, da je to argument spekulativne filozofije, ki se opira na podstavo evolucije, ne pa na prazgodovinska dejstva. Evolucija je zgolj aprioristična zamisel in se nikakor ne dá dokazati iz prazgodovine. Pri tem vprašanju se danes ne bomo mudili, obravnavali ga bomo s stališča prazgodovine pri drugi priliki. Tu hočemo predvsem vprašati:

Kaj pravi prazgodovinska geologija?

1. Nekateri geologi so postavili načelo, da morajo opazovanja fenomenov pri današnjih ledenikih biti podlaga za spoznavanje prazgodovinskih zaledenitev. Tako nam bodi počasno po-

⁶ Čas, 1922, p. 103.

⁷ Studien zur Vorgeschichte des Menschen, 1906.

mikanje sedanjih ledenikov (Mér de Glace v Švici 110 m na leto, Dedvorak na Kavkazu 40 m na leto) kronometer za pomikanje švedskega ledenika v srednjo Evropo. Po tem ključu bi bil rabil ta ledenik za 1000 km dolgo pot 10 do 20 tisoč let.

Takim računom bi se dalo to ugovarjati⁸, da se še dan-današnji vrši pomikanje ledenikov v zelo različnem tempu! V Grenlandiji se nahajajo ledeniki, ki se pomikajo na dan 6—19 m naprej, in sicer vsled pritiska, ki ga povzročajo velikanske mase ledu. Toda prav isti činitelj je lahko pospeševal tudi hitrico prazgodovinskih ledenikov! Kajti ti ledeniki so imeli vendar orjaške dimenzije: potemtakem bi bil švedski ledenik rabil za pot, dolgo 1000 km, 150 let, ne pa 10 do 20 tisoč let.

2. Za formacijo geoloških plasti, ki so nastale tekom kvartarne dobe, zahtevajo razni geologi na tisoče in tisoče let.

Za zgled, kako se delajo taki geološki računi, naj služijo sledeči slučaj:

a) Blizu Schaffhausna v Švici se nahaja 3½ m visoka in 8 m dolga skala, Schweizersbild po imenu, poleg katere je prof. dr. Jakob Nüesch⁹ razkril celo naselbino prazgodovinskih lovcev iz magdalenske dobe. Nüesch je ugotovil sledeče plasti začeni od zgoraj:

- a) plast humusa 40 cm;
- b) neolitska plast 40 cm;
- c) vmesna plast med neo- in paleolitom 80—120 cm;
- d) plast magdalenske dobe 30 cm.

Za formacijo teh plasti je bilo treba 19.000—24.000 let, trdi Nüesch! Kako to? Njegov račun je zelo enostaven. Ker se je neolitska doba končala po splošnem mnenju v zahodni Evropi 2000 let pred Kristusom, je nastala zgornja plast humusa tekom zadnjih 4000 let; torej je bilo treba za vsakih 10 cm po tisoč let.¹⁰

Toda številke, katere nastavlja Nüesch za geološke formacije pri Schweizersbild, so problematične, ker predpostavljajo, kakor sam omenja, ena k o m e r n o s t geoloških procesov. Po njegovem računu je preteklo 24.000 let, vsaj pa približno 20.000

⁸ Prim. Mainage, op. c. p. 51.

⁹ Die prähistorische Niederlassung am Schweizersbild bei Schaffhausen, 1902.

¹⁰ Dr. Schneider, Kritisches über das Alter der Menschheit. Theologisch-praktische Quartalschrift, Linz 1917, p. 255 sq.

let, odkar se je lovec iz magdalenske dobe nastanil pri Schweizerbildu.

Dr. Hugo Obermaier, gotovo prvovrstna kapaciteta na polju prazgodovinske vede, omenja,¹¹ čeprav v bistvu pritrjuje Nüeschu, da se formacija posameznih skladov mi vršila enakomerno, ampak v zelo različnih časovnih etapah. Spodnji skladi so narastli hitreje, ker je bilo podnebje zelo mrzlo in vsled tega so rastline hitreje sprhnele; nadalje one plasti, ki so sestavljene večinoma iz naselbinskih ostankov človeka, so nujno veliko hitreje nastale kot one, ki so nastale vsled sprhnevanja skale in preperevanja rastlin.

Tako se nahaja v globini 2 metrov 30 cm debela rumena plast, za katero Nüesch zahteva 3000 let. Toda dr. Schneider¹² izjavlja, da je veliko bolj opravičeno reči, da je ta plast nastala v 50 kakor v 3000 letih. Zakaj? Ta cela plast ne vsebuje drugega kot odpadke in ostanke človeške naselbine iz magdalenske dobe, in sicer: ogromno maso raztolčenih kosti severnih jelenov, divjih konjev, planinskih zajcev; vmes pa so razne kamenite plošče, ki so očitvidno služile kot sedeži, kot tnala, ognjišča; razen tega je vseprek nagromadenih 14.000 kosov kresilnika, ki so obdelani od človeške roke za vsako vrsto orodja, ravnotako tudi 1304 ročnih izdelkov iz kostenine in roženine: zares pravcati prazgodovinski muzej. Teža izdelkov in odpadkov iz kresilnega kamna znaša 12—13, vseh izdelkov iz kostenine in roženine pa 18—20 meterskih stotov.

Ker v tej celi plasti ni humusa, sprhnelega kamenja, gramoza itd., ampak le pestra mešanica kosti, kamenenih in roženih izdelkov, je to znak, da je ta plast rezultanta nepretrgane intenzivne delavnosti človeške skupine, ki se je bila tu utaborila, znašala tu sem svoj lovski plen in izdelovala neprestano in sistematično razna orodja. Ves tabor napravi vtis prazgodovinske delavnice. Dr. Schneider meni, da je taka lovska skupina z lahkoto nagromadila recimo v 50 letih toliko materiala, da je nastala 30 cm debela plast. Kolikor se da sklepati iz množine kosti, se je tu pobilo okrog 500 severnih jelenov; to bi ne bilo preveč za 50 let. Nadalje je prazgodovinski rokodelec z lahkoto

¹¹ Der Mensch der Vorzeit, Berlin-München-Wien, Paris 1911/12, p. 336.

¹² Kritisches über das Alter der Menschheit, Linzer-Quartalschrift, 1917, p. 259.

odkrhal in okrušil vsako leto nekaj tisoč kresilnih kamenov, ako je zdržema delal.

Nad to magdalensko formacijo se nahaja 80 do 120 cm debela plast brez vsakega sledu človeške delavnosti. Vsa ta plast je bila sestavljena iz malih oglatih apnencev, ki so očitno tekom časa padali dol iz skalnate peči.

Ta plast je oni fatalni hiatus, ki se povsod pojavlja, kjerkoli se na istem mestu nahajata neolitična in paleolitična kulturna formacija druga nad drugo. Ta mrtva plast namreč loči paleolitik od neolitika glede faune, flore, človeške rase in v njej se ne nahajajo nikake prehodne stopnje. Ta plast¹³ pri Schweizersbildu pa ne more biti rezultanta 8000- do 12.000letnih geoloških procesov, kakor to trdi Nüesch, ker manjka vsaka sled humusa, ki bi bil brezdvomno moral nastati iz alg, mehovja, prapročja itd. tekom tako dolge dobe. Ona plast je lahko nastala tekom nekaj stoletij, morda vsled posebnih vremenskih nezdod. Tako računa Schneider, da najstarejša plast pri Schweizersbildu ne sega dalje nazaj kot 2500 let pred Kristusom.

b) Drug zgled take problematične prazgodovinske kronologije podaja H. Breuil¹⁴:

Švedski učenjak Montelius je raziskoval razvaline perzijskega mesta Susa, ki tvorijo 34 m visok griček. Zgornja 10 m visoka plast je nastala v zgodovinskem času, in sicer začenši kakih 4000 let pr. Kr., ker se nahajajo v njej izdelki iz brona in bakra. Bron in baker pa sega nazaj v perzijski zgodovini do 4000 let pred Kristusom. — Spodnje plasti (od 10 do 34 m) so neolitična tvorba.

Račun Monteliusa je sledeči: Za zgornjo plast, debelo 10 m, je bilo treba 6000 let, torej sorazmerno za neolitično plast, ki meri 24 m, 12.000 do 14.000 let. Neolitična doba se je potem takem začela v Perziji 20.000 let pred Kristusom.

Tu stavimo samo eno vprašanje: Kdo jamči, da niso ljudje nanosili dobršen del tega materiala skupaj, kakor so jim ravno potrebe kazale, posebno če imamo tukaj opraviti s kulturnim središčem, kakor je bilo vprav Susa?

¹³ Dr. Schneider, l. c. p. 268.

¹⁴ Dictionnaire Apologétique de la Foi Catholique, Paris 1912, art. Homme, p. 490.

c) V duplini la Cure v Franciji so se izkopale razne živalske okamenice, ki so bile pokrite s 5-5 m visoko plastjo. Mortillet je preračunal formacijo te plasti na 55.000 let, tako da bi prišlo na 500 let po 5 cm. Toda abbé Parat,¹⁵ neutrudljivi preiskovalec te dupline, mu opravičeno ugovarja, češ da bi v tem slučaju bile morale vse živalske kosti sprhneti; a vprav v tej votlini so okamenice čudovito ohranjene, kar je bilo le mogoče, ako so se, takoj zakrile z drugo plastjo.

Vsi taki in podobni geološki računi so torej mrtvi mehanizmi in zelo problematične vrednosti.

Predpostavljajo enakomerno in redno delovanje vremenskih in geoloških činiteljev in jemljejo za podlago, za koeficient formacijo, ki je nastala v zgodovinskem času: Pomikanje ledenikov, obrušenje skal po ledenikih, rast geoloških plasti itd.: vse to naj bi se bilo vršilo skozi tisočletja in tisočletja brez skoka in enakomerno, kar je vse nedokazana trditev, s katero resno znanstvo ne more operirati. Kdo nam vendar zna povedati, v kakšni množini in v kolikem času so nanašale vodne sile gramoz, pesek, glen, blato itd., v tistih časih, ki jih nihče ni kontroliral? Hitrica in padovitost vodnih tokov, množina nalivov in vremenskih nezdod: vse to nam je neznano.¹⁶

Posebno pa nam manjka vsak zanesljiv kronometer, če pride v poštev človeška delavnost. Svobodno človeško udejstvovanje se ne da meriti kakor — recimo — enakomerni geološki pojavi in tako si lahko mislimo, da je človek v kratkem času ustvaril plast kakor pri Schweizersbildu, za katero bi geologija zahtevala tisoče let.

Omenimo kot kuriozitetu še zastarelo astronomsko rešitev kronološkega problema prazgodovine. Izredni fenomen zaledenitve predpostavlja nagromadenje ogromnih mas snega v gorovjih, torej na Švedskem, v Alpah itd.

To je le mogoče, ako je temperatura po teh krajinah naše zemlje padla na nižjo stopinjo in so se hkratu padavine pomnožile. To klimatsko spremembo naj bi bila povzročila neugodna

¹⁵ Abbé Parat, *Matériaux pour l'établissement d'une chronologie des temps quaternaires*, Monaco 1907, Mainage, op. c. 52.

¹⁶ Déchelette, op. c. p. 303.

astronomska konstelacija naše zemlje v vsemiru, ki jo astronomi izračunajo za 200.000 let pred našo dobo. Toda ta podstava¹⁷ ne pride več v resen poštev pri strokovnjakih.

Nasproti pretiranim številkam nekaterih učenjakov hočem navesti ob koncu nekaj izjav zmernejše struje. Geologi, ki so preiskovali vodopade pri Niagari, Mississippiju in v Skandinaviji, so prišli do sklepa, da zadostuje doba 7000 do 10.500 let do zadnje zaledenitve.¹⁸

Dr. Topinard, znan francoski antropolog, ki je proučil Kanadska jezera in Niagaro, trdi, da si je reka San Lorenzo izkopala svojo strugo v 10.000 letih in da zadnja zaledenitev v Kanadi ni starejša kot 12.500 let. Človeški rod bi potemtakem ne bil starejši kot 15.000 let.¹⁹

Déchelette²⁰ zaključuje svoja izvajanja o starosti človeškega rodu s temi-le besedami: Ako sedanja znanost ni v položaju, da določi datum izvora človeškega rodu, potem ne opravičuje noben resen razlog visokih števil, ki so jih drzno postavili učenjaki zadnjega stoletja; danes se nagibamo k spoznanju, da je bolj z m e r n a rešitev tega težkega kronološkega problema verjetna.

Boule, kapaciteta v prazgodovinski vedi, pravi: Lahko-miselnost, s katero nekateri prazgodovinarji pripisujejo toliko in toliko tisoč let ti ali oni dobi pleistocena, je res mučen prizor.²¹

Pustimo odgovor na problem, glede katerega ima veda še tako malo podatkov, zaključuje Breuil svoj članek o pračloveku.²²

To, kar vemo sigurno, je samo to, da je končala neolitična doba v zahodni Evropi okrog 2500 let pr. Kr. Kdaj pa je počela, to pa je še negotovo. V Egiptu je M. Petrie razkril v faraonskih nekropolah neolitsko kulturo, katere začetek je nastavljal na 7000 let pr. Kr.

Glavni rezultati iz te razprave bi torej bili:

1. Prazgodovinska veda nima nobene kronološke sigurnosti gledé paleolitika in neolitika ter je še premalo napredovala, da

¹⁷ op. c. p. 404.

¹⁸ Breuil, op. c. p. 491.

¹⁹ Mainage, op. c. p. 52.

²⁰ Manuel d'Archéologie, p. 305.

²¹ Anthropologie, XXII., p. 311 (ap. Mainage, op. c. 50).

²² Breuil, op. c. 491.

bi mogla kako splošno sodbo izreči glede starosti človeškega rodu.

2. Dosedanja tradicija (6000—8000 let pr. Kr.) nikakor ni ovržena po prazgodovinskih dejstvih.

3. Sv. pismo ne podaja nepretrgane kronologije pred Abrahamom.

4. Za slučaj, da bi prazgodovinska veda gotovo dognala višje število let, nas sv. pismo nikakor ne ovira, da ga sprejmemo.

O stabilnosti denarja.

Ivan Avsenek — Ljubljana.

I.

Narodno gospodarstvo temelji v sedanji fazi svojega razvoja na menjalnem in kreditnem prometu. Menjalni in kreditni promet je pa mogoč le tedaj, ako se vsaka gospodarska dobrina da oceniti. Ocenitev je pa zopet mogoča le tedaj, ako eksistira aparat za oceno. Ta aparat je denarni sistem. Denar je torej orodje ocene, računsko edinica, je, rekli bi, gospodarska naštevanika za uporabo pri cenilni lestvici. Edino tako širok pojem more obseči vse probleme o denarju. Če kdo pravi: ta hiša je vredna 500.000 K, ne misli pri tem na nobeno posebno vrsto denarja. Ta vsota pomeni v njegovih očeh samo neko določeno oceno, ne bdijo mu pa pred očmi bankovci ali kovani denar ali bančna plačilna sredstva itd. Pojem denarja je torej v svojem bistvu nekaj čisto abstraktnega, denar je samo računsko edinica za oceno. Kot tak predstavlja pa denar nekaj stabilnega, nekaj, kar je vedno samo sebi enako: krona je zmeraj enaka kroni, dinar dinarju, frank franku itd. Stabilnost te računsko edince je pogoj normalnega razvoja sedanjega narodnega gospodarstva. Ako izgine, povzroči gospodarske potrese in katastrofe, kakor jih doživljamo n. pr. vprav sedaj.

Ker je narodno gospodarstvo dinamičnega značaja, zato z denarjem ne računamo samo, ampak ž njim tudi kupujemo, zanj prodajamo, ga posojujemo itd. Ta računsko edinica ni torej samo abstrakten matematičen pojem, ampak mora služiti tudi kot menjalno in plačilno sredstvo. Ta njegov namen je tako

važen, da vidijo mnogi v njem ne samo bistvene náloge denarja, ampak naravnost njegovo bistvo samo. Pravijo: denar je menjalno in plačilno sredstvo. Materialna plat takega pojmovanja jih pa zavaja, da se preveč globoko zarijejo v znane forme tehnike denarnega prometa; zato prihajajo v zadrego pri vsakem novem gospodarskem pojavu, ki se izcimi iz te tehnike, n. pr. zakaj je pod nekaterimi okolnostmi srebrni denar včasih več vreden kot srebro, ali zakaj je včasih celo papirnati denar več vreden kot srebrni. Tehnika denarnega prometa se je namreč v zadnjem stoletju razvijala z velikansko hitrostjo, pojavljali so se zmeraj novi načini obračuna, že dosedaj znani so se prav tako zmeraj bolj izpopolnjevali in zavzemali vedno več mesta v plačilnem in menjalnem prometu, n. pr. čeki, devize, nakazila, sploh vsa bančna plačilna sredstva, ki so spodrivala in še sedaj spodrivajo kovani denar in bankovce. Preozko pojmovanje denarja je spravilo v zadrego kovinsko teorijo, ki je morala operirati z »denarnimi surogati« in podobnimi izhodi neglede na to, da so taki »surogati« počasi začeli imeti v denarnem prometu večjo vlogo kot kovani denar, bankovci s prisilnim kurzom itd.

Denar ni torej samo računsko edinica za pomoč pri oceni gospodarskih dobrin, ampak mora izvrševati tudi gospodarske funkcije: plačilno in menjalno. Ti dve funkciji pa sta podrejeni principu stabilnosti v pojmu denarja, kajti denar mora biti kot računsko edinica pri oceni predvsem stabilen. Ti dve funkciji se morata torej izvrševati na tak način, da ostane stabilnost denarja nemotena. »Morata« seveda ne pomeni, da sta se tudi zmeraj tako izvrševali, kajti vplivi in elementi, ki jima določajo smernice, pozabljajo neredko vede ali nevede na bistvo denarja. Le z vidika stabilnosti moramo torej presoјati te dve gospodarski funkciji in one elemente denarne tehnike, ki dajo tema funkcijama vsebinski izraz.

Tehnika denarja zahteva predvsem, da je denar iz stvarine. Dandanes sta glavni vrsti snovi za denar koviņa in papir, kajti edino ti dve snovi odgovarjata v najbolj dovršeni obliki sledečim zahtevam denarne tehnike: se lahko delita, se lahko prenašata in se lahko hranita. S pomočjo teh dveh snovi dela narodno gospodarstvo denar, t. j. veže nanje abstraktni pojem denarja kot računsko edinice. Dasi sta teoretično obe stvarini godni za denar, je dosedanja skušnja pokazala, da je zlato v praksi najbolj prikladna snov za denar kot stabilno računsko edinico,

dočim more papir stabilnost denarja resno ogrozati ali celo uničiti. Zlato samo ni radi tega bolj prikladno, ker ima lastno notranjo vrednost: ako bi se podali v to smer, bi prišli do nazorov kovinske teorije o denarju. Zlato je prikladno le iz tega razloga, ker mu družba še najlažje določi stabilno ceno in je seveda samoobsebi umevno, da je predmet, ki ima stabilno ceno, bolj goden za izvrševanje gospodarskih funkcij denarja, kot predmet, ki se mu cena tako spreminja, da je ni mogoče ustaliti.

Dosedanjim izvajanjem se pridružuje tudi praksa, predvsem pa zakonodaja o denarju. V postavah o denarju določa po navadi § 1. denarno edinico, n. pr. frank, dinar, marko, krono itd. Do sem zakon samo potrди računsko edinico, ki si jo je ustvarilo dotično narodno gospodarstvo, ali da denarni edinici novo ime; v tem slučaju določi natančno njen obseg napram edinici, ki je bila do sedaj v navadi n. pr. od sedaj naprej naj bosta dve kroni enaki enemu dosedanjemu goldinarju. Šele potem priveže postava denarno edinico na določno snov, n. pr. na zlato z odredbo, koliko denarnih edinic se sme narediti iz enega kilograma zlata: določi se na ta način stabilna cena zlatu. Od tega momenta lahko govorimo o zlati veljavi.

Denar vrši torej kot računsko edinica dve gospodarski funkciji: menjalno in plačilno. Če ne bi izvrševal teh dveh funkcij, bi bilo tudi njegovo bistvo kot računsko edinica brez pomena za narodno gospodarstvo. Ti dve funkciji sta pa podrejeni principu stabilnosti. Da torej denar obdrži svojo stabilnost, mora biti utelešen le toliko, kolikor zahtevata ti dve funkciji. Zahteve teh dveh funkcij se pa krijejo po potrebah, ki jih glede denarja imata menjalni in kreditni promet.

II.

Premotrimo najprej mehanizem denarnega prometa s stališča, da so potrebe prometa po denarju dane, to je, da so nam pri vsej svoji neprestani spremenljivosti znane. V tem slučaju zavisi stabilnost denarja samo od tega, je li denarni sistem v svojih sestavinah dovolj gibčen, da se more vsakokrat prilagoditi potrebam prometa po denarju. Kakšne so pa te vrste denarja in kako izvršujejo njegove gospodarske funkcije?

Zlati denar (oziroma novčanice, popolnoma krite z zlatom) je vezan na množine zlata. Ne more ga biti več, kot je v zalogi

zlate kovine. Maksimum njegove množine je torej dan. Toda denarni promet je dandanes tako velik, da mu množine zlatega denarja ne zadostujejo več, zato morejo priti na pomoč druge vrste denarja, katerih oblika se je sedanjemu gospodarskemu razvoju tako prilagodila, da jih promet rabi raje kot zlat denar. To so bančna plačilna sredstva. Včasih vidimo, da se promet zlatega denarja celo brani, pojav, ki je bil pred vojsko v vseh državah z zlato valuto splošno znan in ki ga lahko konstatiramo še danes v Švici in na Švedskem. Zlati denar se steka redno nazaj v blagajne emisijske banke. Švicarska vlada je morala zadnje čase celo naročiti, naj se plače uradnikom izplačujejo v zlatu, da se na ta način spravi zlato v promet. Zlati denar je torej omejen v svoji množini, malo elastičen in nesposoben, da bi nadomestoval druge vrste denarja, ako bi prometne potrebe stavile tako zahtevo. Ker so potrebe prometa po denariu zelo spremenljive, množina zlatega denarja pa omejena in malo elastična, je jasno, da bi denar samo s pomočjo zlata ne mogel obdržati svoje stabilnosti. Čim večje bi bile v tem slučaju potrebe prometa po denarju, tem bolj bi padale cene blagu, oziroma tem večja bi bila vrednost denarne edinice. Čim bolj bi se spreminjale te potrebe, tem bolj bi se spreminjale tudi cene in iz stabilnosti denarja bi se rodila spremenljivost denarne edinice. Za stabilnost denarja ne more torej zlata valuta skrbeti brez drugih vrst denarja. To more doseči le takrat, ako ji je dodana še primerna organizacija drugih vrst denarja. Ta organizacija je pa, kot bomo videli pozneje, zelo komplicirana, tudi če jo vzamemo že za vsako narodno gospodarstvo posebej. Vsi načrti, ki hočejo vpeljati nekako mednarodno zlato veljavo za več držav ali kar z acele kontinente, premalo upoštevajo prav ta komplicirani značaj denarne organizacije v posameznih narodnih gospodarstvih. Zdi se, da so denarne organizacije v posameznih narodnih gospodarstvih že tako daleč diferencirane, da je enotna mednarodna valuta bolj teoretičen kot praktičen problem, kajti upravičen je dvom, da bi se mednarodna zlata valuta in pa posamezne denarne organizacije v različnih narodnih gospodarstvih mogle tako harmonično spopolnjevati, da bi odgovarjale vedno spreminjajočim se zahtevam prometa po denarju.

Čisto drugo sliko nudi sistem novčanic s prisilnim kurzom, t. j. papirnata valuta. Če se spomnimo na naš pogoj, da so potrebe prometa po denarju znane, vendar pa zelo spremenljive,

vidimo na prvi pogled, da so te novčаницe zelo elastične in da je zmeraj mogoče prilagoditi njihovo množino vsakokratnim trenutnim potrebam prometa, kajti njihova množina je neomejena. Teoretično bi bila torej papirnata veljava najbolj idealna in ne manjka mōž, ki se trudijo dokazati, da je zlata valuta odveč in da se doseže stabilizacija denarne edinice pravtako lahko tudi s pomočjo papirne veljave, ako se primerno korigira s pomočjo bančnih plačilnih sredstev. V teoriji je to popolnoma pravilno, v praksi je pa težko izvedljivo, in sicer vsled prevelike razlike med neomejenostjo množine papirnatega denarja in omejenostjo potreb menjalnega in kreditnega prometa po denarju. Dočim se namreč množina papirnatega denarja ne da omejiti, so potrebe prometa omejene, kakor bomo videli pozneje. V praksi skušajo premostiti to protislovje na najrazličnejše načine, n. pr. s pomočjo zakona, ki določa maksimalno množino novčanic, ali s pomočjo diskontne politike itd. Posebna nevarnost papirnate veljave pa obstoji predvsem v tem, da ni samo težko določiti potrebno množino takih novčanic, ampak da se emisija vrši brez ozira na potrebe prometa iz razlogov, ki ž njim niso čisto nič v zvezi. Na ta način se ustvarja v takih slučajih nekakšen zvoedeneli prirastek k celokupnim dohodkom narodnega gospodarstva, ki uničuje kupno moč denarju, povišuje cene in izpodkopuje stabilnost.

Ostane nam le še ena vrsta denarja, ki jo je ustvaril razvoj današnjih bank: bančna plačilna sredstva. Pretežna večina denarnega prometa posebno v trgovini na debelo in industriji se vrši po bankah. V bančnem prometu je denar posebno jasno izražen kot računsko edinica. Terjatve in dolgovi se tu kompenzirajo potom obračuna, le ostanki se likvidirajo v gotovini. Ta bančni denarni promet je danes tako velik, da njegove nekatere oblike izvršujejo popolnoma gospodarske funkcije kovanega ali papirnatega denarja, oziroma ga neprestano odrivajo od njegovih gospodarskih funkcij.

Kar je pri tem posebno važno, je to, da je v bankah osredotočen skoraj ves razpoložljivi kapital v obliki depozitov. Depoziti ne izvirajo samo iz vlog, tekočih računov, lombardov in diskontov, ampak tudi iz dovoljenih, a še ne izrabljenih kreditov. Ker so depoziti pravzaprav terjatve napram bankam, morajo banke imeti zmeraj tako zalogo gotovine (zlatega ali papirnatega denarja), da vedno lahko izplačujejo svoje dolgove.

To se imenuje princip likvidnosti. Princip likvidnosti je danes pri bankah tako visoko razvit in tako preskušen in mu promet tako zaupa, da imajo terjatve napram bankam isto vrednost kakor druge vrste denarja. Bančni čeki, po bankah žirirane menice in devize, bančna nakazila itd. vedno lahko nadomestujejo pri obračunih gotovino.

Posebno važno vlogo igrajo depoziti, ki izvirajo iz dovoljenih kreditov, kajti teh je razmeroma največ, saj je pač glavni posel pri bankah dovoljevanje kreditov. Kadar banka dovoli kredit, mora biti tudi pripravljena, da ga klient vsak trenutek izrabi, mora torej imeti za to v blagajni vsak čas tako rezervo, kot ji njene skušnje kažejo, da je potrebna. Banke so torej navezane na to rezervo in od velikosti te rezerve je odvisna tudi velikost dovoljenih kreditov. Depoziti bot bančna plačilna sredstva so torej omejeni po rezervi. Kakor hitro se pokaže, da je zahteva po kreditih razmeroma večja kot dana rezerva, mora banka iskati sredstva, kako naj prošnje za kredite omeji. Ta sredstva so pogoji za posojila, izmed teh posebno obrestna mera. V obrestni meri imajo banke zmeraj ventil, ki z njegovo pomočjo spravijo kredite v sklad z rezervo, ali z drugimi besedami: je regulator razmerja med bančnimi plačilnimi sredstvi in gotovino.

Izjemno stališče zavzemajo plačilna sredstva emisijskih bank. Emisijska banka se večkrat imenuje banka za banke, t. j. razmerje med njo in ostalimi bankami je približno isto kot med zadnjimi in med njihovimi klienti. Ona daje bankam kredit v obliki žirodobro-imetij in bankovcev. Bankovci so v tem slučaju nakaznice a vista na emisijsko banko, reprezentirajo torej terjatve napram emisijski banki. (Izvzete so seveda po svojem bistvu novčаницe s prisilnim kurzom.) Kot druge banke mora imeti torej tudi emisijska banka primerno rezervo, in sicer v tem slučaju zlato, da je preskrbljeno za plačilo njenih dolgov. Množina bančnih novčanic je torej v tem slučaju odvisna od velikosti zlate rezerve. Emisijska banka mora potemtakem tudi svoja plačilna sredstva držati v skladu z zlato rezervo. Kakor druge banke, tako ima tudi ona v obrestni meri najmočnejši regulator za pravilno omejitev prošnja po kreditih, oziroma za množino izdanih bankovcev. Tudi tu služi obrestna mera namenu, da se ohrani med plačilnimi sredstvi in gotovino ono razmerje, ki ga praksa pokaže kot najbolj pravilno.

III.

Ker zahteva stabilnost denarne edinice, da mora biti skupna množina vseh vrst denarja vedno tako velika, kakor zahtevajo to prometne potrebe, nastane vprašanje, na kakšen način se v vsakem danem slučaju prilagaja množina denarja potrebam prometa, ki so zelo spremenljive. V svrhu tega je treba premočtriti razmerje med posameznimi vrstami denarja.

Predvsem je treba ugotoviti, da zlati denar in novčanice s prisilnim kurzom ne morejo istočasno v istem narodnem gospodarstvu izvrševati gospodarskih funkcij denarja. To je potrebno, da se poudari posebno sedaj, ko hočejo razni projekti uvesti v centralni Evropi neko mednarodno zlato valuto poleg že obstoječih papirnatih veljav. Teoretično se obe veljavi druga drugo izključujeta, kajti imeli bi v tem slučaju dve vrsti denarja, ki nista med seboj v prav nobeni gospodarski zvezi in čisto neodvisni druga od druge. Ker bi bila množina zlatega denarja omejena, množina papirnatega denarja pa neomejena, bi papirnat denar ostal v prometu, zlati bi pa izginil in postal blago. Če pa vzamemo, da bi se papirnat denar omejil na tako množino, ki bi skupaj z množino zlatega denarja in bančnimi plačilnimi sredstvi tvorila vprav ono množino denarja, ki bi ga zahtevale potrebe prometa, potem bi na drugi strani izginila papirnata veljava, kajti vrednost papirnat denarne edinice bi se zenačila z zlato denarno edinico in bila bi popolnoma od nje odvisna. Take pojave vidimo posebno jasno pri prehodu iz papirnat na zlato veljavo, kakor dokazujejo to razne valutne reforme, n. pr. angleška po Napoleonovih vojskah, avstrijska koncem 19. stoletja itd.

Pregledati je treba torej le še razmerje med zlatim ali papirnatim denarjem na eni strani in bančnimi plačilnimi sredstvi na drugi strani. Rekli smo, da je množina zlatega denarja omejena po kovinski zalogi, papirnatega pa v praksi po zakonu. Ti dve vrsti denarja nista dovolj elastični v svojih množinah, da bi se vedno lahko prilagodile spreminjajočim se potrebam prometa. Tu posežejo vmes bančna plačilna sredstva in dajo denarnemu sistemu potrebno gibčnost. Bančna plačilna sredstva niso namreč samo zelo gibčna vrsta denarja, ker je njihova množina omejena le po obrestni meri (to velja tudi za novčanice s prisilnim kurzom, v tem oziru sta si obe vrsti denarja popolnoma

enaki), ampak tudi gospodarsko najbolj fundirana vrsta denarja. To potrebuje pojasnila:

Doslej smo gledali na bančna plačilna sredstva samo s stališča rezerve in rekli, da je njihova množina dana po zalogi gotovine. S tem je le povedano, da so bančna plačilna sredstva krita z rezervo v taki odstotni kvoti, ki jo zahteva princip likvidnosti, in da se ta odstotna kvota lahko drži na enaki višini s pomočjo obrestne mere. S tem še ni rečeno, da bančna plačilna sredstva sploh niso krita preko te odstotne kvote. Oni del bančnih plačilnih sredstev, ki ni krit z rezervo, mora biti seveda tudi krit, in sicer, kakor pravimo: bančno krit, t. j. predvsem z lombardi in menicami, posebno z menicami. Bančno kritje plačilnih sredstev je pa eminentno gospodarsko kritje, kajti za menicami tiči blagovni promet. Normalno je vsaka menica pokrita s protivrednostjo blaga in, če se taka menica eskontira pri emisijski banki, so bankovci ali dobropisi, ki nastanejo v tem procesu, tudi kriti z blagom. Vsako povečanje bančnih plačilnih sredstev je torej ne samo krito z blagom, ampak tudi povzročeno po večji produkciji blaga. V tem se bančna plačilna sredstva bistveno razlikujejo od papirnatega denarja, kajti papirnatemu denarju samemu posebi manjka takega kritja in na ta način tudi gospodarske vezi s potrebami prometa.

Bančna plačilna sredstva so torej po svoji gibčnosti in še posebej po svojem kritju tista vrsta denarja, ki spopolnjuje zlasti ali papirnati denar in mu da potrebno prožnost. So torej bistveni del pravičnega denarnega sistema in pogoj za stabilnost denarne edinice. Iz tega sledi, da spada dobra organizacija bank med najvažnejše faktorje, ki pomagajo k stabilnosti denarja. Da je bila v Angliji tako zgodaj in s takim uspehom dosežena stabilnost denarja, ni treba pripisovati samo vpeljavi zlate valute, ampak tudi dejstvu, da se je tam naprej razvila taka organizacija domačih bank, ki je z gibčnostjo svojih plačilnih sredstev vedno držala v ravnovesju množino denarja s potrebami prometa (razvoj angleškega čekovnega in kliringovega prometa!). Da so U. S. A. prišle skoraj 100 let za Anglijo do stabilne valute, je izmed najvažnejših razlogov tudi ta, ker so ameriške banke šele v zadnjih desetletjih upostavile za ta namen potrebno bančno organizacijo.

Razmerje med papirnatim denarjem in bančnimi plačilnimi sredstvi je v praksi isto kot pri zlati valuti, kajti videli smo, da praksa omejuje tudi papirnat množine denarja. Gibčnost, ki je na ta način vzeta papirnat valuti, se korigira na isti način kot pri zlati valuti s pomočjo bančnih plačilnih sredstev. V obeh slučajih so bančna plačilna sredstva zato tukaj, da zadostijo onim potrebam prometa, ki se neprestano spreminjajo in ki jim omejene množine drugih vrst denarja ne morejo zadostiti.

Iz vsega tega se vidi, kako važen faktor pri valutnih vprašanjih je ravno organizacija bank. Pri premišljevanju o sanaciji valute, o valutnih reformah itd. je treba vedno imeti pred očmi, kakšna je organizacija emisijske in drugih bank. Valutna reforma mora spodleteti, ako se ne prilagodi dani bančni organizaciji. Zgodovina valutnih reform v U. S. A. nudi klasičen zgled za to. V gospodarsko zaostalih državah manjka po navadi tradicije v bančni organizaciji in tam plačujejo stabilnost valute drago, n. pr. z najemanjem zunanjih posojil, kakor je morala delati to Rusija. Objektivna analiza celotne bančne organizacije je torej neobhoden predpogoj za pravilen projekt valutne reforme in stabiliziranje denarne edinice.

Če vzamemo naposled bančna plačilna sredstva sama na sebi, je jasno, da ne morejo funkcionirati samostojno, t. j. brez zveze z gotovino, kajti pri vsakem denarnem prometu, pa naj bi bil kar najbolj razvit, se bo določen četudi zelo majhen del moral vršiti v gotovini. Gibanje, naj se denarni promet vrši kolikor mogoče brez gotovine (*bargeldloser Verkehr*), nima namena, da odpravi gotovino iz prometa, ampak da razvije uporabo bančnega denarnega prometa do skrajne meje. Stremi za tem namenom, ker misli, da bi potem gotovina prevzela samo vlogo rezerve. Na ta način bi se množina krožečega denarja zmanjšala, rezerva povečala, odstotna kvota kritja zboljšala in tako še bolj utrdila stabilnost denarne edinice. To sklepanje je pravilno, ampak samo toliko časa, dokler upoštevamo le razmerje med krožečim denarjem in rezervo. Če pa pritegnemo h krožečemu denarju še žiro-dobroimetja (iz poglavja bančnih plačilnih sredstev), se pa odstotna kvota nič ne zboljša, kajti: za kar se zmanjša množina krožečega denarja, za toliko se zveča žiro-dobroimetje. Ta moment torej precej zmanjša vrednost pravkar skicirane argumentacije. Poleg tega bi pa za slučaj, da bi se denarni promet res razvil do take

višine, kjer bi ne bilo treba skoraj nobene gotovine, nastala za stabilnost denarja druga velika nevarnost, ki preti od nenadnih komplikacij v gospodarskem in družabnem življenju, kakor so izbruhi vojsk, revolucije itd. Ob takih komplikacijah narastejo namreč potrebe prometa po gotovini do takih mej, da rezerve hitro potečejo in se komplikacijam pridruži tudi polom denarnega prometa zaradi pomanjkanja gotovine.

Kot zaključek dosedanjih izvajanj imamo torej sledeče: denar v najširšem smislu te besede je računsko edinica v cenilnem sistemu današnjega narodnega gospodarstva. Izvršuje pa tudi gospodarske funkcije: plačilno in menjalno. Stabilnost denarja zahteva, da se mora denar ne samo v svoji množini, ampak tudi v vsaji gibčnosti zmeraj znati prilagoditi potrebam menjalnega in kreditnega prometa. To ravnovesje se v praksi more ustvariti na ta način, da se malo gibčni in po svoji množini omejeni zlati ali papirnati denar spopolni z bančnimi plačilnimi sredstvi, ki preneso svojo elastičnost na celi denarni sistem.

IV.

Do sedaj smo razmotrivali stabilnost denarja z vidika, da so potrebe prometa dane, t. j. znane. Če pa opustimo ta pogoj, nastane takoj vprašanje, kaj so potrebe prometa, stoje-li tudi one pod kakšnim vplivom množine denarja?

Promet rabi denar kot plačilno in menjalno sredstvo: posamezne gospodarske edinice ga rabijo pri plačevanju, menjavi in posojevanju. To morejo delati posamezne gospodarske edinice normalno le takrat, kadar kaj imajo: imeti morajo torej dohodke, ki jih črpajo iz produkcijskih faktorjev (delo, kapital in zemlja s svojimi prirodnimi zakladi). Potreba prometa po denarju je torej odvisna od velikosti vseh dohodkov v celokupnem narodnem gospodarstvu: od te velikosti je torej odvisna tudi množina denarja; ako ga je več, je njegova stabilnost zgubljena.

Dohodki v celokupnem narodnem gospodarstvu niso stabilni; po navadi rastejo, včasih, posebno ob krizah, pa tudi padajo. Niso nekaj prvotnega, ampak so odvisni od produkcijskih faktorjev. Čim večja je torej rentabilnost produkcijskih faktorjev, tem večja mora biti množina denarja, da stabilnost ostane. To na videz paradokсно tezo potrjuje zgodovina gospodarskih kriz pred vojsko: vsaki konjunkturi je sledila denarna kriza, ki je dala povod krizi v cenah, ta pa je povzro-

čila krizo v produkciji. Povečanje rentabilnosti produkcijskih sredstev zavisi zopet od tega, kako složno (intenzivno in ekstenzivno) sodelujejo ti faktorji v produkciji, torej od racionalnosti produkcije. Racionalnost produkcije je torej regulator potreb prometa po denarju in indirektno tudi množine denarja vseh vrst.

Sicer pa tudi racionalnost produkcije ni nekaj, kar bi imelo statičen značaj. Ni enaka pri posameznih narodnih gospodarstvih, spreminja se tudi v istem narodnem gospodarstvu. Ima povsod samo en znak, t. j. da je omejena: naj bo kar najbolj visoka, neomejenih dohodkov ne more dati. Zato ne more biti za denar najboljša snov papir, ker z njegovo pomočjo ustvarimo lahko neomejene množine denarja. Sedaj je jasno, zakaj je papirnati denar manj pripravna vrsta denarja, dasiravno je bolj elastičen kot zlat denar.

Z zlatim denarjem je stvar drugačna. Njegova množina je dana po zalogah in prirastku vsakoletne produkcije zlata. Primerjati bi bilo torej treba velikost in vsakoletno povečanje narodnogospodarskih dohodkov z zalogo in prirastkom vsakoletne produkcije zlata. Tu pa manjka statističnih natančnih podatkov o celokupnih narodnogospodarskih dohodkih. Zanje imajo samo cenitve.

Na en pojav pa je treba opozoriti; vidimo ga posebno dobro na Angleškem, kjer so imeli skoraj celih 90 let pred svetovno vojsko zlato veljavo. Iz treh zgoraj imenovanih produkcijskih faktorjev se je namreč kapital obrestoval povprečno s 3 do 4%. Ta produkcijski faktor je torej dajal (mislimo na dolgoročni kapital, kajti ta je merodajen) 3 do 4% dohodkov. Ako vzamemo, da so dajali ostali produkcijski faktorji iste odstotke, se je celokupna angleška produkcija rentirala s 3 do 4%. Ker je ostala vrednost angleškega funta stabilna, se je morala množina denarja povečati vsako leto do 3 do 4%. Ker je imela Anglija zlato veljavo, je morala vsako leto ne samo povečavati bančna plačilna sredstva, ampak staviti je morala vsako leto tudi večje zahteve na produkcijo zlata. Angleška banka pa je vkljub povečanim potrebam po zlatu plačevala to kovino po stalni ceni s/p 77/9 in je po tej ceni vedno dobivala toliko, kolikor je je potrebovala, iz česar se da sklepati, da je produkcija zlata rastla tudi v okviru 3 do 4% letnega prirastka. Profesor G. Cassel je v svojem delu: *Lehrbuch der Allgemeinen Volkswirtschafts-*

lehre (Leipzig 1919) dokazal, da se je produkcija zlata vsako leto povečavala za približno 3% in da je kliring rasel povprečno za nekaj več kot 3%.

Dopustno je torej, da bi matematično primerjanje vsakoletnih narodnogospodarskih dohodkov z zalogo in letnim prirastkom produkcije zlata dalo kot rezultat: stabilnost denarne edinice pri zlati veljavi je zasigurana le tedaj, ako se razvoj celokupnih narodnogospodarskih dohodkov na eni strani in letna produkcija zlata gibljeta in spreminjata v stalnem proporcju.

Profesor Cassel je v zgoraj imenovanem delu prišel do analognih rezultatov, toda na podlagi čisto drugih premis. On pravi: stabilnost denarne edinice se izraža v stabilnosti cen za blago, ki so efekt ponudbe in povpraševanja. Cene se dajo primerjati z denarno edinico na podlagi cenilnega indeksa. Toda Toda cenilni indeks ni stabilen in vprašanje je, zakaj ni stabilen. Primerjal je torej med seboj letne indekse med 1850 in 1910. To dobo je vzel zato, ker sta indeksa teh dveh let enaka. V svoji knjigi podrobno navaja statistični material, ki mu je narekoval sledeče rezultate: sekularna gibanja cen so odvisna od tega, ali je letni prirastek v produkciji zlata dosegel približno 3% ali ne. Če jih ni dosegel, so cene padale, če jih je presegal, so se dvigale. Isto sliko mu daje tudi razvoj kliringa v Londonu.

Da obstoji med obema tezama analogija, govori dejstvo, da se ne da oporekati, da ne bi bile cene in dohodki v neki medsebojni odvisnosti

Dohodke pojmujejo običajno v dvojnem smislu: kot denarne dohodke, t. j. dohodke, računane v denarju, in kot realne dohodke, t. j. dohodke preračunane na blago. Pri stabilni denarni edinici sicer ta razlika ne izgine popolnoma, pač pa je malenkostna v primeri z ono, ki nastane, ako vrednost denarne edinice ni ustanovljena. Primerjati bi bilo n. pr. treba, kaj se je dobilo za 100 K dohodkov l. 1910 in l. 1913, s tem, kaj se je dobilo za isto vsoto l. 1918 in l. 1921. Razlika pred vojsko bi znašala nekaj odstotkov, po vojski pa nekaj sto odstotkov. Ako sponiramo stabilnost denarne edinice, potem torej lahko vzamemo dohodke kot take, t. j. brez delitve na denarne in realne in jih primerjamo s cenami.

Zvišanje dohodkov se da doseči z znižanjem produkcijskih stroškov pri zvišanih, enakih ali celo znižanih cenah, dokler znižanje cen ne doseže znižanja produkcijskih stroškov, ali pa

s povišanjem cen pri znižanih, enakih ali celo povišanih produkcijskih stroških, dokler povišanje stroškov ne doseže povišanja cen. Posamezne variante teh dveh slučajev lahko zasledujemo pri vsakem opisu konjunkturnih gibanj. Isto velja tudi za znižanje dohodkov, seveda v obratnem smislu. Gibanje dohodkov je torej odvisno od gibanja cen, na eni strani in od gibanja produkcijskih stroškov na drugi strani.

Zvišanje cen je odvisno od povečanja povpraševanja pri zmanjšani, enaki ali celo povečani ponudbi, dokler povečanje ponudbe ne doseže povečanja povpraševanja, ali pa od zmanjšanja ponudbe pri povečanem, enakem ali celo zmanjšanem povpraševanju, dokler to ne doseže zmanjšanja ponudbe. Isto velja seveda tudi za znižanje cen, samo v obratnem smislu. Ker pa igrajo pri povpraševanju glavno vlogo dohodki, pri ponudbi produkcijski stroški, lahko rečemo, da je gibanje cen odvisno v prvi vrsti od gibanja dohodkov in gibanja produkcijskih stroškov.

Iz teh dveh slučajev sklepamo, da se cene in dohodki gibljejo v direktnem proporcu, da pa najde to gibanje protitež v produkcijskih stroških, ki skrbe za omejen razmah dohodkov in cen. Pri stalnih dohodkih se produkcijski stroški lahko zvišajo do one stopnje, kjer postanejo cene previsoke in se produkcija ustavi. Pri stalnih cenah se pa produkcijski stroški lahko zvišajo do tja, kjer ni nobenega dohodka več in produkcija se zopet ustavi.

Produkcijski stroški so torej ona točka, kjer kulminira medsebojna odvisnost cen in dohodkov.

V.

Do sedaj smo se ozirali samo na posamezno narodno gospodarstvo in le s tega vidika presojali stabilnost denarne edinice. Že tu se je pokazalo, da ima zlata valuta prednost pred papirnato. To nam postane še bolj očitno, ako si predočimo svetovno narodno gospodarstvo kot zelo prepleteni kompleks zvez med posameznimi narodnimi gospodarstvi. Posamezna narodna gospodarstva niso zvezana med sabo po prometu, plačilni bilanci itd., ampak tudi po cenah svetovnega trga, produkcijskih stroških vsake posamezne gospodarske panoge itd. Ker se vse te zveze cenijo v denarju, ni samo treba, da

so posamezne denarne edinice stabilne (drugače bi bile stalne paritete nemogoče), ampak denarne edinice morajo biti tako mednarodno priznano plačilno sredstvo, da se ž njim lahko plačujejo pasivni ostanki plačilnih bilanc. Pri likvidaciji takih ostankov postane posamezna denarna edinica, rekli bi, blago in mora imeti kot tako svojo notranjo vrednost, ki denarju samemu po sebi ni potrebna. Tej zahtevi more ugoditi samo zlata valuta.

Iz tega seveda še ne sledi, da je stabilnost denarne edinice odvisna od absolutne množine zlata, ki se nahaja v rokah emisijske banke, ali celo od množine krožečega zlatega denarja. Stabilnost denarne edinice je zasigurana že takrat, ako ima emisijska banka toliko zlata, da lahko iz zlate rezerve pokrije morebitni primanjkljaj plačilne bilance. Poudarjamo »morebitni«, kajti stabilnost denarne edinice kot tudi zlata valuta sta nemogoči, kjer je primanjkljaj pri plačilni bilanci postal kroničen. Zlata rezerva emisijske banke ni torej zato tukaj, da regulira denarni promet — to nalogo izvršujejo veliko boljše in varnejše bančna plačilna sredstva — ampak da varuje stabilnost denarne edinice samo napram mednarodnemu gospodarstvu s tem, da stopi v akcijo, kadar je plačilna bilanca pasivna.

Razvoj denarnega vprašanja bo stremel za tem, da se v vsakem narodnem gospodarstvu zopet uvede zlata veljava. Da bo proces tega stremljenja trajal dolgo, ni dvomiti, kajti dolga bo doba, ki bo morala ustvariti šele predpogoje za to reformo. Vprašanje je le, ali bo ta nova zlata valuta temeljila na starih načelih, t. j. ali bo zakon — kot je bilo v navadi do sedaj, ustanovil enkrat za vselej fiksno ceno zlatu. Dvigajo se že sedaj glasovi, da bodi fiksna cena zlatu določena samo za določeno dobo, da bi se morala torej v določenih presledkih menjati, in sicer z ozirom na cenilni indeks. Najbolj izdelan program imajo v tem oziru pristaši takoimenovane tabularne valute, t. j. zlate valute, kjer bi se cena zlatu določala od časa do časa na podlagi statistike cenilnega indeksa. To je danes najbolj interesanten pojav v denarnem problemu, ki bo v bližnji bodočnosti vedno silil v ospredje.

Problem strategične meje.

Prof. dr. K. Capuder — Maribor.

Že pri Herodotu (l. IV., c. 3) čitamo, da so skitski sužnji izkopali širok jarek z nasipom od Tavriških gor (pač Kavkaz) pa do Meotiškega zaliva (sedaj Azovski zaliv) tam, kjer je ta najširši, in se za njim branili proti svojim gospodarjem, ko so se ti vračali s pohoda v Medijo. V tem poročilu vidimo lepo zvezan pojem naravne meje, katero tvorita gorovje in morje, z umetno utrjeno mejo tam, kjer takih naravnih mej ni. Zelo stara mejna točka med Severno in Južno, Vzhodno in Zahodno Azijo in močna mejna utrdba urejene perzijske države proti nomadskim narodom Srednje Azije so bila »Kaspiška vrata« (sedaj prelaz Firuskuh južno od Kaspiškega morja). O »Kaspiških vratih« govorita med drugimi Eratostenes (pri Strabonu 512) in Tacit (histor. l. I., c. 6). To je bila soteska skozi visoko gorovje. Perzi so sotesko umetno razširili, speljali skozi njo umetno cesto, katero so pa na najožjem mestu zaprli z železnimi vrati in jo zavarovali s posadko. Dasi je torej imela perzijska država na severu tako močno zavarovano in poleg tega še umetno utrjeno naravno mejo, so vendar mogočni in zemljelačni perzijski gospodarji daleč prekoračili to mejo in svoje gospodarstvo razširili pod Aleksandrom Velikim, ki sploh ni poznal mej, tja v srednjeazijsko stepo do reke Jaksartes (Syrdarja). Tudi druge stare države (asirska, babilonska, egiptovska) so svoje gospodstvo razširile čez naravne meje (gore, reke, puščave, morja). Državno neenotno organizirani stari Feničani in Grki pa so se naselili okoli Sredozemskega morja. Teh narodov morje ni ločilo, ampak je njihove dele tem ožje vezalo, čim bližje morja so prebivali. Vendar so tudi Grki vedeli ceniti pomen gorovja kot obrambne meje. Tako so se postavili 480 pr. Kr. Perzom v bran pri Termopilah.

Rimljani so dolgo smatrali Alpe za nepremagljivo mejo Italije na severu. Te meje ne sme nikdo brez kazni prekoračiti. Ko so se l. 183 pr. Kr. hoteli neki keltski izseljenci naseliti v bližini poznejše Akvileje, je rimski senat ukazal njihovim poslancem, naj se vrnejo v svojo domovino »et denuntiant Gallicis populis, multitudinem suam domi contineant: Alpes prope in exsuperabilem finem in medio esse; non uti-

que iis melius fore, quam qui eos primi pervias fecissent» (Livius l. 39., c. 54). Komaj pa so Galce pregnali, že je prosil konzul Marcus Claudius senat za dovoljenje, da bi smel napasti Istrane. Ko pa so bili nato Rimljani pri reki Timavu poraženi, so ljudski tribuni v Rimu pred ljudstvom hudo napadali konzula, da sta brez dovoljenja pričela nepotrebno vojno. Ko je kesneje v vojni s Perzejem, zadnjim macedonskim kraljem, konzul Caius Cassius hotel peljati svoje čete skozi Ilirik, torej ob vzhodnojadranski obali, v Macedonijo, se je rimski senat tega podjetja tako ustrašil, da je za njim hitro poslal poslance, ki so mu ukazali vrniti se, češ da bo s svojim nepremišljenim ravnanjem »tolikim narodom odprl pot v Italijo« (Livius l. 43., c. 1). Pri tem naziranju je na tej strani Alp rimski senat vztrajal, dokler je on edini vodil rimsko zunanjo politiko. Zato vidimo v rimski oblasti že celo Galijo in Hispanijo ter velik del Balkanskega polotoka, Alpsko ozemlje pa še vedno ne spada pod Rim in na suhem deli velike dele rimske države.

Triumvir Oktavijan prelomi to politično načelo in si podjarmi v letih od 35 do 33 pr. Kr. severozapadni Ilirik. Od l. 27 pr. Kr. je zapadna Istra do Raške drage in Učke gore kot 10. regio del Italije (Dr. Georg Lukas: Die Latinität der adriatischen Küste Oesterreich-Ungarns v Petermanns Mitteilungen l. 1915 str. 414) in »limes italicus orientalis« se vleče od Trsata čez Cirknico in Planino na Hrušico. Ob tej začasni kraško-alpski meji ostane Rimljan na svoji osvojevalni poti le nekaj let. V kratki dobi od 6 do 9 po Kr. osvoje Rimljani vse alpske in kraške pokrajine in si utrde novo mejo ob Donavi, ki postane tako za več kot 400 let trdna meja rimskega imperija od naj-severnejše točke svojega teka pa do izliva. To rečno mejo utrde Rimljani z nasipom, trdnjavami in vojaško cesto (limes). Samo za časa Trajana razširijo začetkom 2. stoletja svoj imperij preko Donave čez ozemlje sedanje Romunije.

Ko se prične rušiti rimska meja, odpade najprej čez Donavo segajoča provinca Dacija (275 po Kr.). Šele Odoaker mora odpoklicati rimske koloniste iz onstran Alp ležečega ozemlja ob Donavi v notranje alpsko ozemlje in za dolgo so Alpe zopet meja med narodi in državami na severu in jugu.

Frankovska država Karla Velikega (768—814) zopet združi v eno mogočno državo zemlje na vseh straneh Alp. Za Otona I. seže zopet Nemčija čez Alpe v Italijo ter s tem prične dolgo-

trajne boje za obvladanje Italije od severa. Toda že zgodaj se v teh bojih izrabi moč rimsko-nemških cesarjev. V Alpah pa se razvijajo mnogoštevilne kneževine in zlasti najzanimivejša politična tvorba poznega srednjega veka — svobodna Švica ob glavnem prehodu čez Alpe (prelaz Sv. Gotharda). Ko nastopi s svojo »Hausmachtpolitik« Habsburška hiša, poskuša tudi tu razširiti svojo oblast čez Alpe, da obvlada prehode čez gore in si zagotovi na ta način važne vire dohodkov. Po mnogih poskusih se posreči Habsburžanom v ugodnih okoliščinah dobiti trdne postojanke v severnoitalski nižini. Na drugi strani pa je že v zgodnjem srednjem veku Benečija vsled svoje težnje zavladati v Jadranskem morju razširila svojo oblast po vzhodni obali Jadrana. Med Habsburžani in Benečani se vnamejo hudi boji za ozemlje ob severnem koncu Jadranskega morja. V ostalem ozemlju na vzhodni obali je znala Benečija spretno izrabljajoč položaj, ki je nastal po prihodu Turkov na Balkan, ohraniti vse važne točke in v ugodnem trenutku propada turške sile svojo posest celo razširiti. L. 1797 je neslavno padla beneška republika in je po kratkem presledku Napoleonove dobe postala njen dedič Avstrija. Ko pa se je začela ujedinjevati Italija, se je morala Avstrija stopnjema umikati iz ozemlja onstran Alp. V vojni 1866 je bila Avstrija iz Italije izrinjena. Toda takoj prične zedinjena Italija siliti v Alpe in čez Jadransko morje. Že napad na Vis (1866) in pozneje dogodki v laško-turški vojni jasno kažejo smer italijanske politike, ki je spretno izrabljala dogodke bližnje preteklosti, ko je omikani svet simpatiziral z razkosano in pod tujčevim jarmom severnih barbarov ječečo klasično Italijo. Dogodki iz dobe preseljevanja narodov so tudi važni argumenti italijanskih politikov in diplomatov, kadar je treba dokazovati potrebo trdne severovzhodne meje. V Trentinu, na Goriškem, Tržaškem, v Istri in Dalmaciji pa je iredenta zahtevala združenje z Italijo na podlagi dedne rimske kulture.

Leta 1915 je Italija zahtevala alpsko in kraško ozemlje (R. v. Pfaundler: Oesterreichisch-italienische Grenzfragen v Petermanns Mitteilungen 1915, str. 221 in 335). Zahtevala je Trentin, mejne korekture na Koroškem in črto Koritnica—Soča (do Sv. Lucije) — Čepovanski dol — preko Komenske planote do morja med Nabrežino in Tržičem. Trst postane svobodna država. Londonski pakt je dovolil Italiji mnogo več in še več je dala Italijanom v vzhodnoalpskem ozemlju rapalska pogodba.

Ako pa hočemo vse te dogodke pravilno oceniti, moramo si obenem predočiti severozapadno alpsko mejo Italije. Tam so, kar zgodovina priča, prvič pridrli mogočni sovražniki čez Alpe in Italijo v dobi, ko je dosegla že visoko stopnjo moči, grozovito opustošili. Čez to mejo so se posrečili nešteti napadi na Italijo, v obratni smeri pa nobeden — in vendar je tam Italija celo zgubila Savojsko, ki ji je mogla služiti v varstvo pred napadi in poteka tam laško-francoska meja po Italiji najbližjih vrhovih. Tam gori Francija obvlada Padsko nižino. Je pač politika Italije napram Franciji drugačna kakor pa napram njenim vzhodnim sosedom.

Tako vidimo, da je zgodovina Alp kot mejnega gorovja tipičen zgled za razvoj vprašanja naravnih in strategičnih mej.

Med Francijo in Španijo stoji stena visokih Pirenej, ki so najbolj neprehodno gorovje v Evropi. Vkljub temu geografičnemu dejstvu pa nam pripoveduje zgodovina, da so se države razprostirale s Pirenejskega polotoka v sedanjo Francijo in obratno. Zahodnogotska država seže najprej iz Galije v Španijo, potem pa obdrži še nekaj časa posestva v Galiji. Njen dedič so Arabci. Karel Veliki gre čez Pireneje in ustanovi Špansko marko. Tudi pozneje segajo večkrat razne državne tvorbe čez Pireneje. Šele v Pirenejskem miru (1659) zadobi Francija tu svoje meje. Vemo pa tudi, s kakšnim veseljem je Ludovik XIV. pozdravil testament zadnjega španskega Habsburžana, ki je postavil francoskega princa za dediča (»Pirenejev ni več!«). Veliko Britanijo obdaja od vseh strani kot »srebrn pas« morje. Zato je tudi moderna Anglija smatrala suhopotno stalno armado za nepotrebno in je vse sile posvetila razvoju brodovja. Pa tudi te najboljše naravne meje niso smatrali vedno za dovolj trdne in tudi v novejšem času se za to mejo Angleži niso čutili dovolj varne. Že Cezar je dvakrat preplul Kanal in plašil Britance. Pozneje so Rimljani prestavili svojo mejo od Kanala gori v Kaledonsko gorovje. V srednjem veku je pa segla Anglija po francoskem obrežju in je obdržala v svojo varnost najdelj trdnjavo Calais do miru v Château Cambresis (1550). V novejšem času pa je ista Anglija na dunajskem kongresu (1814/15) ustanovila v svojo obrambo združeno kraljevino Nizozemsko (Belgija in Holandska) in je bila, kakor vemo, tudi v najnovejšem času ljubosumna čuvajka belgijske neodvisnosti.

Tudi ob obalah Baltiškega morja vidimo, kako morje združuje zemlje ob svojih bregovih. Švedska velesila v Severni Evropi in zgodovina njenega razvoja in razpada nam je klasičen primer poseganja čez naravno mejo morja in bojev za dostop do morja.

Lep zgled za naravno mejo ob reki je Ren. Zgodovina nam pripoveduje, kako se je tu prerivala mejna črta semintja. Cezar je smatral Ren za mejo svoje Galije in je zavrnil Ariovista nazaj v Germanijo. Pa že Cezar sam je dvakrat prekoračil to mejo, ne da bi bil oviran. Pozneje so Rimljani prekoračili Ren in prišli notri do Labe, pa te meje niso obdržali, ampak so se vrnili nazaj k Renu. Ob razpadu rimske države se ustanove ob Renu razne germanske države, ki se razprostirajo po obeh bregovih reke. Vse pa silijo na zapad. Zaželjeni cilj dosežejo Franki in že za Klodvika (481—511), še bolj pa za njegovih sinov osvajajo ozemlje tudi vzhodno od Rena. Za Karla Velikega se nahaja meja frankovske države zopet ob Labi. Ko po verdunski pogodbi (843) razpade država Karla Vel. v tri dele, sega nje nemški del do Rena. Samo, da bo imel tudi kaj dobrega vina v svojem delu, dobi Ludovik Nemški nekoliko vinorodnega ozemlja na levem bregu Rena okoli Moguncije. Ob Renu in Rodanu nastane vmesna država Lotarjeva, ki kasneje razpade v razne dele. Za te dele se potem vnamejo spori in boji med Nemčijo in Francijo. Mogočna rimsko-nemška država dobi Burgundijo. Toda že v 14. stoletju, ko naraste moč Francije in pade moč Nemčije, začno Francozi trditi, da je naravna meja Francije Ren (Dr. Emil v. Borries: Die geschichtliche Entwicklung der deutschen Westgrenze zwischen den Ardennen und dem Schweizer Jura v Petermanns Mitteilungen I. 1915 str. 417). Pod vplivom humanizma se je to naziranje še bolj utrdilo. Ko so tudi na tej meji z Maksom I. nastopili Habsburžani, se je vnel 300 leten boj za mejo med njimi in francoskimi kralji. Najbolj uspešno je ta boj vodil Richelieu in njegovi politični dediči. Komaj pa so Francozi v westfalskem milu (1648) ob srednjem teku v Alzaciji dosegli Ren, so ga tudi že prekoračili, ker so istočasno dobili trdnjavo Breisach na desnem bregu reke. Še dalje je šel Napoleon I., ki se ni zadovoljil z Renom kot tisto naravno mejo Francije, ki so jo zahtevali zlasti francoski revolucionarji, ampak je polagoma ustvaril cel sistem vazalnih držav na desnem bregu reke tja do Labe. Ko je v letu 1814 sovražnik stal že na francoskih tleh,

je Napoleon zopet zahteval »naravno mejo«. Celo dunajski kongres je pustil vsaj deloma, ob srednjem Renu, Franciji to naravno mejo. Napoleon III. je zopet oživil stare francoske aspiracije po meji ob Renu med Nemčijo in Francijo. To pa ga je zapletlo v vojno 1870/71, ki je Francoze za okroglo 50 let odtisnila od Rena in postavila mejnike na drugi naravni meji — vrh Vogezov. Sedaj so zopet Nemci mislili, da so Vogezi njih jugozapadna trdna meja. Do l. 1914 je trajala ta zmeta (Freytag-Loringhoven: Die staatlichen Grenzen in Europa, Berlin 1921, str. 20). Dejansko je Ren res neka pregraja, ni pa meja, ki bi v resnici ločila različne dele in razne narode. Ponovno se je že poudarjalo, da je ozemlje ob obeh bregovih Rena naravno in gospodarsko zvezano po Renovih pritokih in da na obeh bregovih prebivajo kompaktno naseljeni Nemci, odkar zgodovina pamti.

Ogrsko nižavo na severu in vzhodu lepo obkrožajo Karpati, pa vendar je posegla ogrska država čez te meje na Poljsko. Tudi na jugu ima Ogrska lepe meje ob rekah, pa je vendar vedno silila v Srbijo, Hrvaško in Bosno. Tudi Romuniji ni zadoščala naravna meja Donave, ampak je želela v Dobrudži razširiti svojo posest.

Videli smo že, da reke, gore in celo morje ne ločijo vedno narodov. Gorske pokrajine so pogosto pribežališče premaganih in preganjanih, kjer se lahko ohranijo tisočletja (n. pr. Albanci na zahodu Balkanskega polotoka, Baski v Pirenejih itd.) in včasih zopet pridejo iz gor in si osvoje zapuščeno zemljo (n. pr. Romuni).

* * *

Zgodovina, pa tudi dejanski položaj nam dokazujeta, da je vsebina pojma meje, in sicer takoimenovane »naravne meje« pa tudi »obrambne meje« brez prave vsebine in brez pravega pomena. Čisto drugače gledamo na ta problem s stališča strategije, ki ima nalogo pripraviti že vnaprej vse, kar je potrebno da bo naš boj s sosedom uspešen. »V prvi vrsti je to, kar imenujemo naravno mejo, določeno po kakovosti prometnih in bojnih sredstev. V dobi, ko je človek razpolagal samo z bojnim kopjem, ali morebiti že z metalnim strojem, ko mu je povzročal prehod tudi čez majhno reko težave, se je zdelo, da je reka za mejo najbolj pripravna. To načelo so skoro dosledno izvajali Rimljani. D a n d a n e s m o r e e d i n o l e o c e a n š e v e l j a t i

kot meja narodov.« (Borries l. c. 422.) Danes smo se že prepričali, da se more vojska le tedaj okoristiti z ugodnostmi, ki jih nudi reka in njena dolina, ako smo v posesti obeh bregov. Navadno je en breg reke tudi višji kot drugi in nudi eni državi v vojni večje ugodnosti kakor drugi, in če vrhutega še na eni strani reke kakovost tal in bregov ovira kretanje čet (n. pr. Donava med Romunijo in Bolgarijo), potem ima ena stran neprecenljive prednosti (H. Frobenius: Die strategische Bewertung der Kammlinie eines Grenzgebirges v Petermanss Mitteilungen l. 1915, str. 55). Skušnje zadnje velike vojne so tudi glede strategičnega pomena razvodne črte kot meje v goratem ozemlju posebno pri Karpatih (proti Romuniji) in pa Vogezih dokazale, da je v bodoče pri določanju meje v gorovju treba natančno preštudirati naravo in posebnosti gorovja iz strategičnih in taktičnih vidikov, preden se odločimo potegniti mejo v gorovju. Kot načelo naj tudi tu kakor pri rekah velja: da samo obvladanje obeh pobočij, torej celega gorovja, zagotavlja možnost, izrabiti gorovje v svrhu obrambe in napada (Frobenius l. c. 57). Da gore dandanes ne ovirajo nobenega načina vojskovanja, ne obrambe, ne napada, so pokazali boji v Karpatih in v Alpah. Zato so reke sicer naravne meje, niso pa in ne morejo v vsakem slučaju biti tudi strategične meje.

Glede državnih mej sploh je postavil že Ratzel splošno veljavno načelo, ki se glasi: »Meja je periferičen organ države... nosilec njenega razvoja kakor tudi njene utrditve. Meje so podvržene vsem izpremembam državnega organizma... Po odnošajih, v katerih se nahaja kaka država do sosedne države, si uravna svoje meje, ki so v ozki zvezi s celim kompleksom zunanjepolitičnih odnošajev.« (Fr. Ratzel pri Freytag-Loringhoven l. c. 16 in 17.) Toda tudi v svojih zunanjepolitičnih odnošajih morajo države upoštevati razna zgodovinska in narodopisna dejstva. Če vemo, da so nekatere reke (Evfrat, Nil, Sena, Visla itd.) odločilno vplivale na razvoj držav, potem jih pač nobena država danes ne more napraviti za svoje mejne reke. Pa tudi narodnostne meje so »naravne meje« držav. Tudi te meje niso odvisne od volje posameznega človeka ali celo cele skupine ljudi. Toda tu je tudi jasno, da se ni mogoče čisto natančno ozirati na jezikovne meje. Wilson je v svojih poslanicah poudaril načelo samodločbe

n a r o d o v, katero je postavila na prvo mesto tudi ruska revolucija in ga tudi izvedla, seveda v posebni obliki federativne sovjetske republike. Wilsonovo stališče sloni na načelih ameriške deklaracije neodvisnosti iz l. 1776, kjer stoji, da ima človek neodtujljivo pravico do svobode, življenja in sreče. Posebno pa so Amerikanci tudi zagovarjali gospodarske vidike, zlasti, da se narodov ob morjih ne sme odtrgati od morja. Nемеc Borries (l. c. 422) je pa postavil sledeče načelo glede strategičnih mej: »Jezikovna enota, kateri se je posrečilo državno organizirati se, imej pravico v varstvo svojega obstoja, če so zgodovinski dogodki dokazali potrebo, svoje politične meje čez meje svoje narodnosti razširiti, pri tem pa se mora v lastnem interesu varovati, da ne prekorači pri priuvedinjenju tujenarodnih delov meje neobhodne nujnosti.« Ali kakor pravi Ratzel (l. c. 32): Ne slepo delati na uničenje sosedov je državniška modrost, ampak zgodovinske momente za ohranitev in razpad spoznavati in jih izkoriščati.«

Če torej s stališča teh načel in zgodovinskega razvoja premočrimo meje, ki so jih dale naši državi razne pogodbe, potem lahko presodimo, kakšen je značaj teh mej in kakšna more biti njih bodočnost. Severna meja naše države v svojem zahodnem delu ne odgovarja narodnostnemu načelu in tudi ni dobra obrambna meja, dasi bi jo morali imenovati po starem lepo »naravno mejo«. Boljši je položaj tam, kjer delata mejo Mura in Drava, če izvzamemo Prekmurje, kjer se je potegnila meja le bolj slučajno samo z ozirom na narodnostno mejo, je pa v vojaškem oziru za bližnji čas gotovo čisto izpostavljeno in tudi za napad neprikladno ozemlje. Lahko bi imenovali Prekmurje rudiment znanega koridorja med Češkoslovaško in našo državo. Pač pa tvori Drava, v kolikor je meja, močno pregrajo, kjer je tudi položaj na obeh bregovih enak, povsod ob njej kretanje čet enako otežkočeno. Popolnoma izpostavljena je proti severu Vojvodina (Baranja, Bačka in Banat). Šele Donava v ožini tvori dobro mejo. Ob Timoku pa smo prešli gorsko in tudi rečno mejo in tod kakor tudi na celi črti proti Bolgariji (posebno pri Bosilgradu in Strumici) zavzeli strategične meje. Pri Bosilj-

gradu je bilo pač to neobhodno, ako si je hotela država bolje zavarovati svojo glavno prometno žilo po Moravsko-Vardarski dolini, ki bi bila zlasti tam izpostavljena, če bi ostala meja na razvodju. Na jugu proti Grčiji je meja posledica dogodkov v zadnji balkanski vojni. Meja ne odgovarja čisto narodnostnim mejam, pač pa so tam lepe naravne meje. Meja proti Albaniji poteka večinoma po pustih gorskih višavah, ki pa seveda male napade roparskih tolp bolj pospešujejo kakor ovirajo. Zato je naša država s tako silo zahtevala tod mejo ob reki Drimu. Pri izlivu Bojane se prične naša morska meja, ki bi nas mogla popolnoma zadovoljiti, ako bi se držala dosledno narodnostnega načela in drugih zgoraj omenjenih načel. V tem slučaju bi morala biti meja podolžna os Jadranskega morja od severnega konca pri Devinu pričenši. Ker pa je nasprotna italijanska obala čisto odprta in se je sempatje pripetilo, da so roparji, pa tudi države ob vzhodnojadranski obali napadale Italijo, so Italijani posegli čez naravno in narodnostno mejo in si zagotovili strategične mejne točke. Zavzeli so otok Lastovo, Zader z okolico, Lošinj in Čres ter nekatere male otočiče. Izsilili so, da je naša država pristala celo na organizacijo Reške države in njeno suhopotno zvezo z italijanskim ozemljem. Posebno značilna pa je naša severozapadna meja. Pričenja se pri Kastvu in se vleče proti severu in severozapadu ob vzhodnih in severovzhodnih sklonih visokega Snežnika (1796) in dalje tako, da so vse višine Pivke planine, Javornika in Hrušice z obema v zgodovini obrambe slovenskih dežel v Napoleonovi dobi važnima prehodoma pri Colu nad Vipavo in pri Razdrtem pod Nanosom popolnoma v trdni posesti Italijanov, ki imajo tudi važno križišče cest in železnic v Št. Petru na Krasu s celo dolino Pivke v rokah. Prost imajo tudi vstop v dolino Unca, ker teče meja ob cesti iz Planine v Hotedršico. Zavarovali so tudi svojo posest Idrije s tem, da so vse višine vzhodno in severno (Blegaš) odtod posedli in potisnili mejo na gorska pobočja proti Poljanski in Selški Sori, kar jim daje prost dostop v Gorenjsko kotlino. V kolikor od Blegaša dalje meja poteka po bivši goriško-kranjski meji, je vsaj načelo razvodja varovano. V severozapadnem kotu pa so Italijani zopet potisnili mejo od zahodno Belepeči gori v Savsko dolino pri Ratečah ter si s tem zagotovili vstop v Zgornjesavsko dolino.

S to mejno črto je Italija prekršila načelo naravne meje, ker bi bilo zapadno od te meje še več naravnih mejnih črt, vzhodno pa ni pred Ljubljano nobene več. Tudi načelo navadne obrambne meje, katero je dovolil celo Wilson Italiji s svojo črto, je Italija s svojo mejo zavrгла in daleko prekoračila one zahteve, ki jih je gotovo po resnem preudarku svojih strategov stavila leta 1915 tedaj še mogočni in z mogočno Nemčijo zvezani Avstriji. In vse to napram mladi, še neurejeni in zato za dolgo nenapadalni sosedi! Očividno je, da je s to mejo Italija kruto kršila načelo narodnostnih mej in da je raztrgala gospodarsko skupaj spadajoče dele.

Meja ima čisto ofenziven značaj. Vse za ofenzivo v Vzhodnih Alpah važne točke so v laških rokah. Taka točka je na severozapadu Trbiž, strategično izredno važna postojanka, ker odpira pot na vse strani po alpskih dolinah (Krebs: Länderkunde der österreichischen Alpen. Stuttgart 1913, str. 401). »Za napad na Ljubljansko kotlino razpolaga Italija v celem z deseterimi dobrimi cestami in doseže lahko najpozneje po enodnevnih hoji cilj — Savsko dolino in Ljubljansko kotlino. Poleg tega se lahko izvrši strategični napad na prvi mah s 120—150 tisoč puškami, 2500 mitraljezi in ter 800 do 1000 gorskimi, poljskimi in težkimi topovi in je mogoče v Ljubljanski kotlini uporabljati tudi konjenico. Skoro dve tretjini italijanske vojske se nahajata na ozemlju Gornje Italije, odkoder peljeta proti vzhodu dve dvotirni železnici, ki lahko spravita dnevno okoli 100 vlakov iz notranjosti v prostor ob Tilmentu, to je približno 50.000 pušk s potrebnim številom strojnic, topov in trenov. Od Tilmenta dalje ima Italija tri proge na razpolago, po katerih more spraviti na dan 30 do 40 tisoč pušk, topove, strojnice in trenove v operativno ozemlje. Poleg teh železnic imajo Italijani na razpolago za prevoz čet še morje. Trst, Pulj in ev. tudi Reka, katerih luk se lahko Italijani poslužijo, imajo vse za izkrcavanje potrebne priprave. Ostale italijanske točke (Čres, Lošinj, Zader, Lastovo) pa bi varovale transporte, ker bi se nanje opiralo laško vojno brodogradništvo. Tako more Italija v 14 dneh, najkasneje pa v treh tednih ne samo prepeljati celo vojsko na naše meje, ampak jo tudi razviti v boj. S tem je zagotovljen ne le strategični napad na Slovenijo, ampak tudi daljnje napredovanje proti hrvatski meji.

Ako bi hoteli svojo mejo braniti, bi jo morali utrditi slično, kakor so naredili pred svetovno vojno Francozi s trdnjavskim sistemom pri Verdunu. Imeti bi morali pa v teh trdnjavah stalno veliko število vojske, ker je nemški napad na Belgijo dokazal, da trdnjave same ne zadostujejo. To je pa za nas, mlado državo, nemožne, če nočemo gospodarsko izkraveti. S temi svojimi stratezičnimi mejami nam je naložila Italija vojno odškodnino, ki je hujša, nego jo mora plačevati Nemčija. Na vrat so nam nastavili nož, da utrdimo svoje meje in vzdržujemo na njih nenavadno visoko število čet, ako hočemo imeti proste roke in lastno voljo, kar znači finančno obremenitev v visoki meri. Če pa tega ne moremo ali nočemo, smo primorani pokoriti se v mednarodnem življenju volji Italije.« (Naše meje s stratezičnega vidika. Ljubljana 1920. Pisarna za zasedeno ozemlje.)

V našem položaju je odgovor na problem stratezične meje tisti, ki ga je dal Fr. Ratzel (Anthropogeographie. Stuttgart 1882, str. 135): »Državi v takem položaju sta odprti le dve poti, da si osigura primeren obstoj: razširite se do najbližje boljše, t. j. naravne meje, ali pa postati tako silna, da more brez posebnega napora tudi slabo mejo prenašati... toda dobre meje so vendarle boljše kakor velika sila.«

Kvarnersko pitanje.

Dr. Fran Binički — Senj.

1. Star ovjek je i mnogoglav kvarnerski problem. Već je u starom vijeku bio gordijski čvor, koji su riješavali ubojnim mačem i državničkom lukavošću i Iliri i Rimljani i razni barbarski narodi na kopnu i na moru. Otkad Hrvati i Slovenci osvojiše današnju domovinu, uzeše i oni riješavati teški problem sa svojim susjedima. Slovenci po svoj prilici dadoše ime onoj sili, koja je vjekove gnjavila njih, a Hrvatima je zadala trista jada. Venecija, kraljica mora, potisnu slovenski živalj u gorske strane. Kad se osili na moru, uhvati se u koštac s hrvatskim vladarima. Za hrvatskoga bana Branimira bi ona prisiljena, da

plaća Hrvatskoj danak za plovidbu po moru. I plaćao ga preko 100 godina. Nu domaća nesloga oslabi Hrvatsku. Dužd Petar II. Orseolo uskrati 998. taj danak, pa osvoji otoke i gradove dalmatinske, počevši od Osora. Kralj Petar Krešimir Veliki predbi uz ostalo i otoke Osor, Krk i Rab. Ali iza Krešimirove smrti nastadoše u Hrvatskoj nemiri. Normani zarobiše i hrvatskoga kralja Slavića. Venecija upotrebi zgodu, da se opet domogne dalmatinskih otoka i gradova. Kralj Zvonimir zauze iznova Dalmaciju, ali samo za kratko vrijeme. Iza tragične smrti Zvonimirove nastadoše u Hrvatskoj bune i neredi. Kralj Petar II., hrvatski Kodro, poginu na Gvozdu, Petrovoj Gori, a Arpadovac Koloman okruni se krunom kralja Tomislava. Arpadovci su još kojekako branili hrvatsko primorje i otoke. Nu Anžuvinac Vladislav i Luksemburgovac Žigmund prodadoše naprosto Dalmaciju Veneciji. Dašto, Venecija se dočepa i kvarnerskih otoka. Zna se, koliko su jada zadali Mlečićima senjski Uskoci. Poznata je stara riječ: »Čuvaj se senjske ruke!« Venecija se nije žacala sklapati ugovore s Turcima ni onda, kad su pape zvali sve kršćanstvo na križarski rat protiv Turaka, kad su Slovenci i Hrvati bratski branili kršćansku prosvjetu protiv osmanlijskoga divljaštva. Konačno klonu i kraljica mora. Kvarner dođe u ruke Habsburgima. Mjesto da riješe pametno kvarnerski problem, Habsburgi su osobito u posljednje vreme u Istri i na otocima podupirali talijanske manjine, Rijeku su prepustili Madžarima, a hrvatski su i slovenski živalj gnjavili svuda birokratskim aparatom. Kad je na početku svjetskoga rata »vjerna« saveznica Austrije i Njemačke cincarila s antantom, austrijski su diplomati bili spremni da žrtvuju al sacro egoismo Slovence i Hrvate.

Antanta je ponudila više. A Jugoslavija stojeći pod pritiskom prilika, morala je dati u Kvarneru više nego je i egoizam talijanski očekivao. Nu rapallskim ugovorom nije riješen politički kvarnerski problem. Nije riješen, jer su onim ugovorom pogažena sva načela i svi obziri, osim prava jačega, Faustrecht.

2. Rapallskim je ugovorom pogaženo hrvatsko državno pravo. Ako je Venecija i držala u svojim rukama dio Istre i Kvarnerske otoke, držala ih je samo na silu i na prevaru, a sila i prevara ne može biti izvor ni podloga prava. Ako je Venecija otela Hrvatskoj među inim i Kvarnerske otoke, dok se hrvatski narod morao boriti protiv nekrsta, nije tim Venecija dobila pravnoga naslova na te otoke kao ni na hrvatski dio Istre.

Uostalom je 1797. kampoformijskim mirom nestalo mletačke republike. Napoleon je Veneciju predao Austriji. Sve da je Venecija i stekla pravni naslov na naš Kvarner, nestalo je pravnoga subjekta, venecijske ili mletačke republike. Dašto, Austrija je 1866. morala i Veneciju — Lombardiju je već g. 1859. — prepustiti novoj Italiji. Nu prepustila je samo Veneciju, svoju pokrajinu, a nije ni Istre ni Kvarnera. Za rapallskog ugovora nije bilo ni države Austrije ni Habsburga, vladara te države. Nije dakle bilo ni onoga pravnog subjekta, na koji bi od Venecije prešlo pravo na Istru i Kvarner. Italija ni u kojem slučaju nema historijskog pravnog naslova na naš Kvarner. Jedini smo pravni subjekat mi, Hrvati i Slovenci, ili država Slovenaca, Hrvata i Srba.

Rapallskim je ugovorom pogaženo pravo samoodredbe naroda, pravo, za koje se tobože bio i svršio prošli krvavi rat. Na Kvarneru i oko Kvarnera, uz nešto talijanskih doseljenika, živi čistokrvni Hrvat i uz njega i Slovenac. Otok je Cres hrvatski, a hrvatska je i sva unutrašnja Istra s istočnom obalom. Dok se i na drugim stranama na štetu Jugoslavije pomno provodio plebiscit, da se sazna prava volja narodna, na Rijeku je došao pustolov D'Annunzio sa svojim razbijačima, da provede »plebiscit«. A istarskih Slovenaca i Hrvata niko i ne upita, što misle.

Pogaženo je onim ugovorom i prirodno pravo hrvatsko-slovenskoga življa, pravo na opstanak, razvitak i zaštitu. Slovenci su i Hrvati izručeni i oko Kvarnera na milost i nemilost talijanskih despota. U Istri se postupa s našim življem gore nego s parijama. Riječka je »slobodna« država igračka talijanskih arditia i ćulaša (fašista), pred kojima i sami riječki autonomaši bježe u — Jugoslaviju!

Iz strategijskih su razloga Talijani zahtijevali ne samo čitavu Istru nego i Kvarner. Evropska velevlast zahtijeva komad živoga tijela Jugoslavije, da joj ne bi Jugoslavija smetala. Golijat je, oružan do zubi, oteo Davidu i onu malu praću. Italija ima golemo, ratno brodogradilište i jake utvrde, a nije joj dostajao Pulj, već joj je potreban i Lošinj i Cres. Vele vlast dakle iz strategijskih razloga traži sve i dobiva sve. A Jugoslaviji ne će preostati nego kao nekada Hrvatskoj: braniti se na svome praču od ćudljiva susjeda; sklapati mir ali se oružati za krvavi rat.

Zbog šačice je doseljenih iredentista Italija podjarmila stotine tisuća Hrvata i Slovenaca, kojima osporava narodni opstanak. A Sloveniji je i Hrvatskoj rapallskim ugovorom zatvoren pristup k moru. Na gospodarskom je području zadan našem življu težak udarac. Zna se, što je sve Nijemac radio, da se učvrsti na Jadranu. Poznato je, kako su »kulturtregeri« gledali, da germaniziraju naše t. zv. austrijsko Primorje. Dok je naš svijet u Istri po kvarnerskom otočju ginuo od gladi, klikotali su germanizatori, da će mjesto našega življa doći jaki, žilavi njemački živalj. Madžari ni sada ne mogu zaboraviti Rijeke. A zna se, kako su i Madžari in Njemci grtali u našu Opatiju, Iku, Lovran. Sve je to za nas izgubljeno. Oteto nam je obilato vrelo dohodaka. Mi smo u neke odrezani od mora, napose Slovenci.

3. Politički, etnografski, strategijski i ekonomski problem Kvarnera nije riješen nego još više zapleten. Izbio je i crkveni problem, koji je u svezi s političkim i etnografskim. Na Kvarneru su dosele graničile dijeceze dviju metropolija. Senjska dijeceza pripada zagrebačkoj metropoliji, a krčka, tršćanskokoparska i porečkopuljska goričkoj metropoliji. Krčka je biskupija potpadala nekada pod splitsku metropoliju. Eugen III. je podredi zadarskome metropolitu, a od 1830. potpade pod goričku metropoliju. Od 1830. su s krčkom biskupijom združene osorska i rapska. Porečka je biskupija spadala najprije pod oglajsku patrijaršiju. Kad je te patrijaršije nestalo, Poreč dođe pod videmsku metropoliju, od 1818. do 1830. pod Veneciju, Lav XII. združi s porečkom puljsku biskupiju per aequalitatem iurium. Od puljske je dijeceze 1788. odijeljena Rijeka i pripojena senjskoj i modruškoj dijecezi. A i od puljske su i porečke dijeceze neki dijelovi pripojeni tršćanskoj biskupiji. Ta je prastara biskupija bila 1788. dokinuta kao i pićanska. Nu 1791. uspostavi papa tršćansku biskupiju, a utjelovi joj i pićansku i podlozi je 1797. ljubljanskoj metropoliji kojoj od 1788. pripadaše i senjsko-modruška i gradiška dijeceza. Nego Pijo VII. dokide 1807. ljubljansku metropoliju, a ljubljanska dijeceza podloži 1830. goričkoj metropoliji. S tršćanskom dijecezom bi 1828. sjedinjena i novi-gradska, a 1830. i koparska. Carpapa Josip II. bijaše samovoljno dokinuo 1787. goričku metropoliju, a u Ljubljani osnovao metropoliju. Papa Pijo VI., hoćeš ne ćeš, potvrdi djelomice djelo Josipovo, ali već 1830. bi gorička dijeceza iznovice dignuta

na metropoliju. Tako se crkvena oblast morala prilagodivati prilikama.

Sad su opet nastale posve drugačije prilike. Gorica je pripojena Italiji. Krčka i ljubljanska dijeceza ne će jamačno ostati pod goričkom metropolijom. Kamo će pripasti? Ljubljanska je dijeceza bila nekada metropolija. Bilo bi poželjno da bude i sada. Nu onda bi se morale drugačije zaokružiti druge slovenske dijeceze. Krčka je dijeceza i onako bila dosta malena. Sad gubi još Cres i Lošinj. Kojoj će se dijecezi pripojiti ta dva otoka? A što će biti od same krčke dijeceze? Krk je nekada mogao biti središte biskupije. Bio je grad. Danas je Krk nezatno mjesto. I Senj je danas malo veće primorsko selo. Da nismo izgubili Rijeke, bilo bi najpodesnije, kad bi se zaokružile malo drugačije dijeceze krčka i senjskomodruška. Mogla bi se osnovati primorska biskupija sa sjedištem na Rijeci i lička sa sijelom u Gospiću. Sad je Rijeka za nedogledno vrijeme za nas izgubljena. Na njoj će se po svoj prilici urediti posebna biskupija. Nu do Rijeke je Sušak. Bilo bi možda najzgodnije, da se krčka dijeceza zajedno s Hrvatskim Primorjem od Sušaka do Karlobaga spoji u jednu dijecezu sa sijelom na Sušaku, u Kraljevici ili u Crikvenici, a za ostale dijelove senjskomodruške biskupije da bude sjedište u Gospiću. Gospić se sve više diže. Prilika je, da će s vremenom postati ugledan grad. Sad je sijelo županije i raznih oblasti. Ima višu gimnaziju, djevovačku i učiteljsku školu. Osim toga treba i s drugih razloga više svećenstva i crkvenoga sjaja. Nu o svemu tome ima odrediti sveta Stolica prema crkv. zakonima. Kako će se riješiti taj problem, ne zna se. Svakako je dosta zamršen.

4. Još se jedan problem osobito ističe. Problem staroslavenske službe Božje i naše glagolice. Zna se, da je baš Kvarner bio ognjište glagolaštva. Splitski arcidjakon Toma izvještuje na široko o bojevima za glagolicu i protiv njoj god. 1063. Dakako njegova je objava puna antipatije i sarkazma, ali zato nije u bitnosti manje vjerojatna. (Thom. archid., Hist. salon. c. XVI.) I nakon zabrana splitskih sabora 925., 928., 1059. i 1063. glagolica se u Kvarneru očuvala i cvala je, a otuda se širila i po ostaloj Hrvatskoj. Inocent IV. je dopustio senjskome biskupu Filipu 1248., da se služi pismom i jezikom, što ga u službi Božjoj upotrebljuje i njegovo svećenstvo. I omišaljskim benediktovcima dopusti papa 1252., da upotrebljuju staroslavenski jezik u božo-

služju. Iza toga se glagolica osobito raširila, najviše po Istri. U samoj Veneciji bijaše više glagolaša, koji su vršili službu Božju narodnim jezikom.

Tudinci su prijekim okom gledali našu glagolicu i narodni jezik. Mlečići su »Slave« pretvorili u Schiave — znana je u Veneciji Riva degli Schiavoni — a živa im je želja bila da te šćave naprosto istrijebe. Nu Hrvati, ako su za nevolju bili i schiavi, bijahu tvrd orah za mletačke meke zube. Vrijedno je naglasiti, da su se baš stari Riječani i stari Lošinjani svojski borili za narodni jezik u crkvi. Stari Riječani ne bi ni pogledali nego preziru na današnje odrode, koji nose hrvatsko i slovensko ime, a dišu tuđim duhom i mrze na sve, što je naše. Kad je puljski biskup Klaudij Sozomen 1593. naložio riječkome zbornom kaptolu, da mjesto glagolaške uvede latinsku misu, diže se riječko gradsko vijeće i uskrati svećenstvu dohotke pa obrati se i na biskupa. Nastadoše dugi pregovori, ali Riječani konačno pobijediše i spasiše narodni jezik u crkvi.¹ Ne pitamo sada, je li se baš sve radilo prema kanonima. Samo ističemo, da se čitav magistrat s građanstvom grčevito borio za obranu svoje starine. I do najnovijih se vremena u riječkoj zbornoj crkvi glagolalo, a zornice su se obavljale sve dosele glagolski. Tako se glagolalo i u kapucinskoj crkvi. I u Lošinju neki svećenici bijahu počeli uvuđati latinski jezik, ali Lošinjani ni čuti. Nego bijahu slabije sreće. Biskup Talijan odobri postupak svećenika. Zaman se Lošinjani obratiše na vladu u Zadar. Zaman im sv. Stolica dađe pravo. Sila Bogu ne moli. Sila istisnu slavenski jezik.

U puljskoj se biskupiji održa slavensko bogoslužje, osobito u riječkom zalivu, poimence u Berseču, Moščanicama, u Lovranu, u Kastvu i u Veprincu. (Assemani, Kal. IV, 409.) U porečkoj je biskupiji početkom 18. v. bilo 19 glagolaških župa. Crkveni je zbor u Poreču 1733. odredio 7 ispitača za glagolicu i glagolaše. (Ib.)

Nakon dekreta sv. Zbora za obrede od 5. kolovoza 1898. zabrani porečkopuljski biskup glagolicu u svojim dijecezama. Svjetovnjaci se iz 19 župa obratiše na sv. Zbor, ali bez uspjeha. Bolje je sreće bio u senjskomodruškoj i krčkoj biskupiji. Pokojni senjski biskup (kasnije zagrebački nadbiskup) dr. Juraj Posi-

¹ Kukuljević, Katolički List, 1858, br. 4.

lović uvede 1894. glagolicu u svu biskupiju, a naš slavni voda dr. Anton Mahnić prema kanonima i dekretima odredi glagolaške župe i crkve u krčkoj biskupiji.

Što će sad biti od glagolaške službe Božje na Rijeci, na Cresu i Lošinju? Da je Kvarner zapao onoga, čiji jest i mora da bude po Božjem i ljudskom pravu, problem glagolice ne bi bio težak. Naši su biskupi zamolili sv. Stolicu, da povlasticu glagolašku protegne na svu našu državu. Unutranje prilike u državi, osobito plemenska i konfesionalna nasuprotstva stvaraju tako raspoloženje, da zasada nije ugodan momenat celoj akciji. Dosele je austrijska i mađarska diplomacija nastojala svuda, da zatara naš narodni jezik, pa je i sv. Stolicí bilo teško udovoljiti našim opravdanim željama. Danas je te poteškoće nestalo, sv. Stolica ima slobodne ruke. Nu što će biti od onoga našeg svijeta, koji je dosele imao u crkvi stari slavenski jezik ili je dajbudi slušao poslanicu i evanđelje u svome jeziku? U ovo se kratko vrijeme mogosmo uvjeriti, da talijanski nametnici ne poštuju ni prirodnoa zakona ni papinskih odredaba.

5. Mnogoglav je kvarnerski problem. Rapallski ga je ugovor samo zamrsio. Sada je pravi gordijski čvor. Ne koristi razbijati glave, kako bi se taj problem odgonetao, kako bi se razmrsio čvor. Aleksandar je riješio stari onaj gordijski čvor prijekim putem. Rasjekao ga je mačem. I naš će kvarnerski čvor konačno riješiti mač novoga Aleksandra-Branimira, osvetni mač Hrvata i Slovenaca, kojih ne će braća Srbi zapustiti, jer su i sami u političkoj historiji doživili takih iskustava.

Iz našega kulturnega življenja.

Načrt zakona o srednjih šolah v kraljevini SHS.

Prof. Jos. Osana — Ljubljana.

Že meseca julija l. 1919. je prejelo Društvo slovenskih profesorjev nekak zakonski načrt o srednjih šolah, ki ga je bil izdelal po nalogu ministrstva prosvete tedanji prosvetni odbor, v katerem je bil edini slovenski zastopnik prof. dr. V. Kušar. Društvo slovenskih profesorjev je tedaj v vsej naglici — zastopnik naučne uprave je nujno zahteval izjavo društva — sklicalo razširjeno odborovo sejo in precej temeljito pretreslo tedanji učni načrt, s katerim se seveda v bistvenih točkah (pouk klasičnih jezikov šele na višji stopnji, fakultativnost verouka itd.) ni strinjalo, ampak je samo izdelalo nov načrt, ki ga je v zahtevanem roku predložilo poverjeništvu za uk in bogočastje (prve dni meseca avgusta l. 1919.).

Prosvetni odbor se je kmalu potem razšel in zavladal je globok molk o reformi srednjih šol. Konec junija l. 1921. pa so prinesli časopisi vest, da se pripravlja temeljita reforma srednjih šol v naši državi; pouk latinščine naj se prične šele v 5. razredu, grščina bodi fakultativna, verouk na višji stopnji istotako fakultativen. Profesorsko društvo — sekcija Ljubljana — je tedaj na podlagi teh vesti energično naprosilo Glavno upravo prof. društva, naj posreduje, da bodo tudi slovenski strokovnjaki mogli sodelovati pri reformi srednjih šol, in je tudi imenovalo gospode, ki so bili pripravljeni sodelovati. Na to ni dobila sekcija Ljubljana nobenega odgovora.

Letos, začetkom januarja, pa so dobili nenadoma vsi srednješolski zavodi v Sloveniji po en izvod »Nacrta zakona o srednjim školam u kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, izrađen u odboru Glavnog Prosvetnog Saveta«, tiskan samo v cirilici. Posamezni učiteljski zbori naj ta načrt temeljito pretresejo in pošljejo utemeljene izpreminjevalne predloge do 23. januarja 1922 oddelku za prosveto in vere.

Značilna pri vseh teh »načrtih« je silna naglica, s katero je treba načrt preštudirati, posamezne točke premisliti in staviti izpreminjevalne predloge. In vendar gre za važen zakon, ki se — sprejet — ne bo dal tako hitro izpremeniti: zakon dober — blagor državi, zakon slab — padali bomo kulturno vedno globlje in bomo končno navezani prevzemati duševno hrano — kolikor bomo tega sploh še zmožni — od tujih nam narodov. Zato bi bilo treba dati dovolj časa na razpolago, da bi mogli načrt temeljito pretresti ne samo učiteljski zbori posameznih srednješolskih zavodov, ampak tudi druge korporacije, ki so navezane bodisi na srednješolski naraščaj, bodisi direktno na

srednješolske študije, bodisi na oboje skupaj. Glavno besedo bi morale imeti pri tem vse fakultete našega vseučilišča. Svoje mnenje naj bi izrazila tudi strokovna znanstvena društva: društvo slov. pravnikov, sodnikov, zdravnikov, tehnikov, bogoslovna akademija. Oddelek za prosveto in vere naj bi sklical anketo pravih strokovnjakov in jim dal priliko, da povedo svoje mnenje o reformi srednje šole.

Načrt vsebuje ta-le poglavja: 1. Občne odredbe (o cilju in vrstah srednjih šol; o otvarjanju srednjih šol; občne odredbe o državnih in privatnih šolah); 2. pouk; 3. šolsko leto; 4. učenci (o vpisovanju, podporah, številu učencev; o šolskem redu; o klasifikaciji in napredovanju učencev; o izpitih; o dijaških udruženjih, o privatnih učencih; o uverenjih in izpričevalih); 5. nastavniki (o vrstah učiteljev; o ravnatelju; o učiteljih in učiteljskih pomočnikih; o nastavljanju, premeščanju, upokojevanju in odpuščanju učiteljev; o dolžnostih učiteljev; o plačah; o šolskem sekretarju, poslovodju, knjižničarju, razredniku, o razrednem veču (zboru); o učiteljskem zboru; o šolskem zdravniku); 6. nadzorovanje v srednjih šolah; 7. usposobljenje učiteljskih kandidatov; 8. učiteljski izpiti (o profesorskem izpitu; o stalnih izpraševalnih komisijah; o izpitnih odborih; o kandidatih; o izpitih učiteljskih pomočnikov); 9. prehodne določbe.

Kakor je iz tega pregleda razvidno, vsebuje zakonski načrt poglavja, ki bi jih bilo treba izločiti, ker nimajo z zakonom o srednjih šolah kot takih nič opraviti. To so deloma podrobna določila, ki sodijo v izvršilne naredbe (o vpisovanju učencev, o šolskem redu, o dijaških udruženjih itd.), deloma poglavja iz službene pragmatike (o plačah, o dolžnostih učiteljev), pa tudi usposobljenje učiteljskih kandidatov in učiteljski izpiti (pogl. 7. in 8.) ne sodijo v ta zakon.

Popolnoma pomanjkljivo pa je poglavje o učnem načrtu (2. pogl.), čigar določitev je prepuščena docela ministru prosvete (čl. 23. in 24.). To je ena izmed bistvenih napak tega načrta. Nikjer ni nobene besedice o učnih predmetih, tako da ne vemo, kakšen značaj bodo imeli gimnazijski, realnogimnazijski in realni odsek višjega tečaja srednjih šol (čl. 4.). Vsaj v glavnih obrisih bi morali biti učni predmeti začrtani. Glede grščine in veronauka smo torej navezani na gola domnevanja, ki jih bo treba po predpisih vsakokratnega ministra popravljati.

Minister prosvete ne odločuje samo o učnem načrtu: on, samo on odločuje tudi o vseh drugih važnih, pa tudi nevažnih zadevah, kakor jih našteva čl. 132. Med ravnateljstvi in ministrstvom prosvete pogrešamo vmesno šolsko oblast, ki bi morala biti resnično oblast, ki odločuje v svojem delokrogu. Pri sedanjem obsegu države ni niti mogoče, da bi mogel minister prosvete vse to delo opraviti; pa tudi, če bi ga mogel, bi se točno poslovanje silno zavleklo, v velikansko škodo pouka. Sicer stoji ministru prosvete ob strani Glavni Prosvetni Savet, ki je pa samo posvetovalen organ. Toda sestava in delokrog te korporacije ni nikjer zakonito določen; to je pa nujna potreba, če se hočemo izogniti najrazličnejšim samovoljnostim. V Gl. Pr. S. bi morali biti primerno zastopani tudi Hrvatje in Slovenci, ki nimajo doslej ondi niti enega zastopnika.

Najvažnejša določba celega načrta je pač tista o enotni nižji srednji šoli; čl. 4. se glasi namreč: prvi štirje razredi srednje šole tvorijo nižji, a drugi štirje razredi višji tečaj. V nižjem tečaju je za vse učence ista učna osnova. Višji tečaj pa se deli v tri odseke: v gimnazijski, realnogimnazijski in realni. Če postane ta določba zakon, potem izgubimo Slovenci in Hrvatje svoje srednje šole, s katerimi je ljudstvo po veliki večini zadovoljno, ker so se obnesle. Na njih mesto dobimo nove, katerih vrednosti ne moremo niti približno presoditi, ker ne vemo, kaj se bo v teh srednjih šolah poučevalo. Kolikor je iz besedila samega razvidno, moremo sklepati, da se v nižjem tečaju, če naj bo vsem trem višjim odsekom skupen, ne bo poučevala latinščina. Na ta način se nameravana enotna nižja srednja šola ne bo dosti razlikovala od naše meščanske šole, ki je v Srbiji ne poznajo. Tvorila bo pa vendar podlago za višji tečaj; ta podlaga bo morala seveda biti tako prikrojena, da bodo mogli iz nje izrasti vsi trije tipi višjega tečaja. Jasno je torej, da ne bo smela biti niti specifično gimnazijskega, niti specifično realčnega značaja. Vsi trije tipi bodo torej morali v višjem tečaju predvsem to podlago svojemu bistvu primerno dopolniti, ozir. presnovati, kakor je sedaj to potrebno pri učencih, ki pridejo iz ljudske v srednjo šolo; to bo kolikor toliko oviralo uspešni razvoj dotičnega tipa, ki bo, kakor je pričakovati, zadosti boren. Najlažje se bo še razvila realka; v realni gimnaziji bodo občutili učenci latinsko oblikoslovje — do čitanja itak ne bodo prišli — kot silno breme. Humanistična gimnazija pa, katere pravi značaj se pokaže sedaj šele od 5. razreda dalje, ko začne učenec čitati latinske in grške klasike, ne bo tega svojega cilja nikdar dosegla in se v svojem bistvu ne bo razlikovala od polovičarske realne gimnazije. Humanistične gimnazije ne bo več, kar bo le v škodo države same. Neglede na formalno izobrazbo, ki jo je naša inteligenca povečini prejela največ od latinščine in grščine v nižji gimnaziji, ki sta njih mlade duše preoblikovali in preustrojili, da morejo sedaj v mnogih slučajih v lepi jezikovni in logični obliki na-nji zabavljati, ne da bi se — žal! — zavedali, da jih bolj ali manj — v njihovo korist — še vedno preveva latinski ali grški duh, neglede torej na prej poudarjeno formalno izobrazbo, ki je podlaga vsemu znanstvenemu delovanju, se iz drugih ozirov ne smemo odreči latinščini in grščini: v največji meri jo rabi bogoslovec, prav tako tudi pravnik, da ne govorim o slavistu, ki naj proučuje delovanje Konstantina in Metodija med Slovani, a njihovega jezika, ki ga v toliki meri rabi za slavistiko, naj ne pozna! In koliko vreden bo zgodovinar, ki latinskih in grških virov, važnih za jugoslovansko zgodovino in za zgodovino evropskih narodov tekom več kot 2000 let, ne bo znal v originalu čitati in razumevati! Učenih stanov potrebujemo kakor vsakdanjega kruha in že zaradi njih ne smemo odpraviti humanistične gimnazije, ki pa — tega ne tajimo — vsekakor potrebuje temeljitega pregleda. Na vseučilišču si dijak znanja starih jezikov ne bo mogel pridobiti, ker ne bo za to imel niti prilike niti volje niti časa. Kaj naj dalje rečemo o važnem položaju naše države med dvema kulturama? Ali naj res dopustimo, da nas bosta ti dve kulturi strli,

ker si bomo sami izpodnesli tla in se izločili iz družbe znanstveno delujočih kulturnih držav zapada in vzhoda? Duševno nezadostno usposobljeni bomo postali tujci na lastnih zgodovinskih tleh in najprej intelektualno, potem pa tudi materialno sužnji drugih kulturnih držav, ki nas bodo rabile za svoje velike cilje, ki se nanje pripravljajo na daljnem vzhodu. Kot pravi domoljubi si tega nikakor ne moremo želeli: mi hočemo postati ugleden faktor v zboru evropskih držav in si hočemo sami pisati svojo zgodovino. A tudi bratje Srbi, stoječ na zgodovinskih tleh bizantinske države, ne morejo brez škode pozabiti svoje mladosti. Nikar torej ne vrzimo od sebe prvovrstne kulturne naprave! Ostanemo naj naši trije tipi srednjih šol in, kjer jih ni, naj se po možnosti uvedejo.

Če te izrazito slabe strani načrta izločimo, moremo ostale člene mirno motriti. Da se šolsko leto deli v tri tromesečja (čl. 31.), se nam zdi dobro. Člen 40. o določitvi starosti za 5. razred (17 let) in za 7. razred (19 let) naj bi se črtal, ker je krivičen; odpravila naj bi se tudi »upisnica« (čl. 56.), nekaka delavska knjižica, ker bi bila pač nehigijenična, zato naj bi učenec dobil izpričevalo koncem vsakega leta, ne šele po štirih letih (čl. 76.) kot izpričevalo male mature koncem nižjega tečaja in velike mature koncem 8. razreda. Stalnost učiteljeva naj bi bila v čl. 92. zasigurana. Mnogo dobrega vsebujejo tudi določila o dolžnostih učiteljev, zlasti razrednika in »razrednega veča« čl. 119.—126. O skupinah za profesorske izpite pa so oddala vseučilišča svoja strokovna mnenja.

Ko bo šlo za končno redakcijo tega načrta, naj bi se pritegnili h komisiji tudi slovenski in hrvaški strokovnjaki vseh vrst, da izdelajo moderen šolski zakon za srednje šole, to hrbtenico države v duševnem oziru.

Načrt zakona o srednjih šolah je znova izprožil razmotrivanje o reformi srednje šole tudi v naši javnosti. Dosedaj se je namreč zdelo, da je naša širša javnost glede tega važnega vprašanja precej brezbrizna. Prvo navdušenje za reforme je rodilo pred tremi leti nekaj napadov na humanistično gimnazijo, ki jih je krepko zavrnil sedanji gimnazijski ravnatelj dr. J. Pipenbacher. Pri tem pa je tudi ostalo. Niti prvi načrt (v avgustu l. 1919.) ni spravil širše javnosti iz ravnotežja. In vendar je vprav širša javnost, kolikor je sposobna soditi o tem vprašanju, predvsem naša inteligenca, ki je sama dovršila vsaj zrelostni izpit na srednji šoli, naravnost dolžna, natančno proučiti to vprašanje in se odločiti za sedanjo srednjo šolo ali proti njej, oziroma podati izpreminjevalne predloge. Treba bo v tem oziru še vztrajnega dela; zakaj površnost in brezbriznost še nista nikoli rodili dobrih sadov.

Prvi korak na tem potu je bila ustanovitev društva prijateljev humanistične gimnazije (19. junija 1920.), ki si je stavilo za nalogo.

podpirati in gojiti humanistično izobrazbo, ki jo dosedaj še najbolje posreduje humanistična gimnazija. Društvo šteje dandanes okoli 200 članov, med katerimi je cvet naše inteligence. Dne 31. januarja 1922 je imelo svoj prvi občni zbor, ki so se ga udeležili zastopniki treh fakultet ljubljanskega vseučilišča. Pozorno je sledil občni zbor predavanju gimn. ravn. dr. J. Pipenbacherja o členu 4. novega učnega načrta. Po njegovem mnenju bi enotna nižja srednja šola učenca ali premalo pripravila za predvidene tri tipe višjega tečaja, ali pa ga preveč obremenila. Največjo korist od latinskega pouka v I. razredu pa ima vprav materinščina: latinske oblike postanejo učencu sredstvo, da meri na njih oblike materinega jezika, se jih zave in jih poglubi.

Dne 1. febr. 1922 je zborovalo prof. društvo, sekcija Ljubljana. Na dnevnem redu je bil v prvi vrsti novi načrt za srednje šole. Glavni referent je bil prof. Fr. Jeran, ki je stavil predlog, naj se vse sedanje nehumanistične srednje šole (realke in realne gimnazije) preustroje kakor zahteva novi načrt, dosedanje število humanističnih gimnazij — ki je itak majhno — pa naj se ohrani. Višji šolski nadzornik Jos. Wester, ki je pozneje (5., 7. in 8. febr.) v »Slovenskem Narodu« v treh člankih obširno razložil in utemeljil svoje mnenje, je predlagal, naj sedanji srednješolski tipi ostanejo; naše sedanje meščanske srednje šole pa naj dobe značaj nižje srednje šole. Za ta predlog je glasovalo 30 zborovalcev, za predlog prof. Jerana pa 29. Za ohranitev humanističnih gimnazij, kolikor jih je, se je torej izrekla pretežna večina srednješolskega profesorstva.

Tudi posamezni odlični možje so se izrekli za ohranitev humanistične gimnazije in prispevali svoj del, »da se tudi širša javnost pouči (o važnih in dalekosežnih določilih v načrtu) in opozori na kulturni preokret, ki se je pojavil na vidiku« (Jos. Wester, Naša srednja šola — na prevalu, I., »Slov. Narod«, 7. febr.). Dr. Joža Glonar se bavi v »Jugoslaviji« z dne 5. febr. v članku »Šolska reforma in kulturni problem naše države« z motivi, iz katerih se je v naši javnosti rodil klic po reformi šolstva; dalje kaže, kako je bila v prvi dobi naučna uprava vsled slepe ljubezni do otroka vse preveč popustljiva, da je začela z reformami, ki so odgovarjale zahtevam nepoučene javnosti. Končno poudarja, da je lahka šola nesreča za narod in da je edinstvo šolstva mogoče na podlagi ne narodnega, ampak kulturnega edinstva. Naša država pa kaže velike kulturne razlike; ker gre razvoj kulture od spodaj navzgor, se morajo nižje plasti v svojem kulturnem delu usmeriti kvišku, ne sme se pa višji nivô pritezati na nižji. »Samo ta pot vodi do izenačenja kulturnih višin, do kulturnega edinstva; samo ta pot vodi do kulture. Vse drugo je nasilno in protikulturno niveliranje. Samo po tej poti bomo prišli do kulturnega edinstva s kulturnim zapadom. V tem je pravi kulturni problem naše države.«

Dne 7. februarja je dekan medicinske fakultete dr. Alfred Šerko objavil v »Slovincu« članek z naslovom »Nikar!« Uvodoma pravi: »Živimo pač v usodni zmoti, da smo z ustanovitvijo lastne države postali suvereni tudi v občekulturnih vprašanjih in da nam ni treba računati z ostalim svetom. Ne pozabimo, da je prava, ustvarjajoča kultura zadeva srca in zadeva duha. Ne industrija in njeni produkti, ne manualna spretnost in tudi ne tehnično znanje samo... temveč ljubezen do znanosti radi nje same, ljubezen do intelektualnega udejstvovanja, žeja po umstvenem doživetju je ona gonilna sila, ki žene človeštvo naprej vse višje in višje. Brez globoke ljubezni, brez idealizma ni ustvarjanja, brez ustvarjanja ni napredka, brez napredka ni življenja. Ljubezen srca in ljubezen duha; krščanstvo in humanizem sta ona studenca, iz katerih črpa sedanje človeštvo vse svoje duševne in etične sile... Mi, ki se nam sveti na čelu dalekoviden pečat duševne nedozorelosti in nizkega materializma, mi, ki si moramo izposojevati pri sosedih vse, kar diši po duševnem delu, nimamo sedaj nujnejšega posla, nego da odpravljamo kratkomalo vse humanistične gimnazije, kolikor nam jih je še ostalo, da ukinemo vse realne gimnazije in se tako tudi formalno izločimo iz vrste kulturno produktivnih držav.« Dalje: »Kjerkoli in kadarkoli so vstali veliki možje, proroki in vodniki svojega naroda, so bili vseskozi prežeti duha humanizma. Zadavite klasično izobrazbo in zacvetela bo pornografija, ta tipična duševna hrana vseh onih, ki jim je klasični svet deveta dežela.« Zato — končava — naj se nikar ne uničuje še ono edino dobro, kar smo prinesli iz robstva, in naj se ne nivelira navzdol!

»Slovenski Narod« z dne 11. februarja je prinesel izpod peresa univ. prof. dr. R. Kušaja članek »Izstradana znanost«. »Smelo trdim,« pravi pisatelj, »da je brezprimerno požrtvovalnost našega stradajočega uradništva v prvi vrsti pripisovati dobri gimnazijski vzgoji... Vtis imam, da je naše znanstvo vsled reforme srednjih šol obsojeno na jetično smrt, vsaj kolikor je navezано tudi na zgodovino. Zastopniki stare šole bodo sčasoma izginili s pozorišča, nadomestila zanje ne bo več najti. Naše univerze bodo padle na nivo višjih strokovnih šol in naša zgodovina bo polagoma izginila v pozabnosti... Zakaž naj izgine to, kar je po občem prepričanju naroda dobro? Bojim se, da absolventi nove gimnazije za sedanji vseučiliški pouk ne bodo zreli... Ne izstradajte naših univerz s tem, da onemogočite temeljito akademsko naobrazbo, ampak dajte jim zraka, da se razvijajo. Časi izrodov papirnatih valut bodo minuli in gorje narodu, ki takrat, ko se to zgodi, ne bo imel dovolj sposobnih mož za duševni in socialni prepород! Te može bodo vzgojile le na višku svoje naloge stoječe univerze, ki morejo svoje seme sejati le na pripravljena tla. Tla pripravi gimnazija, ki mora biti popolna. Ako ji vzamete polovico, ste izpodkopali tla tudi sedanjim univerzam.«

Kritično poročilo za širšo javnost je priredil v »Slovincu« dr. F. R. v treh člankih z naslovom »Načrt zakona o srednjih šolah« (12., 14. in 16. januarja).

Nastopili so tudi nasprotniki humanistične gimnazije. Opozarjam na kratki dvoboj, ki se je izvršil na II. kongresu prof. društva v Zagrebu koncem sept. 1921 med dr. I. Samsom in dr. J. Debevcem na eni strani in dr. Fr. Šturmom na drugi strani; dr. Šturm je poudarjal takrat »jugoslovanski humanizem«. Na občnem zboru profsorskega društva sekcije Ljubljana z dne 1. februarja 1922 pa je predlagal višji šolski nadzornik dr. L. Poljanec sprejetje nespremenjenega načrta; utemeljeval je svoj predlog s tem, da to zahteva narodno edinstvo in pa ozir na mladino, ker je sedaj duševno preobložena. Za ta predlog so glasovali trije ali štirje zborovalci; ker pa je bil predlog le bolj informativnega značaja, so se končno oglasili še nekateri drugi, ki so bili poprej glasovali za predlog prof. Jerana.

Boj za humanistično gimnazijo pa nikakor ni ugajal nekemu g. D. M., ki je v »Slov. Narodu« z dne 18. februarja napisal članek »Slovenec' in višji šolski svet«, češ, da se »Slovenec« zelo moti, če misli, da je večina slovenskih profesorjev za humanistično gimnazijo. Iz razlogov, ki jih pisatelj navaja, diha materialistični duh sedanje dobe. D. M. se očitno strinja s sklepom višjega šolskega sveta, ki je v seji dne 7. februarja s pomočjo glasov ljudskošolskih učiteljev, ki so gotovo imeli svoje razloge za to, zavrgel dobro premišljeni Westrov predlog in sprejel Poljančev neizpremenjeni načrt. D. M.-u je odgovoril še istega dne v »Slovincu« »profesor«. Pa tudi gimn. ravn. dr. J. Pipenbacher mu je dal v »Slov. Nar.« z dne 22. febr. 1922 zaslužen odgovor, ker »skuša pridobiti s težkimi neresnicami občinstvo za neizpremenjeni načrt zakona o srednjih solah«. Potem, ko je ugotovil dejanski stan glasovanja na imenovanem občnem zboru, dodaja še te-le opombe: »Bratje Srbi so nam načrt doposlali v to svrho, da izrečemo o njem svoje mnenje... ne pa, da k vsemu prikimamo. — Ne vpijmo: en narod, ena šola, ena država, ampak: kreposten narod, dobra šola in kot posledica tega krepka, ugledna država!« — Dalje govori pisatelj o »najglasnejših reformatorjih šole«, o ljudeh, ki si »lastijo merodajno sodbo tudi o stvareh, ki jih ne razumejo«, o površnosti in brezbriznosti ljudi, ki bi morali imeti jasen vpogled v ves kompleks predmetnih vprašanj; važen je tudi njegov predlog, naj bi se »za poskušnjo ustvaril v Ljubljani en zavod v načrtu zamišljenega tipa enotne nižje srednje šole«.

Proti humanistični gimnaziji je izšel tudi v mariborskem »Taboru« članek, na katerega odgovarja profesor D. Beranič v »Jugoslaviji« z dne 3. marca.

Končno je treba omeniti tudi napad g. A. Škertja, gimn. ravnatelja v Novem mestu, v »Jutru« z dne 26. februarja pod naslovom »humanizem v srednji šoli«. Najprej našteva posamezne točke, ki govore za humanizem in jih potem drugo za drugo skuša ovreči. Toda že 1. točka, da se je humanizem skozi stoletja kazal kot izborna podlaga pri vzgoji mladine, stoji trdno; kajti to ni noben protidokaz, da kaže ta trditev »neko samozadovoljstvo, ki je lahko

nevaren uvod v nepodjetnost in mrtvilo«. Podivjanosti v svetovni vojni pač ne moremo pripisovati humanizmu, ampak mnogo bolj pomanjkanju krščanstva in humanizma in pa zablodi človeštva v skrajni materializem. Tudi preko 5. točke pisatelj ni prišel: stik z zapadno kulturo je pretrgan, če odpravimo humanistično gimnazijo. Brezdvomno je tudi izgubljena zveza s preteklostjo brez pouka latinščine in grščine. O terminologiji ni vredno izgubljeni besed. Pač pa že praksa kaže (historični seminar v Beogradu), da ne bomo imeli ne zgodovinarjev, ne drugih učiteljev, ki se morejo izobraziti le na podlagi latinščine in grščine. Prišlo bo do tega, kar nam je naslikal univ. prof. dr. R. Kušej v članku o »Izstradani znanosti«. Asiriologov ne potrebujemo mnogo, teolog ne potrebuje dosti hebrejščine, pač pa rabimo mnogo, mnogo zgodovinarjev, jezikoslovcev vsake vrste itd., in teolog potrebuje še več latinščine in grščine, ki se je ne bo mogel učiti šele v poznih letih (gl. Wester, Sr. š. na prevalu, II., 3. odst.; doba od 10. do 14. leta je najugodnejša za učenje tujih jezikov, zlasti mrtvih). — Formalno izobrazbo s pomočjo latinščine in grščine priznava pisatelj sam; noben zagovornik humanizma pa ne trdi, da bi se etične vrednote dale učiti samo iz starih klasikov. Vendar pa sama formalna izobrazba ni »jedro« humanizma. — Poglabitev znanja in razumevanja kulturne zgodovine in svetovne literature, sociologije, narodnega gospodarstva in naravoslovnih ved je gotovo upoštevanja vredna. Da bi bilo pa treba zato opustiti klasično filologijo, dvomim. Koliko tega pa morete nuditi mlademu človeku, tudi če opustite klasično filologijo? Dosti več kakor začetkov in osnovnih pojmov pač ne! Spreten klasični filolog pa bo znal v šoli vsako priliko uporabiti, da bo našel stik s sedanjim realnim življenjem, in to bo tem lažje dosegel, ker bo lahko kazal učencem še nerazcveteli popek, ki ga veliko lažje pregledajo in razumejo, kakor pa komplicirani sestav razvite cvetke. Toda s tem pridemo že v drugo poglavje. Schiller pravi v »Umetnikih«: »Der Menschheit Würde ist in eure Hand gegeben, bewahret sie! Sie sinkt mit euch! Mit euch wird sie sich heben!« Ne zastarelost in nemodernost klasičnih jezikov, ampak zastarelost in nemodernost marsikakega filologa je rodila toliko antipatije proti humanizmu. Tudi klasični filolog mora biti modern, mora biti dobro podkovan ne samo v svoji stroki, ampak tudi na drugih poljih, mora biti učitelj in predvsem vzgojitelj; tedaj gotovo ne bo več povoda za take tožbe! Naloga poklicanih faktorjev je, da vodijo skrbno tak izbor in odstranijo tudi zastarelosti iz učnega načrta. Tu je vir vsega zla! Ta vir je treba zamašiti!

To je sedanje stanje tega vprašanja. Naj bi ne zaspalo več, da se končno razbistri in reši v prid naše domovine!

Joannes Plebanus.

Narte Velikonja — Ljubljana.

Literatura:

- Dr. Ivan Pregelj: Joannes Plebanus. Naša Založba, Trst 1921.
 Dr. Josip Gruden: Zgodovina slov. naroda, 4. in 5. zv.
 Dr. Ludwig Pastor: Geschichte der Päpste, III. zv.
 Dr. Fran Ilešič: Trubarjev zbornik.
 Dr. K. Capuder: O luteranstvu na Goriškem (Jahresbericht des k. k. Staatsgymnasiums in Görz I. 1909 in 1910).
 Dr. Th. Erisman: Angewandte Psychologie.
 Dr. Max Diez: Allgemeine Ästhetik.
 Dr. E. Meumann: Einführung in die Ästhetik der Gegenwart.
 Dr. phil. et med. Erich Stern: Die krankhaften Erscheinungen des Seelenlebens.
 Dr. Ernst Heiderich: Die alldeutsche Malerei.
 Georg Dehio: Geschichte der deutschen Kunst, II. Band.
 Dr. P. Albert Kuhn: Allgemeine Kunstgeschichte, Malerei.

»Vikar pa je tisti hip pogledal kvišku in se zazrl v razpelo nad vrati v sobi in je s stisnjenimi zobmi govoril Onemu na križu, čigar lice je bil sam izrezal in čigar ude je bil sam vzobličil in čigar strašne rane je bil vsekal sam v bridki svoji ljubezni in s svojo trdo, težko roko. Govoril je licu, ki je neskončno dobro odgovarjalo samo njemu in vsem drugim grozilo z nepojmljivim izrazom nesvetega, nečloveškega lica Govoril je svojemu Bogu s svojo besedo, odločno kakor človeški hlapec svojemu človeškemu gospodarju.«¹

»Na oltar pa je bil postavil vikar veliko razpelo z Mučenikovim likom, ki je sličil liku v vikarjevi sobi: ista roka je bila izrezala lice, vzobličila ude in vsekala rane. Bilo je lice, ki je neskončno dobro odgovarjalo licu vikarjevemu in vsem drugim grozilo z izrazom nesvetega, nečloveškega. Zaradi tega lica so morda tolminski plemiči de Pup-pisi, de Formentini in de Cucagna tožili vikarja zaupniku čedajskih kanonikov Jožefu de Menezeisu, »che tratta guadagnare gran quantità di danari per starsene allegramente ridendosi di coloro che corrono a baciare il ,sua manu' fatto Crocifisso infernale...«²

»To je pač tako, kakor z mojim križem,« je dejal vikar. »Vidim ga, poznam ga, a ko sem iztesal, ni bil tisti, ki sem ga videl.«

»Kje ga imaš?« je vprašal gost.

Vikar je šel iz sobe in se vrnil z razpelom in je rekel:

»Glej, ni lep in mnogim je v pohujšanje —«

¹ Joannes Plebanus str. 30.

² Pravitam str. 52.

Sredi govora je utihnil in zastrmel v gostovo lice, ki je bilo prebledelo in je jecljal:

»To je njegov obraz —«

»Čigav obraz?« je vprašal vikar nemiren.

»Obraz človekov, ki sem ga ubil!«

»To je obraz njega, ki ti je odpustil,« je vzkliknil vikar. Nagnil je razpelo proti gostu, ki je odmikal svoje lice.

»Poljubi ga!« je velel duhovnik. —

»Poljubi!«

Oni drugi je hlastnil z bledimi ustnicami v obličje Nedolžnega. Trnje v vencu krog glave mu je raztrgalo čelo, da je rahlo zakrvavel.

»Kri za kri!« je zarajal vikar in prvikrat je stresla groza tudi njega pred podobo, ki jo je bil sam izrezljal...³

Nalašč sem te besede citiral v celem odstavku, kajti meni se zde ključ za razumevanje romana, program za psihološki razvoj vikarja Janeza, meni se zde te besede obsev duše človeka-duhovnika, ki je »Kristusa risal, pa mu ga je hudič maličil pod roko v spako⁴ ter sovraži iz dna duše svinjarijo, ker sega tudi po njegovi krvi in ga blodi,⁵ ki je v dobri veri vzel hčer grešne matere pod svojo streho, pa mu je v skušnjavo in trpi pred nadležnostjo krvi, kakor da je obseden,⁶ meni se te besede zde, da označujejo kal za ves razvoj duševnega, preporoda človeka-duhovnika, o katerem je formalist zapisal: »Joannes Plebanus Tulmini. Svoj človek, uporen in ponižen, zvest in svojeglav. Ne vem, ali je hotel služiti dvema gospodoma ali nobenemu« in kateremu je odgovoril človek-sobrat z razumevaljočim srcem in toplo besedo: »Služil je svojemu.«⁷

Preden se sploh spuščamo globlje v problem, pri čemer pripominjam, da ne morem zaradi preobsežnosti razvijati formalno estetskih vprašanj romana, je nujno vprašanje, kakšen je Kristus v upodabljaljoči umetnosti: recimo, koncem 15. in v začetku 16. stoletja (sicer je razlika sto let sem ali tja za presojanje notranje estetične vrednosti romana brez pomena). Odgovor na to nam bo vso stvar mnogo bolj približal in marsikaj, kar je morda človeku, ki gleda vse življenje z očmi naših dni, tuje, nasprotno in nerazumljivo, se v tej luči razodene kot srcu iztrgano.

»Od srede 13. stoletja se je spremenil značaj Zveličarja na križu; do tačas se je predstavljal s simbolično zakritim naznačenjem trpljenja. Zdaj je stopilo v ospredje prikazovanje mučeniške smrti. Izrazna sila je iskala najskrajnejše črte. Telo na mučeniškem lesu se

³ Pravtam str. 105, 106.

⁴ Pravtam str. 161.

⁵ Pravtam str. 119.

⁶ Pravtam str. 31.

⁷ Pravtam str. 198.

je ponižalo, brez moči klone glava; ker so noge trdo pribite k lesu, se morajo kolena sključiti v ostrem kotu.«⁸

To je čas, ki je rodil pobožnost Križevega pota, čas, ko je pisal Henrik Suso, veliki mistik in premišljevalec trpljenja Sinu človekovega:

»Ko so me obesili na visoko vejo križa, se je moja postava vsa jedno spremenila ... moja božja glava je klonila pod bolečino in krivico ... mojo desnico so razpeli, mojo levico raztegnili ... moja vroča kri je v svoji stiski šestokrat vroče brizgnila, da se je moje umirajoče telo oblilo in okrvavilo.«⁹

V stoletju pred reformacijo je bil Kristus širnih množic, ne Kristus v poveličanju, temveč Kristus v muki, Mož bolečin.¹⁰

Vzemite v roko katerikoli zbornik slik iz te dobe in oglejte si n. pr. Kristusa iz Št. Severina v Kolinu,¹¹ Kristusa H. van Aken, Ecce homo,¹² Kristusa v Linnu bei Krefeld,¹³ Kalvarijo v frankfurtskem muzeju,¹⁴ Pietà v Achbachu na Bavarskem itd. Povsod velika simbolika trpljenja in človeške muke, povsod učlovečena Bol vseh src in vseh časov, Jagnje Božje, ki trpi za grehe vsega sveta in trpi kot človek, ker kot Bog ne more trpeti. V trpljenju je Kristus človeškemu srcu najbližji, kajti v trpljenju je le poveličan človek z najpopolnejšim duševnim in telesnim ustrojem in zaradi tega tem bolj trpeč. Vsečlovečnost v obrazu Zveličarjevem, »onega, ki sem ga ubil.«¹⁵

V tem siju dahnejo v dušo obrazi Pregljevega »Plebanusa«, jasno rezani, brez okraskov, samo bistvo, gledajo v črtah pozne gotike v sedanost. Vsa zunanost se je odmaknila, vsa sedanost je ob ost dnevnosti, gleda le trpeči človek pomaknjen nazaj v preteklost v ostrem obrisu svojega duševnega odseva, z roko kažoč na težko pot svojega zvanja do poveličanja, utelesujoč v sebi lik Mučenika, kakor je hotel iz sebe vzobličiti njegov lik v lesu, 'Crocifisso infernale' je pravi izraz, ki razodeva odnos teh duševnih sil vikarja Janeza do zunanjega, vsakdanjega, običajnega, v materijo, v spletke in pravde zaritega sveta. In temu izrazu je dal adekvatno lice tudi Kralj v naslovni sliki.

Tudi danes se še bijeta cerkvena in svetna oblast, tudi danes je še marsikdo poklican, a ne izvoljen v kateremkoli zvanju, tudi danes ima zemeljski človek še oči, ki ne vidijo v perspektivi nepokvarjenih src, tudi danes bi se dal napisati »Plebanus«, a če ga je Pregelj pomaknil nazaj v čas, ki je problemu duševno bližji, je dal romanu še blesk, ki sije iz duševnosti velikih mistikov tistih dni, je dal okvir moralnokulturnega življenja onih vekov. V sedanosti, v času stanov-

⁸ Dehio, *Gesch. d. deutsch. Kunst*, str. 176.

⁹ Pravtam str. 176.

¹⁰ Pravtam str. 177.

¹¹ Pravtam str. 261.

¹² Kuhn, *Gesch. d. Malerei*, str. 770.

¹³ Dehio, o. c. pod. 292.

¹⁴ Pravtam pod 264.

¹⁵ Joan. Pleb. str. 105.

skih organizacij, smo žalibog že toliko pokvarjeni, da bi take probleme v naših oblekah smatrali za direkten žurnalističen napad na določeno osebo ali vsaj za zabavljico in ne za umetniško, etično globoko zajeto delo. Dr. Pregelj se je tej nevarnosti izognil, predvsem izognil očitkom onih, ki zahtevajo, da je roman »resničen« — nazaranje, ki ga bo treba iz našega mišljenja iztrgati z gorečimi kleščami — postavil je svojega vikarja Potrebuježa v dobo Savonarole, v dobo reformacije, v čas spokornih pridigarjev, v čas, »ko duhovniki svojih sinov niso več imenovali nečake, temveč sinove, kratkomalo sinove«,¹⁶ v dobo, ko se je držalo »med vsemi duhovniki vizitiranih krajev od Komna do Avč in od Gorice do Vipave celibata samo pet duhovnikov in so bili vsi drugi podvrženi »splošnemu grehu«,¹⁷ v dobo, ko je »gospodarska kriza tako silno vplivala na ves cerkveni sestav, da so duhovniki, ki od svojih beneficijev niso toliko prejeli, da bi mogli stanu primerno živeti, bili prisiljeni pečati se s krčmarstvom in kupčijo. Mnogi duhovniki, ki so sicer še pridržali katoliško vero, spoved in katoliške obrede, so se skrivaj ali pa očitno poročili in javno živeli s svojimi ženami in družinami.«¹⁸

Iz tega morja »ribe faronike«, ki grozi uničiti Kristovo kraljestvo, se dviga vikar Potrebujež, v tem potopu rešuje svojo dušo v neomajnem zaupanju v Boga, ki človeka polni z grozo.

»Njegovo obličje je bilo trdo, uporno, kakor da ni v resnici in je le iz sanj. Bilo je lice, kakor se je bila vtelesila beda, jeza, bridkost devetih rodov, žalostna prošlost tolminskih sotesk, grap, drč in logov, ruševin in meja, ves dolg in log zemlje in ljudi, strahov in stoterih nadlog. Izgubilo je bilo to lice vso mladostno vedrost in se ni bilo razvilo v zdravo oblost moškega obličja. Bilo je lice trpečega človeka: eno lice za sto tolminskih lic. To pa so lica tolminskih prvorojencev, ki se rodijo vsi v enem mesecu, v megleno jutro žalostne in zadnje jeseni pred prvo zimo in so bili spočeti v tisti kratki tolminski ženitovanjski dobi, dva tedna pred pepelnico. Samo enkrat so se morda razvezale življenja in smeha žejne ustnice v poljub in radost in jih je takoj zavezalo življenje: ko je mati odstavila otroka, ko je oče prvokrat zaklel, ko je stara mati zapela svojo strašne žalosti polno pesem o romarju, ki so mu noge zrastle v živi kamen in oči iztekle od starosti.«¹⁹

Takšno je lice človeka, ki se pravda s seboj za svoje prerajanje in očiščenje, lice asketa, kakor je ves njegov rod asket, lice človeka, ki bi rad sličil Gospodu, ki mu služi, ter vsem zaprekam in oviram, vsemu ozračju navkljub zmerom odločno izpoveduje svoje poslanstvo ter varuje svoj kremenito čisti duhovniški značaj.

»Plebanus« je v najmočnejših besedah, polnih notranjih umetniških mikov, izražena izpoved o človekovi nemoči brez milosti,

¹⁶ Pastor, *Gesch. der Päpste*, str. 386.

¹⁷ Dr. Capuder, *O luteranstvu na Goriškem* (Jahresber. des k. k. Staatsgymnasiums in Görz, 1909 u. 1910.)

¹⁸ Dr. Gruden, *Zgod. slov. naroda*, str. 602 in 603.

¹⁹ Joan. Pleb. str. 8, 9.

je apologija preporda človeštva po milosti sami. Roman ni realističen, kajti ne gre za posamezen stavek v njem, gre za bistvo ideje, za bistvo doživetja celote. Roman je poln srednjeveške mistike, njegova simbolika ljubezni do Boga in bližnjega boli v srce, njegove globoke izpovedi o poklicu duhovnikovem in o misteriju življenja človeka grabijo zaradi svoje prasnovernosti in notranje sile. Odgrinja nam tajinstveno silo devišтва, materinstva in pravega duhovništva z besedo, ki je nismo vajeni, kajti možje, ki bi povedali neposreden izraz duše, so redki. Cepoli s svojo sladkostjo in priliznjem prikriva pravi besedi obraz! Človek bi dejal, da Pregelj z demonsko radostjo analizira dušo človeka do zadnje zakrite gube, da se, sama poklicana v rešitev in zveličanje drugih, rešuje pred našimi očmi iz dvoma v resnico, iz smrtnege boja v poveličanje s pomočjo baš onih sredstev, ki so ji najbolj v spotiko. Meni se zdi, da še ni nihče tako psihološko utemeljil dogmatičnega stavka, da pripušča Bog človeku vse, tudi skušnjave, le v njegovo izveličanje. In v tem boju terja vikar zaupajoč v Gospoda, da ga blagoslovi. Delo Pregljevo diha duševne utrinke, »razodevajoč estetični element, ki uporablja vse življenje človeka samo za sredstvo, da pokaže neskončnega, vzvišenejšega duha, pred katerim je človeško življenje, materija sama, ničevno.«²⁰

V tej luči stoji sredi svoje okolice vikar Janez. »Za Gospoda, ki mu služi,«²¹ stoji sredi povodnji po »ribi faroniki« in ima svoj trn, ki ga spominja, da je človek, da si mora svoj pravi notranji mir šele priboriti ter svoje duševno ravnovesje v soglasju med materijo in duhom izvojevati od znotraj ven, če hoče, da bo sličil Gospodu.

Preden more zagrabiti zalezovalca od prave strani, mora iskati spoznanje in doživetje Besede »prvega govora, ki je bil živ in je imel oči in je videl za skrivnostjo teles v dušo stvarstva,«²² mora iskati neposrednje spoznavanje bistva vsega življenja in njega vrednosti.

To je osišče estetičnega doživljanja v »Plebanusu« in pač ni mogoče trditi, da piše »nedostojno, ostudno o svetih rečeh in duhovnikih«. Nasprotno, jaz vsaj nisem še naletel, da bi bila misterija odpovedi Bogu na voljo in tajne sile ohranitve rodu človekovega tako ostro in v tej estetični višini postavljena iz oči v oči.

In baš to nasprotje daje estetični mik romanu.

»Da nas namreč oseba, dogodek, dejanje zanima, potrebuje v svojem videzu najprej nekaj nenavadnega, ali kakor pravi stara estetika, nekaj novega ali čudovitega, pravilneje: posebnega in individualnega, izvirnega, presenetljivega, izrednega, silnega, iracionalnega, kratko, nekaj takega, kar draži fantazijo. Toda da nas estetično zanima, se morajo kriti interesi naše fantazije z interesi razuma, t. j. delovanje fantazije ne sme doseči stopinje, pri kateri se v nas splošna, razumna bit upre, temveč mora vdinjati naše splošne interese, da poglobi mik ter mu da trajnost: izvirnost sme obstojati v posebnem spoju

²⁰ Diez, Allg. Ästhetik, str. 115.

²¹ Joan. Pleb. str. 57.

²² Pravtam str. 104.

s splošnostjo, novo mora biti obenem, kakor pravi stara estetika, resnično (pravilneje: notranje verjetno! Opomba pis.). Človek nas torej, recimo, zanima po iracionalnem bistvu svoje strasti. In strast se mora dati poobčutiti, mora biti po svojem značaju dostopna razumu; to ali ono življenje nas zanima po svoji vezanosti na stan, poklic, na nekaj posebnega, ki je v njem, a to posebno, njemu lastno, mora imeti človeško vzeto neko vrednoto, mora nuditi možnost zanimanja in simpatije.«²³

Zato je Pregelj moral vzeti zgodovinsko snov iz časa, ki je združeval vse silne kontraste v sebi, sicer bi ne mogel ideji tehnično do dna. Ustvaril je zanj svojo posebno dikcijo, ki nas preseneča po svoji grčavi nazornosti in prirodnosti; duh se še bori z vso strastveno prirodnostjo, fantazija ustvarja brez kritičnosti telesne in breztelesne like. Problemi imajo plastiko svojih dni.

V »Plebanusu« sta v začetkoma označenem svitu doživljanja in neposrednega spoznavanja večnega principa postavljena misterij pravega duhovništva in misterij duhovnega očetovstva in materinstva: »Ecce sacerdos Domini! Nebesa drži kakor steber. Kakor most je, ki nosi tvor in jezdeca. Oče je, ki uči, kara, tepe, in mati je, ki ljubi. Kakor njiva je: daje, kakor je prejel od svojega sonca, od svojega Boga.«²⁴ Nepravi duhovnik je pa »živinče v sveti službi,²⁵ nečisti duhovnik je kakor svinja«²⁶ baš radi svojega očetovstva po Duhu. In skrivnost milosti in pravice do daritve na oltarju, do obnavljanja Kristusove daritve, prerajanje v Duhu — saj je naravno rojstvo tudi le obnavljanje, obnavljanje materije! — te pretrese ob intuitivnosti besed v prošnji umirajočega dijakona, ki je pravico do posvečenja in do prerajanja v Duhu izgubil: »Samo enkrat naj pijem kelih Gospodov!«²⁷

In njima sporedno teče misterij bolesti in skrivnosti naravnega materinstva in očetovstva s svojimi najsvetlejšimi in najtemnejšimi stranmi, misterij najmočnejše naravne sile (poleg sile lastnega življenja), misterij »prečudnega občutja, ko se vzbudi mož v človeku, ki je rojen da bo živel v sinovih in vnukih; še je otrok, ki je telesno dozorel, in že je mož, ki še prav nič ne ve in ni izpregledal še in ni videl, da je mož na svetu in da je možu na svetu žena.«²⁸

In med obema problemoma krščanske mistike polna poezija, spoznavanje in približevanje Mučeniku, ne spekulativno dogmatično, temveč intuitivno, neposredno iz utripov lastnega srca in naravnih zakonov, ki uravnavaajo tudi moralne, duševne prestopke, med obema problemoma boj med zdravo naravo, ki se boji izumreti, ker še ni rodila,²⁹ in med poklicem, ki zaradi višjega povelja zahteva, da

²³ Diez, Allg. Ästhetik, str. 116.

²⁴ Joan. Pleb. str. 58.

²⁵ Pravitam str. 32.

²⁶ Pravitam str. 119.

²⁷ Pravitam str. 193.

²⁸ Pravitam str. 165.

²⁹ Pravitam str. 21.

lastni individuuum prav zaradi svojega duhovnega očetovstva sam v sebi zgori po zakonu dveh velikih zapovedi Pisma o ljubezni.

Ponavljam, da je Pregelj problem lažje reševal v kostumih pozne gotske dobe. Beseda spokornih pridigarjev, beseda Savonarole, beseda in čuvstvovanje velikih mistikov je razodevala versko psihozo pokore, mrtvičenja, zanikavanja lastnega telesa, kakor je že bolešno seksualno razpoloženje vikarja Janeza v vsej svoji divji, primitivni prirodnosti končno tudi le psihoza. Ali ni bila že psihoza tudi nemoralno življenje papeževega dvora v tej dobi?! In da je mogel Pregelj to dvoje razrešiti, utemeljiti psihično ozdravljenje, je moral poseči po prirodni, iz zemlje vzrastli, z naivnostjo takratnega človeka klicani besedi, po naivni, takratnemu estetskemu čuvstvanju lastni misli.³⁰ Ta beseda, v današnje uro postavljena, ne bi mogla tako globoko grabiti v verno, Bogu vdano dušo. Dandanes je duša vernika še po janzenistični skrupulozni dobi formalistično zajeta, da se še boji pred življenjem ter si ne upa sama, neposredno, samostojno dihati Stvarniku nasproti; po formulah, po molitvenikih moli Gospoda, po ogle-dalih vesti išče svoje grehe verni, zasmehuje vse neverni. Neposredni stik z Bogom sta izgubila oba. V janzenistični dobi se je sploh vse življenje vršilo po posrednikih, ljudstvo po mnenju ukazujočih ni bilo zrelo, miselnost, recimo, prosvitljenega absolutizma je odločala o potrebah naroda, vsaka prošnja na višje mesto je bila vezana na zunanjo formo, za katero ni vedel navaden človek, tako je postal tudi odnos med človekom in Bogom vse bolj formalističen, razdalja med obema vse večja.

V »Plebanusu« se more ta pogovor z Gospodom baš zaradi približanja Mučenika po trpljenju trpeči človeški duši, ki se oblikuje v Njegov obraz, vršiti vse bolj intimno, na ozko. V tem času je mogel Pregelj vse lažje izzvati v človeku prakrike, ki jih kliče srce človekovo lastnemu stvarniku ne glede na poklic in stan; in je napisal molitev, ki kipi v živi podobi brez besede pred božje obličje.

Tako se v »Plebanusu« vrši pogovor z Gospodom v besedi, ki jo rodi srce samo enkrat, ter se bije boj za dušo z udarci, ki se odbijajo ali izgubljajo samo enkrat in za vedno.

Tega ni mogel v današnji dobi v taki elementarnosti, kajti zadel bi bil ob zlobno, površno ali naivno nerazumevanje; zato je postavil problem v dobo, ki naši ne sliči, ker naši manjka vse pravo religiozno čuvstvovanje, ki je danes bodisi naravnost racionalistično zaničevano ali smešeno, bodisi še formalistično barvano, v dobo, ki je naravnost dihala na eni strani javno poltenost, na drugi religiozno, Bogu vdano mistiko.

Pred seboj imam n. pr. stigmatiziranje sv. Franciška Asiškega od Hansa Friesa³¹ in pa vizijo sv. Bernarda v Peringsdörfferskem oltarju³² poleg skušnjav sv. Antona od Matija Grünewalda,³³ svetega

³⁰ Prim. Heiderich, Die alld. Kunst, str. 11.

³¹ Pravitam pod. 68.

³² Pravitam pod. 91.

³³ Pravitam pod. 141.

Bolfenka s hudičem od Mihaela Pacherja³⁴ in Kristusovega rojstva od Hansa Multscherja.³⁵ Nehote se mi vsiljuje misel, da je Pregelj vse te slike videl, preden je postavil prvo besedo za »Plebanusa«.

Kakor na teh slikah so vsi doživljaji v »Plebanusu« slikani v zavedno naivni, kratki, zaraditega s posebnim mikom tako učinkujoči perspektivi, da se neposrednost izraza nehote čuti. Ne resnica, vera, samo vera je izraz te umetnosti, ne skepsa, temveč prvi pradoživljaji, prvi pradoživljaji tudi v dvomu in grehu samem.

In če ves problem zajemam prav od te strani ter ga osvetljujem prav s temi sredstvi, imam za to globok notranji razlog v romanu samem; delo namreč prekipeva v sili vizuelnega spomina, pisateljeva fantazija ne predstavlja samo, temveč tudi dramatično slikovito grupira. Delu manjka običajna epična koncepcija romana, vse je zbrano kakor iz mozaikov. Pravo sliko dobiš šele v primerni razdalji, ko pregledaš celoto.

Moral sem vse to omeniti, preden zastavim zadnje vprašanje, ki nas še zanima v romanu: estetsko psihološko utemeljitev duševnega ozdravljenja vikarja Janeza od »hudiča, ki mu je v krvi«. ³⁶

Vsa rešitev je dana le v živi veri, da je duhovno očetovstvo nad telesnim, da je sicer materija in »vse dobro v Bogu«, ³⁷ da pa je sam segel višje, da je segel po liku Mučenikovem, po licu Očeta Preroditelja. »Vse je dobro v Bogu. Za pokoro so nam boleznin in potresi in tlaka in lakota, za pokoro telesu, ki je secundum medicos prašičjemu podobno.« ³⁸ Ali ne razodeva ta izpoved asketskega omalovaževanja telesa krščanskih mistikov, ki jim je bilo telo »psiček, osliček itd.«? Zato grebe njegova silna narava v muki in boli preko svojih strasti in nagnjenj, preko duševnega trpljenja in trže svoje telo iz materije v duševnost, da bo deležen Njegovega duhovnega očetovstva.

»Duša išče poti v solnce in mir in pada iz sunkovitega poleta kakor privezana kokoš nazaj v snov in prah. Utrudi se duša in pojema v gorečnosti sunkov...« ³⁹

To je boj, to je hrepenenje iz materije k Duhu.

»Odločneje je rastla svetloba v sobo in iz mraku je vstajalo čudno, nelepo in trdo obličje mučenika, pripetega na križ. In je bila ena in ista bolešt, ki se je odražala na razpelu in na licu tolminskega vikarja, ki je bil vsnul...« ⁴⁰

To je cilj: podobnost Mučeniku.

Odpoved, prostovoljna odpoved telesu je najbližji korak do podobnosti Učenikovemu licu.

In te prostovoljne odpovedi, te besede, ki jo je prostovoljno položil na oltar Gospodov, se vikar odločno in jasno zave na poti v Čedad:

³⁴ Pravtam pod. 77.

³⁵ Pravtam pod. 30.

³⁶ Joan. Pleb. str. 165.

³⁷ Pravtam str. 61.

³⁸ Pravtam str. 64.

³⁹ Pravtam str. 49.

⁴⁰ Pravtam str. 57.

»Nista obljubila devištva!« pravi ob pogledu na mlad par. »Jaz sem ga obljubil.«⁴¹

V tem je psihična opora za zadnji odločilni boj, ki ozdravi njegovo dušo. Kot ozadje k temu pa služi duhovno materinstvo Katrice — mati je vsem otrokom sirotam — nesebično in požrtvovalno duhovno redništvo dijakona Petra. In nezavedno udejstvovanje duhovnega materinstva deklice — motiv, ki ima izvor v krščanski svetniški legendi — prerodi vikarja Janeza.

»Videl je iz svoje dalje nekako sladko bitje s plašnimi in od nespanja vnetimi očmi, in videl je prečudno zadrežo na tem sladkem bitju, ki se je sklanjalo iz neskončnosti k njemu. In zdaj je slišal jasno, vsakdanje:

»A če bi smela! O moj Bog, saj sem malo dojila, stric!«

In je videl v grozi in slasti, da je bila žena sramežljivo odpela obleko nad svojimi dojimi udi in so sinili polni, mehki, topli: strašna ljubezen ženskega telesa. In je čutil, da se je nagnilo zdravo telo nadenj in je dahnil vonj nepoznane polti. Njegova moška in trpka narava je jeknila v brezmočnem uporu:

»Svinja!«

Nato je slika ugasnila, a vstala nenadoma znova, sijajna, večna. Tam je klečala žena, skrivnostna razumu in srcu. Z obema rokama in krčevito je bila raztrgala obleko na svojih deviških prsih. Njene oči so prosile k Sinu, njena usta so govorila Sodniku, ki je prihajal.«⁴²

In ko je prišel k zavesti, se mu je vse osrčje vnelo v dotedaj nepoznani slasti in je rekel:

»Katrice, moja ljuba hčerka!«

Strašen prehod iz materije k duševnosti: »Svinja — — — ljuba hčerka!«

Psihično se je izvršil prerod tako, kakor spraviš opekline iz prsta, če moker prst držiš nad ogenj, da rabim to prisposodobu. S sredstvom, ki je najbolj nevarno. Kakor je znano, da se samomorilci, ki so jih izvlekli iz vode, redkokdaj še vržejo vanjo. Toda prerobenje se izvrši v mistični sili vere, kakor so ga bili deležni tudi baš po takih težkih halucinacijah izkušani, po postu in trpljenju izčrpani asketi, prerod ubije koprnenje mesa in podeli duhu slast duhovnega očetovstva. In vizija, ki je polna verske mistike, je psihološko tako nujna zaradi silnega duševnega odpora ob zadnjih telesnih silah, da je duševno in telesno ozdravljenje neizogibna posledica. Kajti taka psihična kriza pozna samo dve ekstremni, obe temeljiti rešitvi, ali popolno uničenje organizma, zblaznelost odnosno smrt, ali pa popolno duševno in telesno zdravje.

Vikar Janez je postal deležen čistega duhovnega očetovstva:

»Katrice, moja ljuba hčerka!«

In v proslavo tega duhovnega očetovstva je »Plebanus« napisan.

⁴¹ Pravtam str. 166.

⁴² Pravtam str. 195, 196.

Literarna zgodovina.

Začetki Slovenske Matice. Spominski spis k 50 letnici. Sestavil dr. Ivan Lah. V Ljubljani 1921. Založila »Slovenska Matica v Ljubljani.

Skoraj ob svoji 60 letnici slavi Matica s tem »spominskim spisom« svoj jubilej. Zakaj baš letos, ne že lani ali l. 1923., res ne vem. Zakaj tako skromno, podlistkarsko, vem pa še manj. Lahov spis vsebuje poljudno berilo o Maticah in zgodovino Matice od 26. I. 1865 do 11. V. 1865. Eno tretjino spisa je napolnil Lah s tem, da je ponatisnil Noviško poročilo o prvem občnem zboru Slov. Matice. Zato se vprašam: Zakaj neki je izšlo to delce, ki pomeni za častiljivost kulturnega zavoda prej pamflet nego panegiriko. »Narodna Čitalnica« v Kranju utegne svojo šestdesetletnico zabeležiti sijajneje. Moj Bog, moj Bog, — odkdaj ne moremo več biti kulturni!?

Dr. I. Pregelj.

Leposlovje.

Alojz Kraigher: Umetnikova trilogija. Ivanu Cankarju v spomin. V Ljubljani 1921. Samozaložba. Natisnila Učiteljska tiskarna. Str. 134. Broš. 60 K, vez. 80 K.

A.

Kraigher se je že uveljavil v drami in romanu. Ko je nastopil s »Školjko«, je ob Cankarjevem botrovanju vzrastle njegov sloves nad povprečnost in se je držal nad njo tudi s »Kontrolorjem Škrobarjem«, ki je vzbudil veliko prahu. »Dama na travniku« z dannunzijskim ozračjem (cf. Bestiame) in »Mlada ljubezen« sta ostali v »Zvonu« brez večje pozornosti. Dušechi naturalizem je odbijal.

Trilogija enodejank Umetnika v tujini, v domovini in v nebesih je tretja samostojna Kraigherjeva publikacija, ki ne zaostaja za prvima dvema in zasluži posebne pozornosti. Aktualna je skozi in skozi. Osebnost Ivana Cankarja kar oživi pred nami in jasna nam je doba od Erotike tja do Hlapca Jerneja, stisnjena v moment slovesa od dunajskega bohemskega življenja. Na Rožniku se odigrava drugo sedemletje Umetnikovega življenja, ki je komparativ »Dunajske drame« z domovinskim obilježjem sredoletja devetnajstoosemnajstega in izveni v »Podobe iz sanj«, odkoder pelje pot v nebesa, kamor je proicirana naša prošlost in sedanost z ostro poanto.

Kraigher je ostal naturalist, a je nekoliko umerjenejši. Posameznim mestom bi kdo ugovarjal, a kaj, ko živi vsaka beseda in kretnja iz Cankarja! Pot iz Erotike v Podobe iz sanj je dolga, dolga in luč poslednjih tako svetla, da se ne splača najnedolžnejši duši zgražati se nad njim, »Janezom Umetnikom, ki je bil pesnik in otrok. On je pisal pesmi v verzih in jih pisal v prozi in jih pisal že od nekdanj tudi s svojim življenjem. Njegovo življenje je zbirka pesmi. In kakor je podpisal pesem v prozi, je podpisal tudi do-

življaj; odgovornosti se je zavedal v obeh slučajih enako.« (Cfr. I. 11, str. 40.) Tudi besed »Boga Očeta«, ki spominjajo na Cankarjevo modrovanje v Erotiki II ni treba smatrati za dogmo krivoverstva!

Kakor je Ivan Umetnik življensko podan, tako so tudi njegovi prijatelji in prijateljice s študenti in licejkami in Micico in Julčutom na tem svetu, na onem pa zlasti poleg Umetnika in njegove Jacinte — njegovi in njeni sorodniki Janezi Mogočnik, Antriga in Sladkost, ki še žive in bodo gotovo skrbeli, da jih ne bo avtonomistična publika izžvižgala na odru.

Jezik Trilogije je res slovenski in vreden Cankarja v vseh odstavih, pa naj ga govori Umetnik sam med svojimi na zemlji ali z Jacinto, ali naj govori Oton, Alojz, Etbin in Tavčar, Govekar in Ilesič.

Knjigo je pisatelj sam založil.

Pa ne, da smatrajo naša založništva ono izjavo za proskripcijsko listo?

J. L.

B.

Ne ocenjujem Kraigherjeve trilogije s formalno-estetskega vidika. Zdi se pa potrebno k taki oceni dodati par pripomb z ozirom na idejno smer, ki se kaže posebno v zadnjem delu trilogije: Umetnik v nebesih. Komedija v enem dejanju.

Ali je trilogija, kakor je zasnovana, samo dramatizacija umetniškega delovanja, trpljenja in povelčanja Iv. Cankarja? Zdi se, da ne samo to, zato tudi te vrstice nikakor nočejo zmanjševati povelčanja Iv. Cankarja. Tudi ni potrebno, da bi se v vsakem pesniškem delu kazalo filozofsko-estetsko naziranje pisatelja, a mnogi predmeti so taki, da nekako nujno po njih prosejajo tudi nazori pisateljevi. In to opažamo vsaj delno, kakor se zdi, tudi v tej trilogiji.

Umetnik v nebesih je apoteoza Cankarja, njegova zmaga, a šele po smrti. Nebesa z nebeškimi osebami naj alegorizirajo to povelčanje. Za vernega človeka, ki nima samo intelektualnega prepričanja, ampak kakor je treba tudi srčnega spoštovanja do svetega, pa je ta komedija gotovo odbijajoča. Odpor čuti, ker se svete reči in svete osebe na nepristojen način tukaj profanirajo. Najsi se rabijo nebesa in nebeške osebe kot simbol in alegorije, navzlic temu zahtevamo večjega umevanja in spoštovanja do svetega. Prizori z Jacinto in sv. Petrom, opisovanje obnašanja duš in drugi, me potrjujejo v prepričanju, da čuta za to v pisatelju zelo manjka. Prepričan sem, da pisatelj ni imel namena smešiti nebesa in svete osebe. A tudi vsak izvrstno poraben domislek ni umetniku, tudi umetniku ne, dovoljen. V naši literaturi se sveto vse preveč profanizira. Zgled za to nam podaja tudi ta trilogija. (S tem ne trdim, da je vedno že profanacija, če se v profane namene rabi sveto za simbol ali alegorijo ali primero; rabi pa se v dovtipih, rabi se tudi za nesveto, za neprimerno, za grešno!) Samo s formalno-umetniške strani pa tudi ne moremo uživati vsega.

Globlje idejno pogrešena je sodba o življenju umetnika. Naturalizem sam odklanjamo, a pri takih sodbah, ki se v nebesih vrše

o življenju, hočemo naturalizem očiščen in poveličan po supranaturalizmu, sicer prehajajo sodbe v blasfemije. Gotovo je Antriga večji grešnik nego Umetnik, ker je intrigant in farizej povrh. A »grešiti kakor otrok, grešiti iz čistega srca in iz pravične duše, moliti Boga s svojim grehom«, to razsodbo more pisati pač naturalizem, ki greha v krščanskem smislu ne pozna in se iz greha celo norčuje. In baš to zveni iz zadnjega dela trilogije, ki napeljuje naravnost v npravstveno anarhijo, češ, greh in grešno življenje najde vedno svoje opravičilo, da se je le vršilo iz dobrega namena. Ne, človek je strogo vezan na npravni zakon, če ga pa krši, potem je sankciji podvržen. Zato je misel čisto zgrešena, da je umetnikovo življenje, npravstveno slabo in grešno, eo ipso opravičljivo ali celo dostopno poveličanju, ker je umetnosti služilo. Ta misel vodi v anarhijo!

Cankarja cenim tudi kot človeka. Prepričan sem pa, da bi apoteozo, ki mu jo pisatelj v luči svoje npravstveno-anarhistične ideje v tretjem delu trilogije podaja, odločno odbil že radi tega, ker je neresnična.

Tretji del trilogije bi moral pisati umetnik, ki bi s Cankarjem vred greh zavračal kot greh, in bi se zavedal, da je treba pred vstopom v nebesa grešno življenje preklicati in mesto njega Boгу ponuditi globoko spokorno srce. Seveda naturalist tega ne zmore, zato pa Cankarja ne zadene in ga tukaj celo profanira. Dr. J. F. *dr. Jan Poljan*

Čika Jova — Zmaj, Malaj in Malon in druge pesmi za deco. Poslovenil A l o j z G r a d n i k. Založba »Jug« v Ljubljani. 1921.

Gradnik prireja svoje mladinske zbirke iz Jovanovića z neprikriavano namero, da bi vzgajal slovensko deco v duhu jugoslovenskega rodoljuba. Hvalim mu dobro voljo, če res prav nič ne misijonari iz osebnih ozirrov. Ogorčen pa sem, ker uči k r i v o v e r o, da je edninski roditelj besede »pes« — p e s a; smejem se, ker je podtaknil Jovanoviću kot izvirno pesem o »belem jelenu«. Da pa se »Malaja in Malona« jugoslovenstvo še temeljiteje odkrije, evo iz A v g. K o p i s c h a začetno kitico:

»Auf einer Insel am Meer
Da lebten der Hirten zwei,
Der eine hieß Malone,
Der andre hieß Maley.«

Sklenem z besedo pravega pevca o »belem jelenu«:

»Wer suchen will im wilden Tann,
manch Waffenstück noch finden kann;
ist mir zu viel gewesen.« (Uhland.)

Dr. I. Pregelj.

Staroindijske basni, bajke in pravljice. (Jataka). Priredil J o s. S u c h y. Slikal F. P l a c h y. V Ljubljani 1921. Založila Splošna delavska izobraževalna zveza »Svoboda«, Natisnila »Ljudska tiskarna« v Mariboru. Klišeji: R. Seyss, Wien VIII, 8°, Str. 38.

Suchyjeva »prva knjiga«, kateri naj sledijo še tri zbirke, vsebuje izbor desetih točk iz petstosedemdesetih »prigodb« v

izvirniku. Bogve, da sem bil doslej uverjen o avtohtonsko-svojevstveni lepoti indijskega narodnega blaga. Te ga sedaj iz Suchyjeve izbire ne bi smel več verjeti. Ampak, nekaj malo več okusa bi od zbiratelja vendar želel, če je res, da hoče moderni zapad in krščene Slovence snubiti za »temeljni nauk staroindijskega misleca Buddha«, katerega nam je v slovstvo uvedel že Aškerc. Neokusno bahaška potratnost v opremi bi me o tej imenovani nameri skoroda uverila. Želim uspeha, prosit. Jaz ostanem, kar sem spričo slovenščine, da je levu obtičal v grlu »konec kosti« in da so šli modreci »vsak po svojem dejanju«. Če mi bo basni in bajk treba, se bom še nadalje zatekal k Ezopu, in če bom hotel užiti poezijo indijskega neba, bom šel k Tagoreju ali pa drugi Kiplingovi knjigi o džungli. Slike v knjigi so morda tehnična zrelost, umetniški komentar niso. Kdo bi tudi iskal poezije v sliki, če je ni v besedilu!

Dr. I. Pregelj.

M. I. L e r m o n t o v : **Junak našega časa**, Prevel dr. V l a d i m i r B o r š t n i k. V Ljubljani 1921. Izdala in založila »Slovenska Matica«.

Najbolj tipičen byronizem v ruskem slovstvu »Junak našega časa« je po Veselovskem izrazito zgleden umetniški predmet v razvoju ruskega romana. Orisni realizem pri Lermontovu je dediščina po Gogolju, epizodalne zgodbe Pečorinove pa so že močen psihološki študij v smislu poznejših romanov pri Turgenjevem in drugih. Spričo nenavadne, iz nekakih fragmentnih in epizodalnih poglavij sestojče zunanje oblike romana (romantiki se v tej potezi nikoli ne morejo zatajiti), Lermontova največje delo (J. Brandes) ni lahko berilo in bi bil prevajalec s pridom mogel v svojem »uvodu« ponuditi vsaj nekaj komentarja. Te ga ni storil in je tudi previdno zamolčal zgodovino romana v slovenskem jeziku. (Roman je namreč prevel že l. 1883 znani prevajevatelj iz ruščine I v a n P i n t a r). Pa tudi Borštnikov prevod sam ni dobro delo. Prevajevatelj ne obvlada slovenščine v tisti meri, da bi mogel presajati tuje umetnine. Duh slovenske besede in domačega izražanja mu je tuj. Vrhutega se je zadovoljil s suženjskim posnetkom prabesede. Naši ruski veščaki, Prijatelj, Vidmar, Glonar i. dr. bi utegnili odkriti morda eno in drugo vsebinsko slabo posneto mesto. Jaz sem si ob izvirniku zabeležil le nekaj rusizmov, ki jih slovenščina ne prenese: ta okolnost me je začudila, znan s solncem, n a b i j e m p i p o, p o h o d n i k o z a r e c, g o l o l e d i c a, i z b a v i m v a s o d, o d v a ž e n, v r a z m a h u t r e š č i č o l n o b b r e g, p o r a z i l a j e m o j s l u h, p l o š č a d k a, b r e z o b r a z e n k l o b u k, p r i č e s k a (las), v z p l e s n i t i, v r o j e n o z n a m e n j e (rus. rodinka), p r s t a n s č r n j o, j a k o n e m n o g i h, k o d r a s t e g o r e, k s e s t o j u (rus. k' spusku), k o t r e š i v š i j o g o t o v e s m r t i (kak' spassi jejo ot' věrnoj smerti), r a z l j u b i l m e b o š i. p. Ne zamerim Borštniku, da se je lotil tiskati svoje prevode. Čudimo pa se Matičinemu odboru, ki nedovršeno priobčuje, preden je nepopolno delo pregledal in popravil veščak. Saj ni tako davno, da je Matica nudila naravnost klasične prevode iz ruščine (Vl. Levstik, Prijatelj), zakaj se zdaj zadovolji s takimi, ki so listkarsko mašilo?

Dr. I. Pregelj.

Veroslovje.

Jos. Suchy: **Uvod v buddhizem.** V Ljubljani, 1921. Tiskarna Krištofa Reisserja sinovi, Dunaj V. — Založba Ljubljana, Knaflijeva ulica 18. 8° Str. 31.

Pisatelj hoče podati, kakor pravi v predgovoru, skromen oris budizma, da se slovenska javnost, vsaj pa naša inteligenca, seznanj z bistvom budizma.

V prvem delu (str. 6—16) skuša avtor podati zgodovinski, socialni in verski milieo, v katerem se je rodil indijski budizem, v drugem delu (16—30) se peča z budizmom. Avtor čisto pravilno pojmuje razvoj indijskih verstev v treh fazah: staro indo-arijsko verstvo, bramanizem, budizem. Toda označba teh treh različnih nazorov deloma ni pravilna, deloma ni zadostna. Trditev, da so bili prvotni arijski bogovi poosebljene naravne sile (str. 9) prav nedoločene oblike in da se vsled tega značaji bogov še niso izcimili, ne odgovarja današnjim znanstvenim rezultatom. Rigveda, najstarejši del vedske literature pozna individualno orisane bogove, ki so varuhi moralnega reda in se ponašajo z vzvišenimi atributi absolutnega božanstva: stvarniki in vladarji sveta so. Bramanizem in budizem sta s pristno indijskim konfuznim mysticizmom le zabrisala jasno zarisane konture veličastvenih božanstev, katere so Indo-Arijci očitno importirali v Indijo iz Perzije že v pradavnih časih. V tem oziru pomenita bramanizem in budizem naravnost dekadenco verskega pojmovanja.

Drugi del omenja nekatere glavne poteze budizma na str. 20—23 in 25—27; ostale strani so napolnjene z legendaričnimi pikanterijami iz življenja Buddhe. Laiku-čitatelju bodo ostali odlomki Budovih nauk nerazumljivi, ker so vrženi na papir brez sistematičnega pregleda. Oni pa, ki le količkaj pozna komplicirane in mistične špekulacije indijskih verstev, se ne bo mogel dosti načuditi diletantskim izvajanjem avtorja. O kakem orisu budizma ne more biti govora, ker se bistvene poteze zamolčijo, oziroma zabrišejo. Ono, kar je vsemu budizmu utisnilo neizbrisen pečat, je tēza, da naj se človek reši iz tega nesrečnega življenja končno v nihilistični nirvana in da je predpogoj za to sterilni stoicizem in popolna apatija v tem življenju; željam in dejanjem je treba odumreti; s tem pa je zadušen vsak podnet za naporni razvoj vseh duševnih energij in za napredek: odrevenelost in abstruzna, življenju sovražna, neplodna kontemplacija je nujna posledica Budovih premis. Ravno v tem tiči diametralno nasprotstvo z optimističnim krščanskim nazorom, ki uči, da si s pravilnim razmahom vseh življenskih sil odpremo pot, ne v uničenje (nirvana), ampak v večno življenje, katerega glavno vsebino bo tvoril Bog, ki je poosebljena življenska energija, actus purus! Vsled tega pa je budizem v svojem bistvu smrtni sovražnik evropskega kulturnega naziranja, ki se hoče udejstvovati, ne pa umirati.

Netočne so nadaljnje trditve, da je budizem filozofično pojmovanje in da je bil Buddha filozof (str. 5), ki je vsako posamezno tēzo

znanstveno utemeljil (str. 25). — Budizem je abstruzna špekulacija, ki se kreta v paradoksnih kontradikcijah, ki so vsem evropskim modroslovcem nerešena uganka.

Zaman se trudimo razumeti n. pr. pojem Nirvane. Nirvana sicer ni prazen nič, ampak tudi ne odgovarja katerikoli obliki bivanja; ali pa: naša osebnost, kot subjekt ne obstoja, a vendar ta »jaz« bo užival posmrtnost itd.

Indijci imajo očitvidno intelektualne kategorije, ki jih mi pogrešamo; to pa ravno znači, da budizem za Evropo ni primeren!

Trditev, da prekaša »število današnjih buddhistov za mnogo število vseh rimsko-katolikov, pravoslavni in krščanskih vernikov«, je popolnoma napačna: kajti število kristjanov znaša z daj okrog 600 milijonov, število buddhistov pa ceni Krose po najboljših virih na 120 milijonov. (Stimmen aus Maria Laach, 1903, 3.)

Knjižica je brez znanstvene vrednosti ter ne navaja nikakih virov.

Dr. Lambert Ehrlich.

Josip Gunčević, **Silab i moderne zablude**. — Savremena pitanja. Serija III; sv. XI. i XII. 8° (str. 138). Mostar 1921. Hrvatska tiskara F. P. — 5 Din (20 K).

Malo je papeževih razglasov, ki bi bili izzvali tolik vihar v vrstah nasprotnikov, kakor ravno oba silaba Pija IX. in Pija X. Nekatoliška literatura je pa znala v resnici naravnost izvrstno iz teh razglasov napraviti največje strašilo in spako katoliške cerkve, tako celo, da se je nevednost in zmešnjava, ki je v tem oziru s strani nekatolikov kolikortoliko razumljiva, prenesla celo na take kroge, od katerih bi človek po vsej pravici pričakoval več resnosti. Tako pravi dr. Radovan Kazimirović, docent kanoničnega prava na belgrajskem vseučilišču: »Znano je, da je papež v svojem silabu vrgel prokletstvo na ves kulturni napredek človeštva.« (Srpska Crkva br. 2., 1919, Sarajevo.) Bila je torej v resnici srečna in času primerna misel, podati tudi širšim krogom vsebino in pravi pomen tudi za današnje čase velevažnih in toliko obrekovanih razglasov.

V daljšem predgovoru (p. 9—20) podaja pisatelj kratek nauk o pomenu in obsegu papeške nezmotljivosti in o ugledu rimskih kongregacij. Nato sledi uvod k silabu Pija IX., ki je bil izdan l. 1864. V kratkih in jedrnatih stavkih avtor navaja pravila, po katerih se ima tolmačiti silab, ter končno obrazloži povod in postanek silaba. Glede ugleda silaba je avtor mnenja, da »silab kot tak ni dan ex cathedra, a gotovo je, da so bile mnoge njegove zmote, še preden so bile v silab uvrščene, posamič ex cathedra obsojene. One pa, katere niso bile prej posamič obsojene, obsojene so zdaj, ako tudi ne ex cathedra, pa vendar od najvišje avktoritete na zemlji, od namestnika Odrešenikovega, in že ta obsodba more biti jasen kažipot dobrim katoličanom« (p. 24).

Temu uvodu sledé posamezne zmote (p. 26—76) v doslovnem prevodu, kakor so bile obsojene, potem njihova razlaga, narava in postanek ter naposled katoliški nauk, kakor sledi iz kontradiktornega nasprotja z obsojeno zmoti.

Na sličen način obravnava nato avtor razglas »Lamentabili sane exitu« (p. 78—121), ki ga je izdal papež Pij X. leta 1907. Vsled sličnosti med obema dekretoma (prvi obsega zmete liberalizma, drugi pa zmete modernizma) se ga je prijelo ime »Novi silab«. Ta silab je samo razglas rimske kongregacije S. Officii, izdan v svrhu boljšega pregleda posameznih modernističnih zmot. »Obsodbe«, piše avtor, »niso nezmotljive in ex cathedra, pa vendar uživajo največji ugled in so obvezne, ker jih je sv. Oče potrdil« (p. 79).

V svrhu boljšega pregleda in primerjanja je pridejan na koncu knjižice originalni (latinski) tekst obeh silabov, obenem z navedbo, kdaj in ob kateri priliki so bile posamezne zmete v silabu Pija IX. posamič obsojene.

V splošnem moremo reči, da se je avtor potrudil dobro označiti in zavriniti posamezne zmete. Želeti bi bilo le, da bi se pri posameznih zmotah oziral v večji meri na napade nasprotnikov, zlasti glede razmerja cerkve do države in obratno. Četudi bi bila knjižica narasla za nekaj pol, pa bi bila mnogo pridobila na vrednosti in uporabnosti. Posebno velja to dandanes, ko dan za dnem opazujemo, kako država gazi najsvetejša prava cerkve. Glede posameznosti bi bilo pripomniti, da se mi rešitev ugovora pri enajsti zmoti novega silaba glede Jozvetove prošnje: Solnce stoj itd. ne zdi povsem posrečena. Res je sicer, kar pravi pisatelj, da sv. pisec ni imel namena, da nas pouči o heliocentričnem ali geocentričnem sestavu in da nam je hotel le reči, kako je Bog Jozvetovo molitev uslišal. Toda poudariti bi moral, da svetopisemski izraz »Solnce stoj« ne pomeni morda, da solnce v resnici zemljo obkroža in da naj v tem svojem teku zdaj obstane, ampak le, naj nastopi fenomen stanja (ali prenehljaja). Na znanstveno vprašanje, če se resnica in videz pri tem ujemata, ni mislil ne Jozve, ne pisec Jozvetove knjige. Ne enemu ne drugemu ni prišlo na misel in mu tudi ni moglo priti to astronomično vprašanje potrjevati ali zanikati. Kdor trdi nasprotno, ne razlaga sv. pisma, ampak mu podtika popolnoma tuje stvari. (Prim. Leopold Fonck S. J., Die naturwissenschaftlichen Schwierigkeiten in der Bibel, Z. f. K. Th. XXXI (1907), p. 421.) Sicer so pa obsodbe silaba tako samoposebi umevne, da mora neohote sleherni čitatelj priti do spoznanja, da je velikansko nasprotstvo, ki vlada proti njim, le na dva načina možno razlagati; ali z nevednostjo, ali z nameranim potvarjanjem in zavijanjem dejstev. In če knjižica koga privede do tega zaključka, je njen namen nedvomno dosežen.

Dr. P. A. Tominec O. F. M.

Cerkveno govorništvo.

Opeka, Dr. Mih., »O dveh grehih«. Trinajst govorov za moralo. 8°. Str. 117. Ljubljana 1922. Založba K. T. D. H. Ničman.

V kratkem času nam je podal dr. Opeka troje knjižic po obsegu — po vsebini težkih in zlata vrednih knjig. Za »Brez vere« so

sledili krasni apologetični govori »Za resnico« in sedaj leži pred nami nova zbirka govorov »O dveh grehah« — poželjenju mesa in poželjenju oči.

Prvo kot drugo gotovo nad vse aktualno. O tem smo vsi pričani. In res je g. doktor s finim taktom in čudovito spretnostjo povedal pod tenčico skrite krepke resnice, glasno in jasno je poudaril, kaj je gnilega v naši družbi, z odločno roko razkril go-bave ude.

Kako mogočen je n. pr. govor »Bog se srdi in tepe« v prvem delu knjige; kako duhovit in obenem odkrit je govor »Uživajmo! Komu to škodi?« in s kako ljubeznijo in resnično skrbjo je pisan poslednji govor prvega dela knjige »Rešnje poti!« O tem govoriti bi bilo gotovo docela odveč; kdor hoče videti, naj sam bere

K prvemu delu bi bilo pripomniti to-le:

Govornik obeta v prvem govoru (str. 6.): »Tudi zaklada čistosti ne bom prezrl in rešnih poti iz pogube ne zamolčal«. Zaklada g. avtor res ni prezrl, pač pa se mi zdi, da je rešnja pota vse premalo poudaril, zakaj tudi prvih četvero govorov naj bi prevevalo vsaj malo zarje upanja, da sleherni še danes lahko zapusti grešno pot. — Kar pripoveduje g. avtor na str. 24. o posledicah nečistosti je v splošnem povedano nedvomno pretrdo; vsaj med našim ljudstvom se dobi mnogo, da premmogo ljudi, ki molijo in prosijo Boga za pomoč ter poskušajo z večkratnim vrednim prejetjem sv. zakramentov osvoboditi se nečistega greha, ki so mu zapadli. Na str. 37. berem: »Tisti zaklad, ki ga današnji svet ne more dosti hitro razmetavati, zapravljati, pogubljeni.« Te besede so gotovo prečrne. Nočem zagovarjati moralnega zla naše dobe in niso mi neznan njene rane, vem pa tudi, koliko bojov, včasih naravnost obupnih, prebijejo te uboge duše, preden obnemorejo in padejo — o kakem razmetavanju, vsaj pri mnogih, ni govora. — Toliko o prvem delu.

O drugem delu, kjer govori pisatelj o poželjenju oči, moremo reči le eno: Ti govori so tako globokoumno zamišljeni in resnično skrbno izpeljani, da spričo svoje plastike morajo seči v duše in prebiti tudi zaprta srca. Zlasti bi omenil tretji govor in še posebej peti. Tu je vse jasno: en člen, ena resnica, en stavek se spaja z drugim v močno verigo, v krepko, neovrzeno postavko.

Želeti je, da se knjiga razširi povsod in inteligenci tako naši, kakor tisti, ki ne deli z nami svojih nazorov, bi rekli samo: Tolle, lege! Saj je naposled resnica vendar le ena. --- n.

Kulturne drobtine.

Glasilo framasonske lože v Jugoslaviji. Te dni je izšla prva javnosti dostopna številka glasila framasonske lože v Jugoslaviji pod naslovom: »Neminar. Organ Velike Lože Srba, Hrvata i Slovenaca Jugoslavija.« (God. II., broj 4.) To je prvi slučaj, da je pri nas izšel framasonski list za širšo javnost. Belgrajska loža je sicer pričela izdati svoje glasilo že l. 1914., a je bilo tiskano kot rokopis in dostopno samo članom lože. Med vojno list ni izhajal. Po vojni je izšel zvezek 1.—3. drugega letnika, a samo kot tiskan rokopis. Odslej pa namerava izhajati mesečno in biti dostopen vsakemu, ki ga naroči. Namen mu je, da izpodbija »pogrešna mišljenja o slobodnom zidarstvu uopšte«.

Kaj izvemo iz te številke? Jasno je, da samo tisto, kar je po mnenju lože primerno, da izve širša javnost. Organizirana je loža tako-le:

Takoj v začetku l. 1919. (6. febru- arja) se je sklenil dogovor med »Saveznim Većem Jugoslavenske Matice Ljubav Bližnjemu« (v Zagrebu) in med delegati »Vrhovnega Saveta Srbije«, da se zedinijo vse lože v Jugoslaviji v »Veliko Ložo Srbov, Hrvatov in Slovencev Jugoslavijo« s sedežem v Belgradu. Tu so včlanjene 4 lože iz Belgrada, 3 lože iz Zagreba, lože iz Skoplja, Vršca in Sombora. Veliki mojster skupne lože je bil — vsaj do 26. marca 1922 ko se je imela vršiti v Belgradu letna glavna skupščina lože — belgrajski pivovarnar in lastnik rudnikov Đorde Weifert, čigar bogastvo se lahko ceni po tem, da je podaril Društvu belgrajskih zdravnic na Topčiderskem brdu zemljišče v obsegu 20.000 m², da se zgradi ženska in dečja bolnica. Zemljišče je vredno 1.000.000 dinarjev. Število članov ni znano, ker ga framasoni ne objavljajo, češ, da ne marajo za parade. Enako ne objavljajo vseh svojih del »iz skromnosti«. (»Skromnost je izvor i utoka naše mudrosti, naše snage i naše lepote.«) Tudi se sedanji člani lože (n. pr. v izkazu daril) ne imenujejo s polnim imenom, ampak samo z začetnicami, dasi članom ni prepovedano, da se priznajo tudi v javnosti za framasone. (Str. 137.) Ne smejo pa v javnosti no-

siti svojih znakov, po katerih bi se spoznali, ampak imajo med seboj dogovorjena tajna znamenja. Vsak član je dolžan zavzeti se za brata, ki ga spozna po teh znamenjih, in ga ščititi v slučaju potrebe tudi z nevarnostjo svojega življenja. Tudi sicer se morajo v gospodarskem oziru držati gesla: Svoji k svojim! »Još dok sam bio profan slušao sam o tome, kako je Masonerija snažna organizacija, koja uvek štiti i protežira svoje članove, kako masoni nikad ne dopuštaju da neko od njihove braće u profanom svetu nastrada i propadne. Mislim da tako treba da i bude.«

Sicer jim pa ta skrb menda ne dela posebnih preglavic, ker imajo v svoji sredi izključno bogate ljudi ali pa ljudi v visokih službah. Tako sklepamo namreč iz seznamka 44 članov lože, ki so umrli v dobi od leta 1915. do leta 1921. Navedeni so v glasilu s polnim imenom. Po stanu sta dva finančna ministra (Kosta Stojanović in dr. Laza Paču), guverner Narodne banke, direktor Narodne banke, dva generalna konzula, dva načelnika v ministristvu, dva inspektorja v ministristvu, nekaj trgovcev, advokatov, zdravnikov, en vseučiliški profesor in en docent, en gimnazijski profesor, dva tiskarnarja; tudi častniki, žurnalisti in juvelirji so zastopani. Kot član lože se omenja pesnik Aškerc (stran 126) in pred kratkim umrli pedagog Davorin Trstenjak iz Zagreba. S posebnim zadovoljstvom konstatira glasilo, da so doslej pristopili loži tudi vsega skupaj trije pravoslavni duhovniki.

Kar se tiče smotrov framasonskega gibanja, ne izvemo ničesar konkretnega. Glasilo pravi: »Slobodno se zidarstvo ne može objasniti s nekoliko reči. Njegova se suština može pre saživeti, nego što bi se mogla tačno rečima iskazati.« Svobodno zidarstvo se »može samo tada potpuno upoznati i proceniti, kad se ude u bratski lanac¹ i kad je na samom sebi oseče uticaji slobodnozidarskih principa«.

¹ Loža se večkrat primerja z verigo, v kateri so posamezniki člani.

Kakšni so ti principi, je morebiti najjasneje povedano v stavku: »Rim radi velikom snagom da se naš svijet uzdrži u duševnom ropstvu. Mi nesmijemo dakle da šutimo.« (Ne beremo takega stavka tu prvokrat!)

V svojo družbo ne sprejemajo vsakega. »Samo zreli ljudi, ljudi modernih nazora o svijetu i životu, ljudi koji su se oslobodili predrasuda srednjega i staroga vijeka, požrtvovalni kulturni borci — samo takvi ljudi primaju se u slobodne zidare.«

Te besede so jasne. Drugod se govori le splošno, da se v ložah »pod egidom Rituala i Konstitucije radi na svemu što je dobro, lepo i korisno« (102), »da svukud ovlada red, istina, pravičnost i poštenje« (103); delajo za prosveto (104), za svobodo, enakost in bratstvo, za blagor svoje domovine in celokupnega človeštva (145).

Bore se »za svetlost protivu mraka; za čednost protivu nemoralna; za istinu protivu laži; za dobro protivu zla; za otvorenost protivu lukavstva; za blagostanje protivu nevolje; za ljubav protivu mržnje; za slobodu protivu ropstva; za bratstvo protivu staleštva; za enakost protivu vlasništva i za čovečnost protivu zverstva.« (Str. 136.)

Seveda posegajo tudi v javno življenje. »Uloga Masona u ovom preobrazaju Evrope i ujedinjavanju Nacija poznata je... Imali smo svoje opunomoćene delegate u Londonu, Parizu, Rimu, Švajcarskoj i Americi.« (103.)

Kar se tiče njihove taktike, je predvsem opaziti, kako drug drugega hvallijo. Umrlim se prirejajo lepi nekrologi. Dasi pravijo, da znaša njihovo število na milijone in milijone, vendar stoji ob priliki, ko se govori o tem, kako morajo masoni iti drug drugemu tudi v gmotnem oziru, pri oddaji dela, služb itd. na roko, tudi ta-le famozni stavek: »Možda bi neko primetio, zar ima i takvih masona, koji će na račun bratske ljubavi tražiti nešto, što se kosi sa moralnim principima? Ja držim da nema.«

Pri takem mišljenju je seveda mogoče govoriti o raju na zemlji. Ta raj na zemlji bo ustvarila — tehnika. Ona bo dosegla, da bodo vse delo opravljale samo naravne sile po strojih, ne bo treba več hlapcev, vsi bomo enaki, prosti telesnega dela in bomo živeli samo za duševno življenje.

Kdor to veruje, ta mora biti precej — mlad. Morebiti je baš takim spis namenjen.

V loži sami se zahteva disciplina in — spoštovanje avtoritete. Veliki mojster naroča v svoji poslanici (nekakem pastirskem pismu) svojim bratom: »Iznad svega i u prvom redu treba da nam je pred očima istinska pažnja i pošta prema svakom onom Bratu koji, po poverenju, vrši izvesne funkcije u Radionici. Ovdje treba razumeti na prvom mestu Starešinu Radioničingg. On je duhovni učitelj svojih zadrugara; prvi među jednakima. On pruža inicijativu i daje direktivu svemu životu u Radionici. On je predstavnik njen; izvor i utoka svih poslova u njoj. Prema tome, svaka njegova reč, pohvalna ili prekorna, treba da je saslušana pomno i shvaćena pravilno.« (111.)

Kot zaključek tega poročila podamo tu odstavek iz proglasa velikega mojstra na skupščini v Zagrebu, ki nam kaže njihov ritual. Proglas se začne s to-le molitvijo:

»Najmoćniji Neimare i Tvorče cele Vasiona,

Obdari nas Mudročću kojom osnivamo našu građevinu. Snagom kojom je podižemo i Lepotom kojom je resimo. Olakšaj rad kojim će Kraljevska Umetnost da otvori nov put narodu troimenom, ali jednorodnom, i po krvi, i po jeziku, i po istorijskoj prošlosti. Pomozi da se prebrode političke i verske prepone među nama, te da, vazda obgrljeni čvrstim i bratskim lancem, radimo složno, za dobro naše Otadžbine, za sreću celog čovečanstva. Pomozi Ti, najveći Neimare svih svetova.«

Na svetu sta dva pola: cerkev in loža. Ne moremo reči, da bi bila vsebina omenjenega glasila za izobražena posebno zapeljiva. I. D.

Marijina hišica v Loretu. V mestecu Loreto blizu Ankone se nahaja v velikem Marijinem svetišču mala preprosta hišica z ognjiščem in nekaterimi spominki (mala lesena skledica, kip Marijin, razpelo). Hišica nima temelja. Ljudsko pobožno mnenje pripoveduje, da je bila ta hišica Marijin dom v Nazaretu. Od tam je bila od angelov prenešena najprej na Trsat in s Trsata pa l. 1294. (10. dec.) v Loreto. Ali vsebuje to izročilo zgodovinsko dejstvo, resnični čudež, ali je le legenda? Zgodovinarji v zadnjih

desetletjih so mnogo pisali o tem izročilu, a vedno bolj pogosto so se oglašali glasovi proti njegovi zgodovinski vsebini in zanesljivosti. Nedavno umrlí nemški univ. profesor dr. Georg Hüffer je izdal o tem vprašanju kritično delo. Drugi zvezek je izšel l. 1921.¹

Hüffer je sam preiskal sveto hišico in način njene graditve. Raziskal je dokumente in poročila o njej. Izvršil je natančno notranjo kritiko legende. Preiskal je tudi poročila in dejstva o kraju Marijinega Oznanenja v Nazaretu. Po natančnem primerjanju vseh pridobljenih rezultatov je prišel do zaključka, da je izročilo res le legenda in ne zgodovinsko poročilo o kakem resničnem čudežu. Nastanek legende moremo zasledovati v 15. stoletje. Današnja oblika pa je šele pozneje dobila, od začetka je bil govor le o cerkvi, ki je bila prenešana iz svete dežele, kjer naj bi jo bila sv. Helena sezidala. Poročila o cerkvi »in fundo Laureti« iz 12. stol. sploh ne omenjajo kakega prenosa. V Nazaretu pa je bila v 5. stol. sezidana, zelo verjetno na kraju Oznanenja, Marijina bazilika, v katero je bil najbrž privzet tudi prostor Oznanenja, Marijina hišica.

Hüffer ni racionalističen zgodovinar brez vere v možnost takega čudeža in tudi ne brez pietete nasproti častitljivim legendam. A njegovi znanstveni rezultati odločno izkazujejo izročilo kot zgodovinsko neutemeljeno in neverjetno.

Verjetna razlaga te legende bi bila ta: Oni, ki so cerkvico »in fundo Laureti« postavili, so nameravali pri tem (v času križarskih vojsk) napraviti spomin na kraj Marijinega Oznanenja, in jo zato napravili kot preprosto hišico, v katero je potem v teku časa bilo postavljeno tudi ognjišče (v 16. stoletju) in ji je bilo še to

in ono dodano. Ljudstvo je pa že od začetka 15. stol. začelo misliti na čudovito zvezo te hišice s pravo nazareško.

Poročilo o čudežnem prenosu hišice iz Nazareta v Loreto je torej legenda. Pravitako je vse legenda, kar se tiče reči in relikvij v ti hišici. Navzlic temu ostane hišica hišica, ki naj spominja na resnični dom v Nazaretu in radi tega še zmerom tisto mesto, kjer Marija deli svoje milosti pobožnim vernikom.

Za prepričanega in poučenega katoličana take in podobne ugotovitve zgodovinskih dejstev nimajo nobenih težkoč. Legend e o božjih potih niso predmet vere, ki je »k zveličanju potrebna«, ampak le toliko verjetne, kolikor so pač izpričane po zgodovinskih dejstvih. Jasno pa je vsakemu, da legendarični značaj kakega poročila nikakor ne mora imeti za posledico, da pieteta do kraja samega ozir. božje poti preneha. Še manj seveda more omajati vero.

Dr. I. F.

Naša založba v Trstu. Tako se imenuje podjetje, s katerim so si primorski Slovenci postavili temelj za lastno kulturno stavbo. Ustanovili so si književno podjetje, ki naj zbere okoli sebe predvsem vse primorske leposlovce, izdaja njih dela v okusni obliki in zalaža naše ljudstvo ob Adriji z dobrimi knjigami.

Kot prvo svoje delo je razposlala »Naša založba« med narod Ivana Preglja zgodovinski roman »Plebanius Joannes« (Din 17.—). — Drugo delo je izšlo sedaj o veliki noči ter podaja zbrane novele Frančeta Bevka: Faraon (Din 16.—). Obe knjigi v večbarvni umetniški opremi Toneta Kralja.

Kot nadaljnje delo pripravlja »Naša založba« »Srbske narodne pripovedke« v prevodu Alojzija Gradnika in z ilustracijami prof. V. Cotiča ter tri enodejanke »Za novi rod« pisatelja Stanka Majcena.

Primorski Slovenci stopajo z veliko iniciativo, z ljubeznijo do lepote, z neomajano vero do životvornosti našega naroda na plan. Želimo jim popolnih uspehov!

Knjige »Naše založbe« se dobe po vseh slovenskih knjigarnah.

¹ Dr. G. Hüffer, Loreto. Eine geschichtskritische Untersuchung der Frage des hl. Hauses. I. Münster im W. Aschendorff 1913; II. ebenda 1921. (12 M. + 36 M.) Obširen referat o tem je prinesla Kath. Kirchenzeitung (1922) št. 12, 13, 14.

»Čas« je zamišljen kot dvomesečnik na štirih tiskanih polah. Letnik pričenja z oktoberskim terminom. — Prihodnji zvezek bo obsegal 5. in 6. številko ter izide početkom julija 1922.

Naročnina znaša za tekoči letnik **25 Din**. Ustanovniki (200 K) plačajo **23 Din**. Za dijake je naročnina **15 Din**, ako jih je najmanj deset pod skupnim naslovom naročenih. — Naročnino je treba poravnati naprej bodisi s položnico bodisi s pošto nakaznico pri **Upravi »Časa«**, Ljubljana, Prodajalna K. T. D. (prej Ničman), Kopitarjeva ulica 2.

Urednik: Dr. Jos. Srebrnič, Ljubljana, Sv. Petra cesta št. 80. List izdaja in zalaga »Leonova družba« v Ljubljani.

Pričujoči zvezek 4. (l. XVI.) stane v podrobni razprodaji **6 Din**.

Uredništvo je prejelo v oceno naslednje knjige:

Francè Goršič: Socialna zaščita dece in mladine. IX. zvezek iz zbirke političnih, gospodarskih in socialnih spisov. Založila Tiskovna zadruga, Ljubljana, 1921. 8°. Str. 126.

Dr. Mihael Opeka: O dveh grehih. Trinajst govorov za moralo. Založila Prodajalna K. T. D. H. Ničman, Ljubljana, 1922. 8°. Str. 117.

Čika Jova-Zmaj: Malaj in Malon in druge pesmi za deco. Poslovenil Alojz Gradnik. Založba »Jug« v Ljubljani. 12°. Str. 60. Cena vezani knjigi 14 kron.

Pavel Golia: Večerna pesmarica. Izdala in založila Slovenska Matica, Ljubljana, 1921. 8°. Str. 90.

Junak našega časa. Ruski spisal M. J. Lermontov — prev. dr. Vladimir Borštnik. Izdala in založila Slovenska Matica, Ljubljana. 8°. Str. 191.

Začetki Slovenske Matice. Spominski spis k 50letnici. Sestavil dr. Ivan Lah. Zal. Slovenska Matica, Ljubljana, 1921. 8°. Str. 72.

Politično življenje Slovencev (od 4. januarja 1797 do 6. januarja 1919. leta). Spisal dr. Dragotin Lončar. V predelani in pomnoženi drugi izdaji. Izdala in založila Slovenska Matica, Ljubljana, 1921. 8°. Str. 177.

Ivan Podržaj: Slike z naše rivljere. Ljubljana, 1921. 12°. Str. 48.

Crkveni priručnik za katoliške Jugoslovane. Priredil Anton Mrkun. Ljubljana 1922. 8°. Str. 272. Cena 20 Din.

Historična slovnica slovenskega jezika. Spisal † dr. K. Štrekelj, prof. slavistike na vseučilišču v Gradcu. Izdalo s podporo Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu Zgodovinsko društvo v Mariboru, 1922. Snopič 1., 8°, str. 64.

